

Министарство културе Републике Србије
и Покрајински секретаријат за образовање и културу
омогућили су редовно објављивање
Летописа Матице српске.

Л Е Т О П И С МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824–1830), Јован Хаџић (1830–1831), Павле Стамаговић (1831–1832), Теодор Павловић (1832–1841), Јован Суботић (1842–1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850–1853), Јаков Игњатовић (1854–1856), Субота Младеновић (1856–1857), Јован Ђорђевић (1858–1859), Антоније Хаџић (1859–1869), Јован Бошковић (1870–1875), Антоније Хаџић (1876–1895), Милан Савић (1896–1911), Тихомир Остојић (1912–1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922–1923), Марко Малетин (1923–1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933–1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936–1941), Живан Милисавец (1946–1957), Младен Лесковац (1958–1964), Бошко Петровић (1965–1969), Александар Тишма (1969–1973), Димитрије Вученов (1974–1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980–1991), Славко Гордић (1992–2004)

Уредницићиво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредницићива

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник

ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис”. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Е-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

Интернет адреса: www.maticasrpska.org.rs

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Маргита Мозетић, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 187

Јун 2011

Књ. 487, св. 6

САДРЖАЈ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Карољ Ач, <i>Мојим њесмама за крај</i>	1001
Јанош Пилински, <i>Рибе у мрежи</i>	1002
Бела Хамваш, <i>Дневник</i>	1013
Лајош Кашак, <i>Коњ ће умрејти, њишце ће излејтејти</i>	1022
Милан Фишт, <i>Магла</i>	1028
Шандор Марай, <i>Дневник 1955</i>	1031
Ото Толнаи, <i>Ружа из Кишињева</i>	1038
Пал Бендер, <i>Добар дан</i>	1046
Золтан Дањи, <i>Вице нас не веже</i>	1052
Иштван Беседеш, <i>Заиста</i>	1060
Арсеније Дамаскин, <i>На двору Сулџаније Мандаре</i>	1064

ОГЛЕДИ

Марко Чудић, <i>Вицеструки нивои жанровске ѡродије – роман ѡушовања Петера Естерхазија</i>	1085
Силвија Сабо, <i>На који/које начин(е)чишјају Павића у мађарској књижевној култури</i>	1109

СВЕДОЧАНСТВА

Сава Бабић, <i>Мудрац Бела Хамваш и ѡесник Шандор Вереш; Велики ѡочешак; „Чевенгур“, Чевенгурци и осшали Чевенгури</i>	1135
Петер Надаш, <i>Сшоменик</i>	1185
Драгиња Рамадански, <i>Уфачловани у чшкку јуначке ѡесме</i>	1190
Ференц Буји, <i>Од релишозног до шрадиционалног (Разговор са Андрашем Ласлом)</i>	1199

КРИТИКА

Јанош Бањаи, <i>Мађарска цивилизација по Сава Бабићу</i> (Сава Бабић, <i>Мађарска цивилизација. Увод у хунгарологију</i>)	1234
Петар Милошевић, „ <i>Мађарска цивилизација</i> ” <i>Сава Бабића и империјала залеђеног Дунава</i> (Сава Бабић, <i>Мађарска цивилизација. Увод у хунгарологију</i>)	1237
Фрања Петриновић, <i>Да ли је могућа теорија мађинске књижевности и културе?</i> (Јанош Бањаи, <i>Зацртани зубићник</i>)	1241
Драгана Белеслијин, <i>Гђа Сторија. Лично</i> (Петар Милошевић, <i>Сторија српске књижевности</i>)	1245
Петар Милошевић, <i>Агнеш Хелер о постмодерном историјском роману</i> (Агнеш Хелер, <i>Данацњи историјски роман</i>).	1250
Бранислава Васић Ракочевић, <i>Пишчев паралелни свет</i> (Шандор Мараи, <i>Синбад се враћа кући</i>)	1253
Бранислав Карановић, <i>Аутори Лейбиса</i>	1256

КАРОЉ АЧ

МОЈИМ ПЕСМАМА ЗА КРАЈ

*Почетак верзал; преуњен редом
афективних бучних ускличника
(радошћу бац? или тихим једом?)*

*пре је то елементарна сирка
младе дуге: немудри налету);
проишче већ, мада каикад збркан*

*(у загради) остатак полету
бола, могући доживљај прави
принудом рима за грло дави;*

*квари се реч, расиче текс, срца,
остаје косур; никакав мумлај
важан није; стављам лака срца*

– бече дуга ниска – иачку на крај.

Превео с мађарског
Сава Бабић

ЈАНОШ ПИЛИНСКИ

РИБЕ У МРЕЖИ

ЖЕГА

*Закрвављени врхови гладиоле
хиџром оџирицом очи ми секу.
Како је врела ња крв џио надире,
огрезнуће у њој сав свеи око мене.*

*Та дивља џуча џиа ме се џиче?
Мрачно се жари алкохол,
разлива се, ломаче џали
небо и џрозрачан џакао.*

*Уз дрвеће, у џодножју џравки
оџровни дим уоколо лебди
У џлоионој, суровој сџрасџи
леио све џали, џали и убија.*

ПОНОЋНО КУПАЊЕ

*Језеро је чисџо и будно,
оџџроџ сјаја као сабља,
оггледало џио џламено дише
у џихој борби разбија
сваки замах моје руке.
Дубок узнемирен елементи
врелим зубима узвраћа.*

Оп̄ружам се лењо, поб̄еђен
ослуш̄кујем. Само звезде
п̄ромичу, п̄ше рибе заробљене
у водама самоп̄иног̄ неба п̄лове
као замишљене п̄ишце.

Праш̄им њихов леӣ међу
сип̄раш̄ним г̄лувим сферама
ја, сироче-неман, кога сип̄иска
оклоп̄ рањиве равнодуш̄ности,
ниш̄ица не иш̄ијем, ниш̄ица не чекам,
само зурим дуго и меко;
г̄лаш̄ка крљуш̄ић г̄усио завејала срце,
слаш̄ику добру језу у његовој дубини,
харп̄ун рибокрадице неш̄римеш̄но
забила је у мене вода,
вода и усип̄орена дубина.
Јер доле п̄ламш̄е морски п̄равњаци,
п̄амо доле ш̄кољке срећно живе,
срца им п̄уна г̄усише п̄ишцине
ш̄ио сазрева у ш̄рејш̄ају свеш̄лос̄и.
Неки далеки зов се чује,
ноћ се уруш̄ава око мене,
носе ме алге или сип̄рује звездане,
где сам, ни сам не знам вишце.
Сш̄игох ли на неки древни п̄разник
да се небо и вода са мнош̄ сједине?
Далеки безвремени п̄лач се чује
ш̄ио одјеком све заш̄луш̄ује!

РИБЕ У МРЕЖИ

Кош̄рцамо се у звезданој мрежи
ми, на обалу извучене рибе,
усица нам зјаје у п̄разнину,
г̄риземо суву васиону.
Узалуд нас ш̄ап̄аш̄ом зове
изгубљен дубок елемент̄.
Треба на ош̄ш̄ром ш̄љунку
ош̄сш̄аш̄и, г̄уш̄имо се,
ош̄ш̄амо дах од друг̄их,

Срце нам подрхшава.
Сваки наци прзај зуци
и рањава нацеџ брајиа.
На крике наце и вајаје
одјек не одговара.
Нема зашито да се боримо,
убијамо, а ипак се мора.
Исацијамо сви редом,
али што нам није казна,
неће нас из нацеџ пакла
избавити никаква пайиња.
Койрцамо се у великој мрежи
а у оноћ бићемо можда храна
на прџези великоџ рибара.

КАЖЕМ ТИ

У висини скрцијених ноџу
седици безобразно ојуцијена,
дајец повода, као да је у реду,
свејлоси ламје у шебе се уија.

А ваздух у дуџим ницима
сџруји ти кроз зубе неуморно.
Сан ше мења и односи далеко.
Лењо се чецљац пред огледалом.

Можда чииац, зевац или једец,
ојомињец ме размажена,
блудна си, несумњиво, блудна,
волела ме или не, без обзира.

Обљубици чак и своју сенку,
шеби је свеједно с ким и с чим,
како израњаци из шолонких руку
на крају, одједном, у медузу?

Пројаси ти пред ноџама преде,
зашито је не ошерац одаице?
Ти јој само поглед вребаци
и прсцима кушаци њене зубе.

А кад се склупчац̄и, под̄ шобом
јасцук̄ почне да се надима
као вацра из немих балвана.
У шом шрену скоро ше схвацам̄.

Блудна си, кажем ти, блудна,
– ал ћути док ово не свршим! –
а у дну дуце усамљена и сирота,
и једино ти што знаш од почетка.

НА МАРГИНУ ЈЕДНЕ СТРАСТИ

Дете кад прође обалом мора
увек да нађе један камичак
који заувек остаје његов
и не може бити ничији више.

Стиска неухвалљивости у цакама!
Срце му откуцава у длану,
необичан је у руци тај камен,
с њим је све више усамљен.

Неће моћи да га се ослободи,
Окреће се води, баца га далеко.
Не пусти глас тај неми расипанак,
ишак море бруји од одјека.

НА ЗАБРАЊЕНОЈ ЗВЕЗДИ

Рођен сам на забрањеној звезди,
луцам прожњан уз обалу,
заграби ме пена небеског нишавила
игра се и баца ме поново у воду.

Не знам ни сам зашто испацивам,
све је овде сиктећа загонетка,
нека не бежи онај од мене
ко ме нађе на улећим обалама.

Немој побегћи ни ти од мене,
радије ситицавај моју патињу,
склољених очију зариј ме
у себе, као нож или сабљу.

Дрско храбро досуди ме себи
као мриви доле што суде мраку,
нека твоје раме придржи моје,
јер сам више овако не могу.

Ја нисам желео да се родим,
ништавило ме роди и подоји,
што ме воли мрачно и сурово,
као мриво што воле најштитени.

ХЛАДНИ СВЕТ

Овај свет није мој свет
само је принуда мога тела
да се што дубље, као жлица,
увуче у његова црева.

Храним се иако смрћу,
али штојаје и она што мене
мој живој одавно није мој,
ко дивље месо расте на срцу.

Од свих живих створа
оштрежњено смеће се одваја
одриче се разошкривено
сујетне своје стидљивости.

Они за вечност нешто
на крају се иако одомаће.
Прост све балзамује
као увенуће крошње с јесени.

Хладан је свет, ничија земља!
Наше наде, звезде, мриво
што као штоaro звожђе бачено
на смељштити врх света.

КАКВА ЈЕ ОВО ПОДЗЕМНА БОРБА

Да *т*е данима заборављам
*п*римейтих *п*о једне ноћи
док сам *п*осјано *п*ражио
цигारे*т*е у *п*разном *п*ећу.
Можда *т*е *п*ро*з*у*т*а клу*п*ко
мојих *п*охлейних *ж*иваца?
Можда сам *т*е и задавио
овим *п*устим рукама?

Уосталом – *и*зађе на *и*ст*о*,
убица никад не суди о *п*оме
како и *ц*и*т*а се десило.
Али *п*и си свакако мр*п*ва,
ле*ц*кари*ц*и *п*од земљом,
са јадном, сивом косом
у мојим у*г*аслим *ћ*елијама,
у з*г*ру*ц*аном, *п*шамном муљу.

Тако сам бар веровао, *з*лу*п*о,
и мислио све док ме ноћас
необуздана, на*г*ла *п*ринуда
не одведе и *п*риви ме к *т*еби,
у сну нас *с*т*о*п*т*и у једно,
као *п*ри*п*и*ц*јене сиромаше
на уској сламарици.

Као акробат*т*и које*г* *п*омейте
ње*г*ов *п*ар над амбисом,
*п*онуо сам с *п*обом доле
у *п*одземни свети, дубоко,
следио *т*е, на своју несрећу,
др*х*т*а*о и бивао ван себе,
оно *ц*и*т*о ми је свест*т*и о*п*тела
*п*оново сам *п*ри*г*рабио!

Као *ц*и*т*о роб *п*оследње ноћи
*п*ривуче к себи сво*г* дру*г*а
и о*п*лакује у њему
сличну судбину сво*г* двојника
за*г*рлио сам *т*е јецајући
силно и *ж*едно, као *ц*и*т*о

уо̄иц̄ӣе воле̄ӣи сме̄мо
бӣће, живо или мр̄иво!

Зар је случајно, или кло̄ика,
ц̄ӣӣо смо се видели о̄ӣе̄ӣ?
О̄ӣада не налазим своје мес̄ӣо
ни овде, ни било г̄де дрӯде.
И ӣӣа̄м се по хиљаду ӣӯӣа
зар ӣӣӣ и мр̄ива даље живиц̄ӣ?
Да ли си умрла или се ӣрӣӣа̄јила
као ӣрӣгӯӣен ӣодземни ӣожар?

И каква је ова ӣодземна борба,
и каква је за̄право крв ова
од које је кра̄ичак мо̄за ока
закрвављен од данац̄ӣе̄з јӯӣра?
Ускомец̄анос̄ӣӣ све виц̄ӣе рас̄ӣе.
С̄ӣрас̄ӣӣ је немилосрдна.
Веровах да сам ӣе сахранио,
а можда ӣӣӣ сахрањӯјец̄ӣ мене?

Плац̄им се, не знам ц̄ӣӣа ћу
ако ми о̄ӣе̄ӣӣ изрониц̄ӣ из сна?
Желим ӣе, а журно г̄руме̄ње
бац̄ам да ӣе земља ӣрекрӣје.
На уснама ми укус г̄ађења
на један ӣакао ц̄ӣӣо вреба:
боже, од мене ц̄ӣӣа скрива,
за сӯӣра ц̄ӣӣа јоц̄ӣ с̄ӣрема?

IN MEMORIAM N. N.

Од муц̄ких мужевнӣји,
од храбрих храбрӣји,
да ли си се ӣӣӣ бар с̄ӣидео
да се ӣредац̄ӣ смр̄ӣӣӣ?
Необично ле̄ӣ, дог̄орео
до срца од камена,
зар ӣуче ӣод ӣерей̄ӣом
ӣво̄ја невинос̄ӣӣ ле̄ӣа?
Некада давно, бедно,

веровао си у љубав!
Сад њвоје њело храни
војску ѡпаразиѡа.
Нико ње није ѡецио,
усамљеноѡ у јецају,
сад ѡи заѡрѡавају усѡа
масовна ѡонижења.
Оѡружен на кревету
од земље и ѡлине
обљубљен и ѡрљав,
до косѡију блудан,
зар би био неѡѡио вице
од црва међу ѡамадима?
Зар ни ѡу, ѡод земљом,
не ѡубиѡ дивљи сѡид?
Доживоѡни бунѡовниче,
зар ниси ѡосѡао вице
од блудноѡ мрѡваца
који ужива до сржи?
У име ѡвоје смрѡи ѡѡѡам:
охоло изѡореле ѡодине
и неѡѡаѡени ѡонос
ако нас на крају не заѡѡиѡѡе,
ѡѡѡа нам вреди чиѡѡав живоѡи?
Одѡовори, верениче црва,
ако смо рођени за вечностѡ,
заѡѡио умиремо узалуд?

ЈАДАЊЕ

Живим ѡод звездама сам
у блаѡо ноћи закоѡан
чујеш ли мој зов без речи?
Ко да се рој ѡѡиѡа ѡримиче.

Немо ѡе ѡризивам:
из вечне своје ѡуѡѡе,
исѡод сѡраноѡ своѡ неба
да л' ѡеѡ ме искоѡѡѡи?

Чујеш ли јадање моје?
Узалудна је ѡа оѡсада?

Свуда око мене блисијају
сирудови сиџраха.

Могу ли рачунаџи на џебе,
желим џвоју близину, Боже!
У дрџијају мом све је жеџића
љубав над свим љубавима!

Закоџај ме у свој заџрљај,
не дај на мразу да мрзнем,
ако ми и џонесијане даха
надживеће ме јадања.

Буди радосџи мом дрџијају
као џиџо је кроџиња сиџаблу,
џодај име, џредивно име,
меки јаџиџук мом умирању.

ЗАПИСИ НА ЛОГОРСКОМ ЗИДУ

HARBACH, 1944.

Поново, џоново их видим.
На месечини руда вири
око ње у јарму људи
вуку, џеџле велика кола.

Вуку кола, а ноћ расџе.
Вуку кола, а кола расџу,
а њихова џела у дрџијају
џлад и џраџина саџиџу.

Вуку за собом џуџи и џредео
и џоља кроџиџира на мразу,
само џереџи виде у свему
само џеџину у џејсаџу.

Тереџи уџреџнуџиџих џела
у њих се сав уџаџа,
као у живим џџаласима
клаџе се у риџиџу корака.

Пред њима се разилазе села,
повлаче се у страну каије,
даљина се пред њих испречи,
запештура се и нагло удаљи.

Газе до колена, споичу се,
у шамном, приземном шуму
испањене клони шуме
као у невидљивом шевару.

А ируи им већ плени иштина,
урањају лица у висину ведру,
напешти, као да су напушили
широки валом на далеком небу.

Јер за њих помно је спреман
пријем, ир велики и зуси,
иза широко оворених враи
смри дивље разјашла чељуси.

ФРАНЦУСКИ ЗАРОБЉЕНИК

Само шо Француза да заборавим!
Примештих га крај наше бараке,
пришајено у дворишту, пре зоре,
крај расиња, као да у земљу ураси.
Бац се освртао, моирио около,
може ли чинав плен да приграби!
Да се нешто десило, не би мрдноу.

А већ је јео, алаво ждерао реу,
шек украдену, под рише сакривену.
Сирову сточну реу је јео, једва је
прогушао већ је грабио дружи залогај,
ша слајка храна у рлу се сударала
уз шакво гађење и шакву насладу
као кад се у незасијом уживању
сусрећу шела срећних и паћеника!

А шо шело! Лопаице подршавају,
руке од саме коже и косију,

дланови се на усџа прџиџају,
прџносе храну, а и сами једу!
У безнадежном, разјареном сџиду
горко су се сукобили органи,
узимао сваки прџнеџио за себе
џио је од прлена усџео да зграби!

Роџио је од радосџи живоџињски,
несџреџне ноге му се скљокале,
а скрхано џело сво се склџичало
од дивље насладе и џуџе мучнине!
Бар прџглед, прџај прџглед да заборавим!
Већ се зџуџио, али и даље је јео,
прџхлеџно, све виџе, свеједно џиџа,
јесџи само, макар себе прџждерао!

Да прџчам даље? – Доџли су сџџражари,
био је беџунаџ из суседног лоџора.
Ја џуџам, као прџада давно, прџо баџиџи
прџод сенкама врџа моџа дома.
Баџим прџглед на белеџке и наводим:
„Волео бих бар прџоџ Франџуза да заборавим...”
А из моџих уџиџу, очиџу, усџа, виџе ми
усџомена жесџико разјарена:

„Гладан сам!” – И одједном осеџам
дивљу, вечну прџу глaд коју прџај јадник
већ одавно виџе не осеџа, прџу глaд
коју не засџиџи никаква земаљска храна.
Он се са мношм храни! И све је глaдниџи!
А виџе нисам довољан прџој незасџиџој глaди!
Некад је моџао да прџреживи на било чему:
сад се у прџој глaди на моје срџе намерио.

Превела с мађарског
Марија Циндори Шинковић

БЕЛА ХАМВАШ

ДНЕВНИК

11. септембар 1943.

„Нема тако малене ствари коју не бих саслушао ако ми се обраћаш из дубине срца.”

12. децембар 1943.

Преkjуче и jуче враћала ми се мисао Хофманстала: *bereitet euch auf ungeheures Licht!* – Колико год пута сам окретао леђа спољњем свету, поглед према унутра пратила је ова мисао попут неког кликтаја. Иначе ме ждере рад. Онај рад који не допушта ништа изван њега самог. О, волео бих да се задубим, волео бих да се цео дан молим и да медитирам и да служим Њему, и да будем у Његовој близини.

Од 1939. године Господ ми се више пута појављивао у сновима. Седмицама сам стално у себи чувао деловање објављења. За време последње подруг године није, мада сам често веома јако желео. Данима сам мислио: Господ се увек другачије појављује. Најпримитивнијој души у виду слике. Касније већ у духовном виду. Лане у Русији као „присуство”... Живео сам пред његовим светим лицем. Септембра 11. јавио се у мени као Жива Реч када ми је рекао: „Нема тако малене ствари коју не бих саслушао ако ми се обраћаш из дубине срца...” Каква је то велика милост била! И каква велика милост ако сам је поврх тога још и разумео јасном свешћу. Сада већ знам шта је објављење, и како се догађа.

Не треба за то магија, трик. О, не. Чисто срце, ништа друго – и Његова милост.

19. децембар 1943.

Калемљен неспокојем. Нестрпљење. Оно што се у овоме животу објављује само је копија и касна последица онога што се већ збило у мом вишем бивству. Усхићена пажња према мојој вишој егзистенцији. Нестрпљива радозналост како би мој нижи живот био потпуно истоветан с вишим. Жудња и страст реализације. Јер је више реалније. – Поподне сам помислио: каква је незнатна разлика између мог садашњег живота и онога од пре десет година – споља. Каква је огромна разлика – изнутра. Каква је пак незнатна истинска реализација што се споља не види оно што се налази изнутра – или споља се не налази оно што се изнутра види. Како то уме да ме мучи! Да ли је заблуда све – што све (себе) видим измењеним – мада су ми се изменили само поглед и схватање?

Сјесени сам се запутио у продубљавање. Али тиме што се Като вратила кући, ја сам био поремећен. Не могу да медитирам, увече се у постељи површно молим. И тиме што је овај живот олабављен, олабављено је и све остало. Мили, Драги, Добри Оче мој! Помози. Каква је дубока и чиста радост била јесенас хитати увече у твој загрљај – и сада чезнем за њим, о једна кап Твога присуства! Једна кап! Жедан сам.

Тада сам почео да докучујем мистерију реализације. Сакралност. Светлост која дремље у човеку – (*Рукопис се овде прекида.*)

22–23. фебруар 1945.

Сенћандреја–Будиміешија (Сћари Будим, Вихор улица 29)

Пред Богом нико не може рећи за себе да је добар. Пред њим нема заслуге. Свака наша велика особина његов је дар. И сада, када данима осећам у себи да се упалио подстицајни плам, горим у специфичној ватри: када Његово име у себи изустим, падам готово у извансебност, јер знам, то није доброта, није заслуга, није велика особина, него Његов дар. У себи то називам ватра Молитве. Упалила се коначно, после дугог преклињања, мучења, и још дуже немоћи. Када га моја мисао досегне, Њему се примакне, усмери се, Њега призива, гледа према Њему, пипка, кличе му, моли, захваљује – толико пута колико само уздахне или се помоли, мили топли план се разлива у мени, из мога срца – или из Његовог срца? – не знам, јер тада је моје срце такво као да је Његово. Ватра љубави. Господе мој, драги добри Оче. Драги Христе. Дуго као да сам узалуд звао. Као да ми је окренуо леђа. Можда баш у оним мојим најтежим данима, најмрачнијим данима мога живота. А ови дани су били тако тамни и тешки због тога што ме Он није саслушао, и мој поклик није стизао до Њега. А потом одједном, као када кроз дим изненада сукне плам, мој поклик је доспео до

Њега. Обратно? Његова реч је доспела до мене? Како је чудно што се не сећам којег дана се то збило. Али знам, пак, да је то оно време када је требало да се подухватим описа свога обрачуна.

Нарочит обрачун! Не обрачунавам ја. Са мном се обрачунава. Обрачун не обављам ја, него сам ја онај с којим се обрачунава. Пресуда – пресуда нада мном. Немам никаквог удела, нисам ни имао и нисам ни могао имати. Моја једина делатност: схватити шта ми се догађа и шта ми се догодило. Какав је смисао онога што ми се догађа и што се догодило? Оно о чему је реч: живот једног човека. Мојих четрдесет осам година, то је мој живот који сам живео и за који сам осећао да ћу живети до краја, доспео је на теразије, под суд, и осуђен је а да га сам човек ни дотакао није. Човеку је поверено да чини што хоће. Услед неизбежне принуде судбине савршена и потпуна измена смера. Једино слично томе: апокалипса, или суд другог света. Преживети Артака Вираза, Бардо Тодол и Перт ем Херу. Иступање из дана.

Већ ме је месецима раније обузимала дубока натмуреност. Крајем фебруара довршио сам велики рад који је трајао подрог године, потом сам зготовио мања дела када су Немци окупирали земљу. Почев од тог тренутка као да сам био ишчупан из сопственог живота. После две седмице започело је бомбардовање Будимпеште. После месец дана добио сам позив у војску, и отишао сам у Сокоју. Покушао сам, глупо, да се извучем, али без успеха. Једва и да сам имао два-три уравнотежена дана. Срећан ниједан. Средином октобра сам се вратио, и тада је започео потпуни сумрак.

Свакодневно сам у Буђеном преклињао да одем кући, и приспевши кући готово исти дан сам осетио и знао и разумео: нисам смео да мољакам, јер ако се моја молба и остварила, уопште нисам напредовао. Али оно што сам доживео, то је било необичније чак и од тога. Желео сам из „лоше” ситуације у „бољу” и када сам то досегао, видео сам да је то било још „горе” него „лоше”. Моја свест је осетљива на степенице: приметио сам то у тренутку повратка из Русије. Међутим, нисам знао да онај ко жели да скрати време одређено за судбину своје станице, он нужно призива на себе умножене тежине станице. На свакој се станици треба задржати онолико времена колико је одређено, нико некажњено ово време не може да скрати. Била је иронија мога дајмона што ме је пре времена пропустио у следеће време, али се морало показати да сам ја још за то био непогодан. И пошто сам био непогодан, нисам могао то да поднесем. И пошто нисам могао да поднесем, стадијум је био „лош”. Чак је био „лошији”.

Требало је да останем у Буђеном. Као што касније нисам смео од бомбардовања да бежим у Сокоју. Као што још касније,

у доба Божића, није требало да бежим из стана у подрум замка Кишцели.

Подрум замка Кишцели био је поуздана заштита од бомбардовања према људском рачунању. Када сам ушао, обузела ме је пријатна смиреност, а када смо други дан Божића дошли с нашим коферима и ћебадима, одахнуо сам. Претходни дани су протицали усред готово непрекидних ваздушних напада и гранатирања. На брду је било више немачких тешких батерија, и повремено су отварале ватру. Прозори су подрхтавали. И ми смо дрхтали. Већ смо седмицама смели да се разодевамо тек после поноћи. Радио се једва чуо.

Живео сам под непрекидном грижом савести. У таквој депресији какву нисам могао ни да замислим. И ако сада запитам зашто сам имао грижу савести, могао бих да одговорим само следеће: од Буђена, приликом сваког обрта моје судбине сам сâм хтео да одредим ток свога живота. Ја сам сâм хтео да будем сопствена промисао. Нисам се поуздавао у то да ће Он усмеравати судбину боље него ја. Нисам веровао. Био сам неповерљив према Промисли и мислио сам да сам сигурнији у својој, него у Његовој руци. Због тога сам веровао да сâм треба да усмеравам своју судбину и зато сам молио Њега да ме пре времена уздигне преко степеника. Резултат је да сам доспевао у све тежи и тежи положај. На крају је уследио слом. Вративши се кући из Сокоје испоставило се да ни то нисам смео да тражим ни да изнудим. Боље би било да сам тамо остао? Боље би било да сам с осталима побегао у шуме Зале? Сада то више не знам. У сваком случају требало је препустити Промисли да се испољи и није требало веровати да ја знам боље од Њега каква да буде моја судбина.

Грижа савести ми није давала мира. Свакодневно ме је обузимало ридање. Ужасно сам се плашио. Најпре од ваздушних напада. Касније од артиљеријске ватре и од легитимисања и депортовања, и од тога да треба да одем у Залу. Тако је стигао Божић. Спремили смо се. Један кофер и један завежљај одеће. Један кофер животних намирница. Четири ћебета. Две баштенске столице. Повукли смо се у подрум, и веровали смо да ће вихор минути за неколико дана. Долазе Руси и успоставиће се мир.

Сви, сви без и једног изузетка, сви су веровали у ово лудило. И када су пете седмице Руси заиста стигли, још и онда су сви у то веровали. Казујем само зато како бих означио основу заједничког расположења. Нико није унапред видео оно што је уследило. Чак ни сан. У подруму су многи сањали и најчешћи сан је био: пролеће, цвеће, светлост. Често сам и ја исто то сањао. Свако је то сматрао за охрабрујући предзнак. Ко зна, можда је то и био

охрабрујући предзнак с неког сасвим другог гледишта него са становишта људског живота на земљи. И једино што ме од подрума до данашњег дана теши и што одржава у мени веру јесте: све ово горко, ужасно, грозно, незамисливо тешко време и ова неизмерна патња има неки *друџи* смисао, не земни него небески смисао. Данас већ мислим да ме смисо земних ствари готово уопште не интересује, само оних других. Наравно, само у најређим случајевима видим овај небески смисао.

Оно што је земно, досадно ми је. Бескрајно досадно. Ништа ме више не мучи и више не понижава као моје телесне потребе: топла соба, одећа, храна, нарочито храна, глад. Тешка робија. Бити роб тела. Али изгледа да још није дошло време да се тога ослободим. Још нисам за то зрео и нисам достојан. Можда никада нећу ни бити, и имаћу тешку смрт, јер се тешко ослобађам од телесних потреба и отуда и од самог телесног бића. Господе, буди са мном.

27. фебруар 1945.

Ујутру опет стрепња. Молим се да ме Господ ослободи и молим га да данас не морам да будем грешан. Само сам делимично успео. Даље се разгранаво пролеће. Рад у кухињи, у подруму, крижам дуван, чистим лампу у соби. Ципелу нисам успео да зашијем. Два пута долазе Руси да потраже смештај. Вест о томе да су Немци продрли назад до Тиње. Много мислим на Сентандреју. Като хоће да оде до лекара. Јако пати од осипа и црева. Више пута ми се јављају напади глади. Јошка жели да оде у Пешту, али се враћа. Купе људе и одводе на принудни рад. Поподне миран час. Пишем апокалиптички дневник. Снажна одлука да ћу живети чистим животом. Драги Христе, помози да не укаљам себе.

2. март 1945.

Мили драги вољени добри Оче мој, драги Христе мој, хвала Теби што си ме сачувао у тешком времену мога живота, и пазео си на чистоту моје душе. Молим те да ме сачуваш од великих грехова мојих, од похлепе и грамзивости. Дај ми снаге да могу да владам својим телесним страстима и жудњама, дај ми од твоје снаге како бих могао да се уздигнем изнад оних дивљих и прождрљивих телесних патњи које данас овде муче људе. Баци поглед на ме с љубављу, и допусти ми да ходим путем истине и мира. Видиш, Господе, патим од тога што ме подземни инстинкти преплављују, више патим него од телесне глади. Драги Христе мој, дај ми снаге да победим подземне грехове и да не паднем у грешке и да се не удаљим од Тебе. Сачувај ме од жеље за туђим иметком, од

жудње утробе. Пружи ми задовољство, спокој, мир, дај ми задовољство у Теби, дај ми надмоћ и перспективу над мојим телесним страстима, и допусти ми да ме Твој дух сачува од греха, и да се наситим Твојим хлебом. Драги Христе мој, дај ми од твога хлеба како бих чист био пред Тобом и да не будем понижен мојим калним гресима и жељама. Господе, саслушај моју молбу, моја сопствена је недовољна, узалудна и грешна. Пружи своју руку према мени како бих је ухватио и похрлио ка Теби – Амин.

4. март 1945.

Тако ми пролазе дани овде у Вихор улици, у бездомном, бескућном ропству. Не помињем као тужбу ово ропство. Ако не друго, онда то у каквој сам спољној ситуацији, научио сам да са стрпљењем подносим. Ујутру се будим у соби хладној као лед, поред Като која је болесна и која ми прича своје снове. Покаткада и ја сањам. Ујутру ме мучи „тескоба” и „страх” и „грч”. Бојим се дана и судбине. Одлажем устајање. Волео бих да тога дана останем чист. У мени лебди клица дубоких молитви. Подижем ролетне. Пушим. Потом се одевам у своје крпе, у суседној топлој соби доручкујем чорбу. Рад. Прљав рад, кућни сам слуга, сечем дрва, износим ђубре, усред кала. Данас имам први светао дан, мој ум и дух оживљују. Стално сам гладан. Волео бих да једем нешто од чега бих био сит. Шта? Слатко тесто: ташке с пекмезом и маком, добро замашћене. Каква срамотна жеља. Ручак. Каткада крадом мало читања, читам Платона: *Парменид*, *Хармид*.

9. март 1945.

Хвала Теби, мили драги добри Оче мој, Теби Христе мој, што си ми дао светлост и учинио да разумем извор својих грехова и грешака. Јутрос сам постао свестан тога колико је у мојој судбини била и јесте огромна улога страха, и тога да ни моја пожуда и псеудоглад нису ништа друго до страх од глади, и моја нарав ме је зато притискала и зато патим што се бојим, и што не верујем у Тебе и Теби, и не верујем у усмеравање Твога Ума Провиђења. Знам да је од овога разумевања још далеко пут до савладавања страха, али данас, мада је минуло само пола дана, већ нисам почињо грех пожуде. Међутим, догодило се више и већа ствар. Промена се догодила унутра у мојој души. Унутра се догодила одлука и супротстављање страху, и одлучан приступ Теби, драги, љубљени Господе, драги Христе мој. Није тешко пропатити телесне муке ако Ти помогнеш. Помози, драги Христе мој. Још жалим за уништеним својим домом, за мојим прикупљеним добрима. Срце ми плаче шта је све пропало у маленом стану на Реметехеђи путу.

Али је страх све то био прибрао и грчевито држао. Грч мора да попусти. Допустићеш ми да под светлошћу Твоје светлости увидим најтеже питање своје судбине. Хвала Теби, Госпoде, хвала. Буди добронамеран према мени у мојим биткама, у томе да свој пут усмерим према Теби и да приспем у Твоју близину. Осећам, драги Оче мој, да сам духовно спреман, а с Твојом помоћи много је постигао овај човек у којем наставам, али сам у карактеру и егзистенцији остао бескрајно јадан. Морам то да примим на знање, јер од детињства запажам какав је тај пут који сам већ превалио према савршенству и шта још треба да учиним. Рачунам на оно што сам држао и држим за резултат свога живота. Није то истакнутост изнад другoга човека, него приближавање Теби и рашчишћавање односа према Теби. Сада, у овом тешком раздобљу мога живота, усред ужасних патњи присиљен сам на језгро тешкоће своје егзистенције: на страх. То треба сада да победим. Ти који си ми показао језгро даћеш ми снагу да победим тамног демона Страх. Волео бих да будем Твој светац, хоћу да будем Твој чисти Син и савршено чедо. Већ си ми давно указао да је у нашем људском животу једино важно: да пред Тобом и Теби и за Тебе, у вековечности будемо неко. То је моја жудња и једина жеља сада када сам изгубио готово све у свом земном животу. Драги, драги Исусе мој – сада осећам у себи први пут да ми је лакнуло, и ја сам као богати младић: остављам све и следим Тебе. Оче мој, Христе мој, драги Госпoде, буди са мном у мојим жељама: дај ми снаге, светлости, дај ми твога духа. Нека ништа друго не буде за мене важно, само Ти. Нека ми ништа друго не буде лепо, само Ти. Нек ми ништа не буде истина, ни задовољавајуће, ни утешно, ни мирно, ни ведро, ни коначно, само Ти, само Ти. Не остављај ме ни за трен – ни у сну, ни у будности – Амин.

11. март 1945, понедељак

Сенјандреја

Драги добри небески Христе мој, чувам за себе још многе горчине, свуда где год ступим кварим ваздух себи и око себе. И овде кварим, чак и све оно што се могло покварити, мада је било довољно лоше и без мене. Инферно, инферно, свуда, праве га људи, Руси, Немци, њилаши, суседи, рођаци, браћа и сестре. Шест дана (пети дан) овде сам у веома тешкој ситуацији коју сам и сâм отежао, и стално је отежавам, из минута у минут. Оче мој, драги Учитељу мој, када ћу заслужити да будем чист? Када ћеш ми допустити да не грешим у греху утрoбе и страха који су сада највећи грех. Молим Те, добри Христе мој, погледај ме благословеним очима, смилуј ми се и не допусти ми, када се вратим

код Като, да више грешим. Господе, Господе мој, саслушај ме, молим Ти се, не допусти да залутам, не допусти мојој руци да се маши забрањених ствари. Ослободи ме стрепње од ужасног демона смрти од глади. Раскини тамни облак који ме покрива и који ме одваја од Твога духа. Господе мој, буди са мном, буди са мном, кличем Ти, свом снагом својом кличем и преклињем, из своје патње коју сам сам призвао и призивам на себе. Буди добар према мени, Христе мој, драги Спаситељу мој. У Твоје руке препоручујем душу своју, у Твоје свете руке, учини са мном шта Ти хоћеш, Промисли моја. Нека се збуде воља Твоја, а не моја, на веке векова – Амин.

13. март 1945.

Сенџандреја

Данас одавде одлазим кући, драги Оче, Створитељу мој, драги Христе мој, одавде где исто као и свуда влада нељубав, незахвалност према родитељима, мржња, завист, страх, жудња за влашћу, хистерија, лудило, збрка. О драги добри Исусе мој, драги Учитељу, Љубави, свако мора да има удела у патњи? Јадни моји стари родитељи! Јадна моја добра мајка, како пати због зала зета и кћери! Благослови је, драги Христе мој, благослови је да у твом духу може да поднесе патње. Благослови овај дом који за мене ни Инферно није могао сасвим да поквари. Преживео сам овде толико срећних и великих тренутака да опет одлазим тешка срца. Господе мој, драги Христе мој, одведи ме кући код Като. То је моја молба Теби, Љубљени Господе мој: одведи ме до куће без невоље, заштити овај дом и буди са мном како бих могао одржати Твој закон и заповести. Чист живот, без прикривања, без кала, без лажи – то нека ми сада буде циљ: то нека се оствари. Помози ми, добри Христе мој, како би нам живот постао чвршћи. Води ме куда год ти видиш да је добро. У твоје руке препоручујем душу Като и моју душу. Не остављај ме, никада, ни за трен. Не допусти да ослабим, да потамним, да се изгубим, да се помрачим. Немој ме препустити греху, драги добри Оче мој. Допусти ми да са стрпљењем поднесемо тешке дане понижења и нужде. Мојој драгој малој Като дај снаге, здравља, увиђавности, светлости и срце које љуби. Да се волимо у име Твоје. У Твојим рукама да будемо сви – Амин.

16. март 1945.

Драги вољени добри Христе мој, прекјуче, када сам долазио из Сентандреје, током пута сам се гласно молио Теби да ми даш снаге, и да више не морам да се машам туђег, потом готово да сам

потонуо у овај грех. Затим сам овде код куће за то добио освету демона. Драга моја Като, једино моје мало срце платила је за то: за мој грех њу је сустигао напад демона. А поред тога укинута нам је и исхрана, и сада треба да живимо сами од свога. Јучерашњи дан је протекао с горчинама. Ноћу и ујутру усред ужасних болова срца плач и очај. Умрећемо од глади? Потресна је хаброст Като. Предузимљива. Хоће да прода свој сат за пола цака брашна. Ја сам данас радио у башти. Топло је, право пролеће. Гладан сам. Почињем да се привикавам на мисао о смрти од глади. Ноћас и ујутру налет самоубиства. Ужас. Оче мој, драги Христе мој, данас сам опет починио грех. Опет грех. Господе мој, драги Христе мој, заштити ме, одбрани од овога демона – од демона смрти од глади! Свети Оче мој, свети Оче мој! Хвала ти за снагу и светлост које си ми дао, јер данас више нисам тако нејак и таман као што сам био минулих дана. Помози да живим и умрем у Твом духу и према твојим заповестима, и да могу да поднесем ону судбину коју си ми одмерио. Драги Христе мој, благослови моју драгу малу Като, благослови Сентандрејце. Допусти да пут Като буде успешан, да њена јуначка душа не доживи слом. Воли је, Господе мој, воли и благослови, драгог свог слугу и кћер своју – буди с нама, Господе Христе, буди с нама – Амин.

Превео с мађарског
Сава Бабић

ЛАЈОШ КАШАК

КОЊ ЋЕ УМРЕТИ,
ПТИЦЕ ЋЕ ИЗЛЕТЕТИ

Време је рзнуло т̄ио јес̄ӣ п̄а̄па̄гајски рацирило крила кажем
широко о̄ӣворена црвена ка̄ӣја
с љубавницом мојом којој су црни бисери били узидани на лицу и 3
де̄ӣе̄ӣа вукла је у очају
седели смо испод фабричких димњака
знали смо да ће сӯӣра криве линије
о̄ӣа о̄ӣа
рекла је о̄ӣӣћи ће̄ц Ка̄цико и ја ћу се осӯӣӣи на сценама и
мазалима

ѓос̄ӣодина надлера
очӣгледно
очӣгледно
ѓос̄ӣод бо̄ѓ забораваља ле̄ӣе жене
већ је и до̄цао дрводеља п̄олухрис̄ӣ
био је млад и срамно мирисао на ист̄ӣину
сӯӣра ћемо п̄рећи мађарску г̄раницу
п̄а да хм да
очӣгледно очӣгледно
г̄рад је јурио п̄оред нас
п̄амо-вамо се окре̄ӣао и п̄онекад се ус̄ӣрчао
видео сам очев ш̄ецир од сламе како п̄ливуцка изнад снежно̄
с̄ӣакла

од а̄ӣо̄ӣеке до ш̄р̄га све̄ӣо̄ѓ п̄ројс̄ӣва и назад
некада је ма̄ӣори мислио да ћу до 21. г̄одине бӣӣи ка̄ӣлар
у ер̄шекујваро̄цкој п̄арохији
али ба̄ц дес̄е̄ӣ г̄одина п̄ре сам п̄очео јес̄ӣи дим у браварској
радионици

џосїодина џїорнија
маїори је већ реїко долазио кући шада
касније је и моју леїо замиџљену будућносїї поїио и исїиџао
їиво

заљубио се у сїару сїремачиџу
оїала му је коса и само се с џиџанима дружио
25. аїрила 1909.
сїремао сам се за Париз пеџиџе с дрводељом
мали ѓрад је седео у блаїу и свирао на хармониџи
скинућу са шебе крила о Свейи Крисїиџане їи никада нећеш
биїи очев син

један їијанаџ крокодилске сузе лије
наслоњен на зид „Злаїноџ лава” осећао сам да је свему крај
їреко мене је їреїрчао їар бакарних џина и у їорњевима су
звонили

џолубови и колуїали изнад кровова кућа
їачније речено џалойирали су на кочијама сунџа
а ново звоно фрањеваџа скоро да је већ и певало
ко се сїрема да сїава нека изџланџа оловне џеви
часови ме їраїе на белим вучјаџима
осећао сам да је свему крај
ракијаџи и сїїни їрџовџи су заїворили радње
само иди друџкане дечиџи својој
їочкови се виџе не окрећу уназад
човек исїовраїи ждрейчеве зубе и џледа у ниџїа у којем
живоїи заџризе

у свој реї
у ниџїа
о дармар
еџи пеџи
бум бум
а брод се їруџкао с нама као їрудниџа с леђа
неко је їреџурао кулисе
ово је био їрви їресечени дан у мом живоїу
бакље су букїале у мени и безнађа
їаїаџалум
о фумиџо
їаїаџалум
на обалама у ѓруїама од по двадесеї бакарних їиїиџа су
куџурикале
и на дрвећу обеџени шакође су куџурикали
само понекад са дна воде су џледали к нама суморни лещеви
али ми смо имали 21 џодину

а дрводељи су ружне ружичасте власи излазиле из рамена
иначе смо добро живели
само је бац дијагонала сивомака
маба смо повукли вијак волови су увек наново налетали
преко сирнишћа
и очи смо једва усели скинути са кукова девојака
иада су увек у мени завришале чинеле
у Бечу смо 3 дана на улицама савали
иа смо коначно извртели себе из нас самих
шћа ли је то цивилизација
човек се умаже некаквом мацћу и гади се од вацака
шћа ли је то породична ниш
човек неком свиленом праком продужује пуичану врцу
шћа ли је то служба богу
човек се почиње бојати да се не би бојао
ми смо закуцали пушеве на шабане и сунце је ишло с нама у
свемиру

злаћним километарским ногама
верујте да слон није већи од буве
црвено није црвеније од бело
иако смо ми бац због тога ишли
ако оставимо вагу, ионако ћемо ми извући краће
и иада су нам се очи отвориле
и оставадосмо дубоки као црни бунари у рударским крајевима
и ишли смо и ишли смо
13 анђела је ишло испред нас
иакође пецице
и певали су нам о младости
већ смо били типичне луцилице са добро васпишаним бувама
испод пазуха

волели смо воће отпало у јарак
кисело млеко
и долазила су к нама браћа одавде и оданде
свим врстама језика светиа и чудесним скицама
специјални мирис су имали
и неке су угазили километри а неким су још млечна била
ушта од мајчине сисе
пушеви су лежали испред нас као бела пошљина
каблови су се одвезали и исписивали су бајалице по небу
увече смо видели како су се женама између ногу отворила цвећа
али ми смо били биљоједи и женомрзци
и повукли смо се кроз Пасау
Ехен

Анӣвер̄ѣн

дрводеља је смрцао као сламчица и брада му је

пош̄ӣуно поцрвенела

мени су с̄ӣихови и бујне шуме почеле рас̄ӣи у злави

на свејлосним рекама два пӯӣа су испред нас прејловили

па̄цови

на великим с̄илавовима који су манже̄ӣама и ӣӣич̄јим јајима били

украцени

у пош̄ӣанском сандуче̄ӣу су ме чекала писма љубавнице

али знао сам да су ноћи највац̄љивије

ӣада сам дакле на песмама својим радио које су долазиле

као неке овце зла̄ино̄г руна

несумњиво су то најнес̄рејније живо̄ӣӣе

али ако неко сакрије ӣаблу иза уха

завесе улацено с̄ирче

то је нац̄ живо̄ӣ

цариници на свакој с̄ӣаници маркицу лӯе на наца срца

а ми само ѣловимо ка зори

било би па̄ме̄ӣније да свако пр̄ѣује кореном ше̄ерне пр̄ске или

ше̄ерном ре̄ом

по̄делӣӣе све̄ӣ у којем живӣӣе

нама је лако на дан 50 киломе̄ѣара идемо из ње̄а ван

у по̄земљу на ѣланинским врховима и немим немачким шумама

осе̄амо мирис свеже̄ љубрива

ѣланине се по̄некад окрену и дрвећа свирају на ц̄ӣри у ве̄ӣру

дрвећа су у својој суц̄ӣини за̄ӣруднеле девојке

али ако боље по̄гледамо и камен ме̄ац̄ је за̄ӣруднела девојка

ӣихо љоворе и кажу:

ако он оде ја ћу да се убијем

јуче сам ѣо дан ѣлене закивала зла̄ӣним нӣӣима

кр̄с̄ӣӣу ља анђелчӣем и дијаман̄ӣске пр̄е̄ц̄ње ћу му окачӣӣи

на уци

или једнос̄ѣавно само ово љоворе:

муц̄карци су сви љо̄ави ѣси

ѣланине се ве̄ћ ц̄еле над нама савијају

о̄зромна змија без скрӯула љӯӣа сунце

јоц̄ ћу на крају по̄с̄ӣа̄ӣи ѣесник

јуче сам две песме по̄слао кући у независну мађарску

и по̄ново смо ѣали у Ш̄ѣӯѣгар̄ӣ

седели смо за с̄ӣолом бескӯћника и јели ле̄ӣњу с ѣекмезом

и срце једно̄ ц̄ӣѣјерско̄ ѣаора је све̄лело са љреда

у двориц̄ӣу комцилука мису је држала ВОЈСКА СПАСА

фло̄ӣе и кларинет̄ӣи су вриц̄ӣали испод звезда

видели смо жуџиџе сџааклене сове како се пресавијају над
 младим мајкама
 о божје јаџње које ћеџи изџубиџи ѓрехове свеџа
 у дрводељи се поново оџласио полухристи и по сваку цену
 желео је да прича
 умукни викао је џиџајерски паор
 ѓурајући своје срце нама под нос
 видиџи са 7 зарђалим мачевима је прободен
 7 лажима љубавнице браћо моја
 видиџи овај зелени обод по на десној сџирани
 по је последњи ујед моџ ѓазде браћо
 имам 26 ѓодина и живоџи ми је био чисти попоџи јуџарње росе
 зими сам целе дане меџлао испред наџе куће леџи жњео жиџо
 хеј хај али човекова судбина џаква је као
 свима су биле оџворене очи и иза зидова смо видели
 како свеџи изокреће кабаницу
 будимџеџиџа – париз – берлин – камчаџка – џеџроѓрад
 а дрводеља је већ био џиџан и из очију као из неких канала
 ѓурила је џуѓа
 врисци су све виџе ка ћоџковима иџли да уѓасе фиџиџ
 закуниџи се да ћеџи после овоѓа вероваџи само у чудесну моћ
 канаџа с ѓаћа
 оџласио сам се неочекивано
 и видео сам како ми ѓлас долази овамо из двориџиџа комџиџука
 ја сам џесник
 дакле иџак знам
 фењери заџо ѓоре џолико добро јер два поџа бла бла
 и поџи су џеџролеја
 ѓрозно сам се разочарао желео сам неџиџо да дам овим
 сирџиџим људима
 али звезде су већ заврџиле сџражу
 13 анђела сада засиѓурно оџворених усџа сџава на џавану
 ѓосџоде божје
 са зидова у црвеним колонама надоле марџирају сџениџе
 свако нека посоли врх носа
 еџо како је краџак живоџи
 а од нас ће иџак постоџиџи мачори на париским ваџреним
 зидовима
 буји џаји бебо
 човек засџе
 џако се од верџикалних сџварају хоризџиџални
 и дакле
 с неба искорачају буји џаји деца

пођиће са мном кроз двориште
на другој страни обале Марија успављује сина
свако нека изнад свесних сиоји резе
на поду у жутој бари усвомене ми се фосфорицу
у ћошковима су се оћвориле торбе и бесно су залајале
као што је Марија сина
целу баћу сам љуљао у крилу
и ниже

Беч, 1922

Превео с мађарског
Бојан Радић

МИЛАН ФИШТ

МАГЛА

СУМРАК ЖИВОТА

„Пред тешким искушењем се налазиш...”

Софија Терек

Око *џи* зазрикави, *јер џи* је *сџи*гло време: на *џра*ју је већ
сџаросџи

И *џи* *ћец* с две *џачке џосмаџраџи* бескрај: сломљени клин.
Забучаће око *џебе џама*, а *џи* ни да *мрднеџ*, *јер се не*
џенкаџ...

Не бојџи се *џи* виџе зимских мразева, и не *џуџујеџи* и ако *џи*
у сну *каџкада* искрсне неко људско лице,
Ти *џа* неџокреџно чекаџ – не *бодриџи* *џа*, не *џераџи*
И *седиџи* *џре* њим као *џланина*.

Сањаџи *кржаве* зубе и ко би се усудио да *зањаџиџи* у *џвом*
џредворју
од *чулних* уживања: *злобно* му се *смејеџ...*
И не *џрихваџаџи* *њеџов* никакав *моџив*. *Јер* су *слојевиџе* *џвоје*
идеалне слике –
Замиџљаџи да *дебелим* женама *ласкаџи* за *живоџи* – *обилна*
чорба,
Оџромне *џечене* бундеве и *реџе*, *дебели* *медведи* су *каџкада* око
џебе
А *џи* на све *џо* лаџано *климаџи* *џлавом* и не *џовориџи*.

Да, да. То ће *биџи* *џвоја* судба ако је *досџиџнеџ*. – Ноћ је већ
џако џоџла

И данас је у сушину ојојан био чак и шамни колуј сунца. –
Не смец

да се бојиц.

Буди ревношан и добродушан док се може. И онима цио
ће врициати

због живоја...

Буди свештеник, можда презвен лекар. То је твој посао сада.
И немој им рећи своје целовито знање... Прећући половину...
Буди моћан у ћућању. И ако каикада треба зајлакаји,
Јер сјаре слике, ова твоја слика на зиду зазвучала је чудно –
О томе не говори. – Бог нека ти је на помоћи. – И немој да им
будец поука:

Како се све на зло окрене овде под кајом небеском.

МАГЛА ИСПРЕД, МАГЛА ИЗА...

Као неко кога на врх буреја буди соштиво хркање,
Не зна, како се ти нацао,
Око њега пауци, разбацане дуге и чудне луке без ногу и
хладно му је...

Тако сам се ја негда пробудио да сам овде...
Сећам се да ми је твој огрјач био појао појуи дубине сна.
Лебдеји изнад иња, бији соштивене ледене щаре
И пуцкејајући, кружећи, процветати на једном шамном
прозору.

Неразговешно је дворицие на које мислим.
Овде сам ја живео, знам, пре овога бившива. Ту сам живео
снено,

Свој окомии и сјори живоји.
Једна жена је сјајала код бунара и љуљала колевку
И ја сам је гледао.

СЕДАМДЕСЕТОГОДИШЊАКУ!

Око мене шада беще вајра. И шамо, и овде испод земље
цикљали су јаменови

А из вајре су се чули прекори и клеиве.

И град је кварио, шај сјари град,

Где сам негда рођен и доживео шолике паиње.

– Већ одавно седим овде – помислио сам иада. – И где, живав сам
попући доброг конојца:

Та још увек живим. А ципо ли? Шипа још чекам овде, где у ноћи
И под сувим ветром више и различитих безумности кружи и
једне друге јуре?

И коме овде да говорим и о чему? Јер где је онај ко ће коначно
слушати моје сведоке,

Моје честите сведоке о којима сањам и нема их ни где?

И ципа по да ми посведоче? Не знаће? Шипа хоћеће од мене,
људи?

Тојови су бубњали далеко на рубовима града и земља је јечала,
пуцала

И иада сам ја на Тебе поново мислио и признајем, илакао сам.
Јер колико нас је негда било итаквих који смо Теби говорили у
даљину и веровали

Да ћеш нас чући. Ја сам те подстицао

И ципао: – издржи иамо где јеси као хридина – и видео сам те
Како забринута лица ходац зоре-доле у својој соби
и довикнуо сам ти: – буди чврсти!

Јер овде нема више дуца изван тебе, овај свети је без мисли...

И крајња добра намера си Ти, добро промисли, морац
издржати.

– И да ли се пога сећаш?

У својим сновима су те задрлиле руке једног сираца...

Ја сам по био. – Тада је био крај овом злом граду. – Овде нема
васкрсења

– мислио сам ја.

И овај град, где, поново живи... нећу да наставим. Други ће
по испричати.

Устао сам иада иамо ја

И далеко погледао поново земљу и небо.

И куда сам оштрао поном у ноћ, данас већ не знам.

Превео с мађарског

Сава Бабић

ШАНДОР МАРАИ

ДНЕВНИК 1955

*

Умро Ајнштајн. Они који се разумеју у физику кажу да је „поједноставио” предоцбе које се могу змислити о структури света. Веровао је да постоји нека дубока и једноставна јединственост у свету: магнетизам, гравитација, простор, време, све је то „једноставније”, припада једно другом и логичније је него што наука верује. Можда је био религиозан.

*

У Америци – сваки дан запажам – свако, непрекидно има носталгију за „домом” кога – *већ* или *још* – нема.

*

Лектира: Плутарх, Цезар.

*

Новине пишу да је у тренутку Ајнштајнове смрти у соби била само болничарка Американка која није разумела „немачке речи које је самртник мрмљао”. Тако су „последње речи” великог физичара изгубљене за човечанство. Можда је само тражио воде... али је чудно да је овај велики јеврејски дух, кога су Немци смртно увредили, своје последње речи мрмљао на немачком.

*

На једном политичком састанку Ајнштајн је упитан како је могуће да човек, који је пронашао тајну атома, не уме да нађе начина да овлада опасностима које је изазвао посредством атомске

енергије. „Зато” – одговорио је – „што је физика једноставна, али је политика веома тешка и сложена.”

*

На ручку В., виолиниста, Мађар. Обилази свет с гудачким квартетом. Живи у Базелу. Док разговарамо, у свести ми одзвања Бабичев стих: „О, што музичар постао нисам...” Безнадежност писаца без домовине малих нација можда је најгора врста међу свим емигрантским незнађима.

*

Брачни пар Мађара. Дошли су пре неколико година, узбуђено чекају тренутак „бекства” када буду добили амерички пасош и коначно могли да оду... куда? У Чиле, где их не чека нико и ништа, али „тамо је поднебље боље”.

Тај недостатак дигнитета који пробија из њих – не, из нас – из емиграната, болно је и опако психичко стање.

*

Читам лепу песму Јожефа Киша – писао ју је у Посилипу – и готово да осећам физички бол, толико ми пада на ум Италија. Али треба издржати.

*

Као да се мрда, покреће нешто: и у свету, и у мом животу.

*

Томас Ман. De Betrogene. Он је писац који је лоше старио. Није само сенилно његово ташто, хистерично световно држање. Него и писање. Приповетка му је карактеристично нека врста „приповедања досетке” када писац „чује нешто”, удари се по челу, јер „то треба да напише”. Не би било лома у његовом делу ако „то” не би написао. Оно што је тужно, то је тон ликова, дакле тон старог писца: више није вагнеровски, томасмановски, иронично закотрљани, музичка спретност, него нека врста тона појца, запевања дрвеног тона, говор закотрљан вештачким речима којима се обраћа глумима који изнутра не чују сопствени глас.

*

Можда Карипска острва. Можда Мексико. Можда, можда.

*

Мађарска неће бити, него је била... бар за мене. Јер ако би неки преокрет и ослободио земљу из данашњег стања: ја тамо

једва да ћу и наћи некога до сељака. Треба да прође много времена док сељаштво одбаци ону нетрпељиву, нервозно робовску охолост чије се хистеричне провале могу већ запазити и овде, у емиграцији. И још више времена док се ово хистерично омоло сељаштво толико „ослободи” – изнутра – па да постане носилац културе.

*

Ове године собног притвора овде у Америци су подношљиве, али њихову безбојно-безмирисну пустош ипак тешко подносим, јер имам педесет пет година, јер више немам много времена, јер већ сваку годину треба да испуним тако да не пропустим ништа од боја, мириса и укуса света... а то би пре било могуће свуда него овде, у Америци.

*

План за рад и за живот за следеће две године замишљавам овако: на јесен ћу се уписати у неку вртларску школу ботаничке баште у Бронксу и за две године завршити неки од курсева „professional gardner”. То су препоручивали Цицерон, Волтер, Гете. – У међувремену написати позоришне комаде „Нешто се збило у Риму” и „Носталгију”. Прочешљати „Љубоморне” и од две књиге – „Љубоморних” и две књиге „Увређених” – направити синтезу под насловом „Дело Гаренових”. – После две године, ако је могуће, вратити се на дуже време у Европу. Писати овај дневник. Касније, ако буде још времена, написати „Књигу о Јову” и успомене „Копно, копно”.

*

Гоја у Метрополитену. Бесни цртежи глувог геније о суровости и глупости. Није опростио своме добу... то је велика снага. Овај бес сачувао је и после осамдесете за живот и за стварање.

*

Склопљен је државни уговор с Аустријом. Пре неколико година сам записао у овај дневник: „Добро би било када би се свет средио толико да се ја могу вратити кући да живим у Бечу.” Сада се нешто слично догодило.

*

Гибон. Одлично поглавље када показује колико су Јевреји били неспособни да примају – увек су само искључивали, одбијали свакога. Сви су били нечисти, недостојни да би се нашли међу

Јеврејима – није било јеврејских прозелита. Христос је покушао да отвори капију између Јевреја и света, живу религију створити од националистичке секте која је заштитник расе, позвати и при-
мити све, Грке, робове... Јевреји су га одмах убили.

*

Тамноплави мај. Некакав оптимизам у свету. Људи се овде задужују на двадесет година, купују куће, нове „кадилаке”. – Моја мајка тражи да јој пошаљем чаршав, пресвлаку за постељину, јер „ако доспе у болницу, треба да понесе постељину”.

*

Ноћас се будим јер ми је хладно: после мучно врелог и каља-
вог дана у поноћ је температура пала за двадесет степени.

*

Неко ми из Будима у писму шаље неколико пупољака: убра-
ни су са кестенова који су пропупили у Мико улици. Пажња је
драга, али више нисам сентименталан. У сваком случају доди-
рујем пупољке кестена и док пипкам сасушено растиње осећам
ону стварност која је снажнија од сваке успомене: ово је све што
је остало од стварности Мико улице.

*

Maugiac: „L’agneau”. У енглеском роману „радња”: карактер.
У новом француском роману „радња”: недостатак карактера, ли-
шеност карактера.

У новом француском роману „изненађујући” је увек трену-
так када јунаци откривају да немају карактер.

*

На обали Хадсона, на клупи, где за време шетње попушим
цигарету, један сиротињски одевени, стари човек ме неочекивано
ослови и каже да га „боли желудац, има чир и да је живео у лошем
браку”. Затим ме поздрави и без речи продужи.

*

Вести о томе да Руси, због тактике и принуде – одустају од
владавине над појединим народима, па тако и над Мађарском.
Ова вест дотиче у мени нешто с чим се веома тешко могу искре-
но суочити. Без Мађарске нема истинског смисла мој рад, мој жи-
вот. А истовремено не могу да замислим да још једном живим у
Мађарској. Нешто је пукло у мени, али томе не знам имена, ни

смисла. По сваку цену хоћу да одем кући, ни по коју цену не желим да тамо коначно живим, чак ни за ово мало времена које ми је ваљда преостало. То је болно, неразумљиво.

*

Лектира: Гибон, прва прогањања хришћана.

*

Ови наказни, иманентни облици верског рата у којем живимо неће се разрешити ни за живота поколења. Али има наде да азијски социјализам самог себе доживи стерилним, беспомоћним.

*

А Американци, који озбиљно верују да технологија уме да одговори на питање јединке и заједнице: ускоро ће се пробудити у глувој и укоченој самоћи. Само човеколики, живи живот уме да одговори... Можда лепота.

*

Треба да живим у поднебљу где има вина и нема антисемитизма. Такво подручје у Европи је западна обала Средоземља: ту рађа вино и нема Јевреја.

*

У чекаоници код зубара сусрећем мађарског политичара. Био је министар-председник. Очајан је због Америке. Пита да ли верујем да европски човек од духа може добити овде неки духовни подстицај? Мирне савести могао сам да одговорим само то да у такав подстицај не верујем. Духовни стваралац овде не добија подстицај, чак и сарадници у стручним наукама добијају само материјалну, техничку помоћ, не подстицај. За рад овде сви ми добијамо енергију из ослабљене струје цепне батерије коју смо донели из Европе, као успомену на културу у којој смо се родили, радили. Али та батерија овде слаби.

*

Тојнби. Каже, два велика догађаја прве половине века нису два светска рата, него два открића: Западно-Европејци и Северно-Американци открили су начин како се успешно може штитити од већине болести а онда и од глади и немаштине. Истовремено су ова открића побудила интересовање и код становништва заосталих крајева према овим покушајима. Примамљиво звучи, али је истина само у веома далекој перспективи. У ствари људи још

увек беже у рат испред нерешених индивидуалних и друштвених проблема живота. „Мир” може бити само једна врста унутарње радости и последица попустљивости: а то не пружају антибиотици, ни социјално осигурање.

*

Гибон није само велики историчар, него и одличан писац – пише најуглађенију, најсамосвеснију врсту савремене енглеске прозе.

*

Немци, тај истрајни, дивљи, снажни народ неће трпети да му Руси заувек откину трећину територије и становништва. Сада ће у рукама Западних Немаца већ бити оружје и убудуће ако се у Источној Немачкој нешто догоди, овај велики магнет, Западна Немачка, привући ће себи откинуте делове. Руси то могу спречити само по цену трећег светског рата... а то је превелика цена. Две Немачке ће се дакле ујединити једног дана, а то ће повући за собом целокупну ситуацију иза гвоздене завесе. На то се може рачунати, али прогнозировать време веома је тешко.

*

Лектира: неколико Паскалових текстова, у Моријаковом избору и једна лепа Бодлерова проза: химна вину и захвалност вину.

Паскал, „геометричар”, није марио за материју и данас би слегао раменима видећи чуда техничке цивилизације јер овај механичар је писао да једно тело никада не вреди толико колико једна најпростија мисао и најсавршенија наука не вреди толико колико једно осећање.

Текст у којем захваљује Творцу за све чему човека учи Болест.

*

Тешко је наћи склад с Јеврејима. Ако један Јевреј није бар геније, онда је пре глуп. Постоје генијални Јевреји; али је редак паметан Јевреј.

Тешко је наћи склад с хришћанима. Али хришћанско васпитање – не само протестантско – пружа више осећања за стварност, него јеврејско васпитање.

*

Лектира: Бодлерова књига, избор прозе и песама. Оно што је из „Fleurs du Mal” изоставио разјарени цензор, данас не изгледа

значајно. „Хашиш” и неколико прозних делова из „Spleen de Paris” стилски је највише што је после Де Квинсија у овом тематском кругу игда написано. Бодлер није био наркоман, на крају живота само је користио – мало – опијум.

*

„Большевици су само кажњавали кривце” – ова мисао се данас чује понекада када искрсне могућност да у тренутку промена од большевика буде затражено да положи рачун. Као да смо већ чули ову мисао. И одједном како се поуздано зна да је „крив” био свако кога су большевици убили!

*

Ова клима постарева, заглупљује, троши, исисава својим каљавим пипцима радост, животну снагу... од чега можда ни у другој клими не би било већ премного. Али сада овде треба бити. Постоји и глупа судбина.

*

Каљави таласи врућине од по пет-шест дана. Њујоршко лето је једна врста самоубиства. Треба отићи, далеко одавде, до океана. Ова врста самоубиства, њујоршко лето, једно је од мучних, спорих и несигурних.

*

У свим временима велика је опасност фанатик, после тога корумпиран човек који је добио улогу у јавном животу. Наше време је изродило мазгу опаснију од свега тога: корумпираног фанатика.

Превео с мађарског
Сава Бабић

ОТО ТОЛНАИ

РУЖА ИЗ КИШИЊЕВА
(Други део)

Дечак блесави још ће навраишићи
до убожнице
у брави заборављен је кључ
свраишиће он
сшоји сред празне убожнице
щића радиш у празној убожници
сшојим сред празне убожнице
радијашори се још леје
зебре звекешава
језде кроз празну убожницу
прислонио је леђа блесави дечак
јер зебем забога
уз радијашор свеже офарбан
прислонио је леђа
сада и ја могу с њима да јездим
са зебрама да позвекујем
овде сасвим високо
да вице не може бићи
где нема шавана
нема лесшава шаванских
неко је заувек подигао лесшве
овде сасвим високо
да вице не може бићи
можеш јездићи као по сшаклу
шворац га дува ушраво
шворац је дувач сшакла у цивили
шочео је на камчаићи

наст̄авио у мурану
 волео је шобож са езром паундом
 о висини зеленацких камаџа да нагважда
 глацијући сџаклену плочу
 у калајисаној кади на 300 сџејени
 па пворац се и сада брчка у њој
 у калајисаној кади на 300 сџејени
 са сумњивим женскама из ороцхаза
 можещ̄ пројездии са зебрама
 на мехуру од сајунице по сџаклу
 дечак блесави ће још навраџиџи
 до убожнице
 у брави је заборављен кључ
 свраџиће он
 у празну убожницу
 щџа радищ̄ у празној убожници
 сџојим сред празне убожнице
 заривам лице
 у врели малени
 куси предео
 гобленског крџеџа
 где проџрчавају зебре
 преко малене вреле пољане
 кусог гобленског крџеџа
 са њима се веџроваљи уџркују
 гле позива ме уџравиџељица
 мицџах да је индигнџрана
 и да ће ме оџеџ по лила конац слаџи
 али је киџињевски чика бела расџумачио
 да црно море не зна за азур
 над црним морем никада нису индигнџрани
 заласци
 само над океанима су индигнџрани
 ако ме књиговођа увуче у џисађу маџину
 ја се исџо мођу у индигоу брчкаџи
 послаџ сам по џикорију
 јер од џада још није џио
 џако укусну џикорију
 и маџи се аџем-игле за џеџир
 и џрободе џоме сиву мождану масу
 па и мој џријаџељ се убио
 и ницџа му није фалило
 пощџо је џросџрелио сиву мождану масу

ibis redibis peribis
 један женски цџџир не сме
 да се клима шамо-вамо на лојџи главе
 не сме да џа одува вџтар или олуја
џреба џа џробосџи алем-иџлом
 кроз сиву мождану масу
заџражих једном да наџучем џај цџџир
заџражих једном да сиву масу џрободем
рече џи си мали самурај
киџињевски чика бела џако рече
уџравиџељица ми није рекла самурај
већ да сваком маџарџу џреба самар
и џослала ме џо џикорију
и оџрчах џо џикорију
и донесох џикорију
и исџијасмо џикорију
и мирис џикорије доџре
и у одаје друџе
и џонеко се налакџи
и рече да осећа мирис џикорије
и џо беџе живоџи
јер леџ је смрдљевак
и ноћне фрајле мирис је леџ
и свеже кравље балеџе воњ
и осџриџа
сланкасџи заџах сџерме је исџо леџ
јер леџоџ живоџа џајна је џо
а нико не џознаје џајну живоџа
јер (како учени Алберџи Сенџи-Берџи рече)
свако верује да је сложенија
свако верује да је сложенија
џајна живоџа да је сложенија
а биће да је џросџија
џајна живоџа је џросџија
нико не џознаје џајну живоџа
јер леџоџ живоџа џајна је џо
на џикорију мириџе
и исџијасмо џикорију
и редом се налакџиџе
џеџке на самрџи
и редом се налакџиџе џике на самрџи
налакџиџо се и киџињевски чика бела
мада је одузеџи

редом се налакџице сред убожнице
и рекоце да осећају мирис цикорије
и рекоце ђо беше живоџ
и рекоце како леџ беше живоџ
мирисао је на цикорију
камчаџка рече један
и није вице џако далеко од киџињева
дечак блесави ће јоџ навраџиџи
до убожнице
у брави су заборавили кључ
свраџиће он јоџ
сџоји сред џразне убожнице
џџа радиџ у џразној убожници
сџојим сред џразне убожнице
јер јоџ увек на радијаџору свира радио
мала џџџолика насџавница музике
сребрном каџџџџом
као да јоџ увек удара
као да јоџ увек удара ђо радијаџору
и умреде џако ђо радијаџору ударајући
обџрливџи као харфу
џџа је обџрлила као харфу
сврџи је обрџрлила као харфу
сврџи као смрчу
нисам ја смрча
рече смрџи
заџраво је радијаџор обџрлила
хладан радијаџор
убожнице се никад не џреју
сџојим сред џразне убожнице
а заџџо би и џрејали убожнице
џрлим свеже офарбани радијаџор
нисам ја смрча рече
ја сам зебра рече
и ја сам зебра рекох
сџојим сред убожнице
чујем кроз зид како књиџовођа
џрди уџравиџеџицу
кроз сиву масу
унуџра-наџоље алем-иџлу џровлачим
добиће ђо џолом џџуру
свако ко не слуџа
ја насџављам

горе-доле јој вучем дуксер гаћице
унутира-напоље алем-иглу провлачим
заправо ће да изјави
да оно међ ногама сива маса није
и казаће ти си мали самурај
и послаће ме по цикорију
и ја ћу оирчајти по цикорију
донећу цикорију
испијаћемо цикорију
досеће мирис цикорије
и у осјале убожнице
и онда каза ујравитиљица
смислила сам једну мисију
истина није бац близу
мисионари увек далеко иду
но кад је онај чика у убожници већ рекао
камчајка
ја и мој кум троцки боравио је на камчајки
радио је у неком француском руднику
у легију сиранаца је намерио
али га послаче у циански трахански рај
а одајле право пути камчајке
по речима чике из убожнице
камчајка
вице није тако далеко од кицињева
одувек сам желео пу диспаницу да форсирам
између камчајке и кицињева
сад је можец форсирајти рече ујравитиљица
сад ћец по моћи мали самурају
јер и кум троцки врајтио се преко јајана
а и по се тек сада дознало
онај румунски циџа са дипломатском шацном
с бувље пијаце
који је азурну поспељину
и савишљиви прибор за јело продавао
из оне исте дипломатске шацне
истио је кицињевског соја
док онај друџи
са дипломатском шацном од крокодилске коже
већ није из банаја већ пре из бајце
како се сад испосјавило
и нису га на националној бази уцпројили
ни он сам није на националној бази цпројио

већ исходећи из лоџике зеленашке камаџе
ако не зачејимо усџа рекоџе
олиндраће целу улицу
и џо са обе сџране џуџа
на овој сџрани уџџројене улице
дудов дрворед
са оне друџе зова
и џада рече уџравџељџца
самурају мали џосџоји једна мџија
камчаџка и није џако далеко рекох
џосџоде и није џако далеко од киџињева
џомислим да је џреба враџџџи у киџињев
диџломаџску џаџну џуну савџџљивоџ џрибора за
јело

озбиљна мџија нема џџа
оџвек сам желео да будем џесник
са неком мџџичном мџијом
враџџџи крокодџлску џорбу с џрибором за јело
враџџџи џминџаву џосџељџну азурну
све џо џреба враџџџи у киџињев
већ цвеџа дрвце џљиве исџред киоска
на бувљој џџџџџи
сад не џреба да идем џо џикорију рече
ниџи да џеџлим диџломаџске џаџне
џуне савџџљивоџ џрибора за јело
џре но џџо џи сџџџне до усџа
клонуће каџџка суџџџе џуна
и џу би џребало докусуриџи
онако диџломаџски
немој џминџаву азурну џосџељџну враџџџи
већ јерџхонску ружу
леџа мџија дечак блесави рече
леџа мџија џвраџџка у киџињев
али књџџовоџа неће обраџунаџи џуџџне џроџкове
узалуд џџрам да камчаџка
виџе није џако далеко од киџињева
у међувремену је обрнуо сџарачку џасиву
са зеленаџком камаџом
малџреџџира уџравџељџцу
кроз сиву масу
унуџџра-наџоље алем-иџлу џровлачи
свлачи јој дуксер џаџџџе
када му кињење досади

дечак блесави наст̄авља
 зоре-доле јој вуче дуксер гаћице
 унутра-напоље алем-иглу провлачи
 заправо ће да изјави
 да оно није сива маса међ ноџама
 и казаће ти си мали самурај
 и послаће га по цикорију
 али дечак блесави неће оштрајати по цикорију
 магаре тврдоглаво
 на своју мисију чека
 помоћи ће му чика бела из кицињева
 да докошура већроваљ величине цаке
 заправо то је већ тема
 неке друге песме
 а биће да и ово ојет може да буде тема
 неке нове песме
 (ко би рекао да је и чиста поезија таква
 да је и чиста поезија до те мере темајска)
 у тој песми би исало
 да сам ја онај дечак блесави
 кога по цикорију уравниће лица цаље
 и који штричи по цикорију
 те доноси цикорију
 те исцијају цикорију
 те мирис цикорије досјева
 до других одаја
 и има ко се налакатио
 и чика бела из кицињева се налакатио
 мада је одузеи
 и вели да осећа мирис цикорије
 и то беце живои
 јер лей је смрдљевак
 и мирис ноћне фрајле је лей
 и воњ свеже кравље балеџе
 и осшриџе
 и сланкашти запах сирме је лей
 али лейоџ живои
 то је тајна
 нико не познаје тајну живои
 свако мисли да је сложенија
 а она је заправо просија
 тајна живои је просија
 нико не познаје тајну живои

јер лејоџ живоџа џо је џајна
 има мирис џикорије
 и џада бих сџварно ја био дечак блесави
 као џибика виџ ћорави
 и јонаџан баџа са својим небоџлавим базедом
 јер и у болници за умоболне џосџоји убожници
 онда бих сџварно ја био џај дечак блесави
 јер ја сам обичавао да идем џо џикорију
 јер ја сам дечак блесави џикоријасџи
 јер ако не досџеџ џреко камчаџке
 са јерихонском ружом до киџињева
 јоџ увек осџаје мали самурај
 јоџ увек осџаје она мисија
 маџаре
 одувек сам желео да будем џакав џесник
 са мисџичном мисијом
 ако умрем у убожници
 свуџи са мене дуксер џаћиџе
 и уџужвај ми међу ноџе
 када се овлаџи
 усковиџла џара
 роса заблисџа
 снеџ завеје
 разбуди се сџид
 сам од себе ће џоџераџи
 џоџераџи између ноџу
 џричави џрм јерихонске руже
 сам од себе ће џоџераџи маџаре
 а џи џреџрчи
 у џик-џак џреџрчи да џе неџџо не џреџази
 донеси најџосле мало џикорије
 из ових сџоџа џрчим
 у џик-џак џрчим
 између џиновских баџџенских џаџуљака
 јер ја сам надлежан за џикорију
 ја сам дечак блесави џикоријасџи
 и џесник сам џифрасџи
 са мисџичном мисијом.

Превела с мађарског
 Драџиња Рамадански

само мразеви и врућине
само махниџи го̀сподар раџа
збо̀ ко̀га живим како живим.
Само го̀мила и у њој ја
на улици њосред хаусџора
у јавном превозу о јаду зуцкам
и указујем нада где је.
У прози је све или-или
у песми се и плаче и смеје.

3

Мада су ми надланица и чело
наборани као остџаци
бурека на кухињском сџолу
нисам ја још џако сџар
да не знам о чему говорим – каџикада.
Заисџа мекоџна и злаћана и го̀јна
беџе закачена за сџуб џонџона срећа
са укоченим ноџама џуџ неба.
Побркали су ме с неким.
Али не мари: бомбе овде џадају
на цирка џедесеџ џеџ леџа.
Небиџно колико је све џо соол
надувена срећа је оџеџ некаква
уџеха у условима оскудџце.

4

И џоред свеџа није ми оџак сој
нема свежине у усахлој боји: ја
џриличим џој слици и џриџадам јој
као баџремару драч и џурџуња.

Биће да и књижевносџ након
извесне – досџојне! – доби
као џодивљали жбун малине
јаче боде а оскудније роди.

Колико следи за џроневџу? Колико
добија џо глави џлаћени убица?
Раскоџ. Короџа. Вечна клацкалица.

Није примећено црпа то сирају
мушине воде мудрога Дунава.
Трабуња. Тороче. Мисли да је сјасен.

5

Дунаве ој Дунаве међу међама:
Ни врли pater familijas ни чудовицие
одједном тек најсјарији у породици
и са очеве и са мајчине сјране
наследство су му седашњи:
животи је скоро леј – најиса деда
(Augusta Barackenspital in Budapest)

док му то мозгу цетице комађе
картеча... мени је креч измеђ прљенова
и масноћа у жилама све ломнија
те је и повеси цито пишем обичнија
неприсјаснос јој није суђена.
Ако пак у налећу насиља
све ово прејраје – посјаће мелодрама

6

И бац занимљива разбирига.
На небу сјворишељ на крилу два унучеја
нико се не лаћа послужења. Не једном
охладиће се на столу вечера
смлачиће се вино гостинско
а ја ћу час будан час уснуо
сањати непрестанце све ово
заборавивши ко је ко.

Али још не сјигосмо до пога. До ичега.
Чеснија половина кварнијој ће да расјумачи
док ревности јој на лицу
шаниунг свилу бора
пердаци: сад је појуи лејо мриваца.
Ја сам шаман ујола јако леј.

Лоше видим? Или су унушар мене
 свакојакe нездраве промене
 шћио изобличују и искрећу свеи?
 Уместо финала изнова прелид. –
 Ширим очи у недоумици.
 Збуњују ме чудни саодноси
 и не видим никакву повезаност
 међу појавама. Насћаје

неки нови свеи до кога није
 ми сћало. Око мене су нови људи
 чији језик шћек промуцкујем

узалудне намере узалудан полей
 узалудности обичних и необичних радостии
 ма шћиа рекао звучи шћако шћколски.

ДАГЕРОТИПИЈА

Беше шћу свега.
 И више од шћога.

Беху чисћи, бели зидови,
 руке заузеише радом,
 у приземљуци мирис јела,
 низ слика у раму сребрном:
 бака, дека, Девица Марија.
 Чишка, понека вацарска дрангулија.

Не брзај.
 Има времена.

Беху добри и од њих бољи,
 беху газде и надничари.
 С једне сћране окуљени живи,
 са друже покојни сћанари.
 У гонку се суце лисћови дувана.
 На јавним местима, укључујући
 шћколу, посвуда воњ
 карбола.

Шта беше још?

*Некакав сѐо. Виљушка, кашика, нож.
Још постоји. У леињу кухињу је склоњен.
На њему ишце се иисмо:
Како смо добро, шѝо авај баш и нисмо.
Беше и један кључ исѝод оѝирача,
али о шѝоме и сада у ѝола гласа.
И шѝуи беху жилеѝи, и фласѝер
на враѝу младића виѝког сѝаса.
Из Трсѝа шверцован шѝушкавац
исѝо беше. На ѝсовку, на жалбу
на све се сећам као кроз маглу.*

Беше ѝу свега

*између два бомбардовања (чеѝрдесетѝ иеѝа,
деведесетѝ деветѝа.) Беше и љубав
као ѝаква, и конкретна. И беше милосрђа,
условно макар. Шта више,
као да је и будућностѝи било.
Дућан с ћоѝка некако беше ближи
мада је свеѝи био много већи.
И? Беше још много шѝога.
Замагљила се слика свеѝа
щездесетѝ осме, шѝѝо нам данас
звучи неѝојмљиво – у ѝоме је чар –
мада ѝа слика није ѝоѝѝуна ни сада.
Безазленог ли дечака са жељом
сам себе на свеѝи да донесе.
Али беше биолоѝких смеѝњи онолико,
и друѝѝивених неколико.*

Niente

*far dolce? Није нам било лако.
(где ли је самѝостѝ она)
Само смо ринѝали као марва.
Звонила су, друђима, не само звона.*

Да ли је могло друђачије?

*Беше овако. Грубо, с мало љубави.
У задњих щесѝ деценија свеѝи
није постојао нимало бољи. И, мусѝро цвеѝина,
ил' шѝѝа си већ – шѝо је само до ѝебе.*

Узмӣе к зна̄њу, ѿице
у левом ӯлѹ да̄геро̄ӣӣје.
На ѿоле̄ђини ѿак мас̄ӣљавом оловком
некакав ѿекс̄ӣ, ко̄ји нема везе
са овим – ја мислим бар:
– Добар дан.
– Дан добар.
– Да ли се овде, врли ѿесници и ѿесникӣе, ѿрода̄ју
ка̄љаче?
– Ка̄љаче?
– Ка̄љаче.
– Нажалос̄ӣ не.
– Ш̄ӣе̄ӣа.
– И јес̄ӣе ѿӣе̄ӣа, ако бо̄ље размислимо.
– Онда довӣђе̄ња.
– Довӣђе̄ња, дра̄ги чиӣаоче.

Превела с ма̄ђарског
Дра̄ђӣња Рамадански

ЗОЛТАН ДАЊИ

ВИШЕ НАС НЕ ВЕЖЕ

Ближио се Божић и нисам знао
какав изговор да нађем
да те позовем

да те поново нађем, трештало је у шестој или седмој кафани у коју сам те вечери свратио, негде у близини Деак трга или Ержебет трга, сатима сам обилазио улице и кафане у центру града, јер сам знао да ћу, останем ли у слабо грејаном стану, сасвим сигурно сав да се пометем, па сам, дакле, шеткао горе-доле, и када ми је постало хладно, сео сам негде да се уз чашу вотке загрејем, а ту божићну љубавну песму, ако се не варам, пуштали су у неком локалу у близини Ержебет трга или Мадачевог трга.

Шта рећи, није то била нека разгаљујућа шетња, по студеној пештанској ноћи, за божићно вече, или предбожићно, то често побркам, све у свему, не беше то баш ведро вече, много, према томе, имам да захвалим вотки, тачније, вотки имам скоро све да захвалим, и овој божићној песми коју су пуштали тамо у шестој или седмој кафани, и, премда са већ шест-седам вотки у желуцу, када сам зачуо ту божићну песмицу, ипак ми се стегло срце, не само зато што су ми се главом мотале сличне мисли („какав изговор да нађем” итд.), већ и због мог планираног јунака романа, чувши, наиме, ту божићну песму, почео сам да саосећам са ситуацијом у којој се П. нашао, видео сам га како седи, када га једном будем уобличио, у оној сунцем окупаној соби у поткровљу, негде у Новом Саду, не о Божићу, додуше, али зар то није сасвим свеједно, уосталом, није се јасно исцртавало преда мном у које ли ће се доба године одиграти та сцена у соби у поткровљу, у јесен, можда, да, понекад у позадини видим црвено лишће јавора како опада, али можда ће бити и пролеће, помишљао сам, пошто сам у

другим приликама у суседној башти замишљао свеже ижђикалу траву, то је, на крају крајева, сасвим свеједно, може бити чак и о Божићу.

У сваком случају, после љубавне песмице и дупле вотке почео сам да схватам П.-а како се труди да повеже нити, тамо у оном новосадском поткровљу, док из дворишта суседне виле допиру узвици и праскаво лупкање тениске лоптице налик пуцњима.

Са пажњом сам, из своје слабо грејане пештанске гарсоњере, пратио причу, у ту сам се гарсоњеру повукао те зиме, надајући се да ће ми синуги свеобухватнија перспектива ако издалека, на пример из неке пештанске гарсоњере будем посматрао моје новосадске и сплитске јунаке, Целију, П.-а, госпођу Катарину и остале о којима сам намеравао да пишем, да, повукао сам се, дакле, у нади да ћу добити ширу перспективу, и спорим, напорним, раздражујућим радом, покушавао сам да прозрем све нити.

Сијалица, жаруља низ имаш ли ти,

питај те ја,

сијалица, жаруља низ имаш ли ти,

светлост ми је нада сва, трештао је рефрен опет у оној кафани на Мадачевом тргу или Ержебет тргу, и све сам јасније видео због чега П. није могао имати другог избора, односно због чега није могао да се пресели у Сплит, почео сам најзад да схватам да то с његове стране није била одлука, већ спознаја, све то, наравно, није тако једноставно и одвело би нас нешто даље, али, истражујући нити радње уз још једну дуплу вотку, кренуо сам управо према тачки из које се све то лакше сагледава, и где се најзад може спознати шта нас то спречава приликом доношења најличнијих одлука.

Јер је примерице П., јунак мог планираног романа, Србин, истини за вољу, не баш „чисти” Србин, него Војвођанин, што наравно значи да бисмо му негде међу прецима нашли и Мађаре и Русине, само да се мало потрудимо, док би читава ова ујдурма око чистоте указивала управо на оне факторе који поткопавају наше одлуке, наиме, на сплитском корзоу, оивиченом дуплим дрворедом палми, П. би завек остао само Србин, чисти Србин – и у свему томе није најболније то како би га гледали Хрвати, или, прецизније, Далматинци, већ то како би се он, П., лично осећао када би свакога дана шетао Сплитом, између дуплог зида од палми, са једном младом Далматинком, Целијом, која је њему, ето, девојка, а уједно и ћерка пензионисаног официра, питање је, дакле, како би се П. осећао на том корзоу који су „Срби” не тако давно још гранатирани с ратних бродова, а истовремено, шта му је чинити са тим ратним бродовима, шта му је чинити с ратом,

какве ли он, П., може имати везе са свим тим стварима, па у то време је још био дете.

Тог лета када се упознао са Целијом, свако вече су шетали тамо између двоструке страже палми, и све је било скоро савршено. П. је осећао свега једну малу непријатност, као да му је у ципелу доспео камичак, као мрвица, не чак ни као мрвица, као чиодина глава мален, не смета толико, човек се навикне, ма, заборавање се... али човек га, ето, увек изнова осећа, ето га тамо, и ако цео дан мораш провести у истим ципелама и из неког разлога не можеш извадити тај мајушни камичак, онда до вечери ципеле могу постати прилично непријатне, непријатне и раздражујуће, да... то је, дакле, највероватније био разлог, камичак је ушао у ципелу, па П. није могао донети одлуку да се пресели у Сплит код своје девојке.

Али, да бих све то прозрео и схватио, потребно је да се веће удаљености, на пример из те кафане у седмом кварту сагледам причу, за божићно или предбожићно вече, и то је та удаљеност, боље речено, та перспектива која је била неопходна како бих сагледао и једну значајну разлику, значајну разлику између П.-ових брига и сопствених дилема.

Док се, наиме, П., шетајући до блиставости излизаним стенама старог града у Сплиту, вечито морао суочавати с властитим идентитетом, то јест са чињеницом да је Србин, и да су Срби тај стари град непуних десет година пре тога гранатирани са ратних бродова, између осталог, и са фрегате зване *Силии*, дотле сам ја, управо супротно, базајући улицама Будимпеште, вечито морао да се суочавам са властитим недостатком идентитета, јер, док су Мађари све чешће говорили о оној националној трауми од пре стотину година која им је расцепкала државу, и са све више страна агитовали да ране што их је она проузроковала, и из којих и даље цури гној, треба видати, дотле су мене те говоранице о ранама и траумама на неки начин увек изнова суочавале не са властитим идентитетом, већ, управо супротно, са недостатком властитог идентитета, тако да сам, на неки чудан начин, заправо тражио одговор на питање због чега се осећам тако стране у Будимпешти, у којој наизглед говоримо истим језиком, а ипак се не разумемо.

Свему овом, међутим, да би се избегли неспоразуми, треба брзо додати и то да се нисам више осећао добро ни у Војводини, место у ком сам рођен ми је, због све јачег антимађарског расположења демократизоване Србије, постајало све мрскије, деловало је као да су ми лагано извлачили тло под ногама – али за даљу разраду овог питања била би ми потребна велика дигресија, а за

тако шта већ ни тамо, у оној кафани у седмом кварту, нисам имао нимало воље.

Тако је некако, дакле, требало скицирати ствари када су Целија и П. у питању, и показало се несумњиво корисним што сам се, захваљујући једном непредвиђеном обрту, обрео у Будимпешти, пошто сам однос између Новог Сада и Сплита боље могао сагледати из Будимпеште, истовремено, међутим, ако бих желео да стекнем бољи увид у сопствене дилеме, требало би да одем до Сплита, одатле се, наиме, кристално јасно може посматрати релација Нови Сад–Будимпешта (док се, наравно, из Новог Сада, пак, прецизније назиру релације Будимпеште и Сплита); тако да бих, дакле, помишљао сам, контуре радње могао скицирати тек уз помоћ једне овакве вечито променљиве перспективе, а заједно с контурама радње, можда и природу оних безличних фактора који се стално сукобљавају са личнима, због којих П. није могао да се одсели у Сплит а ја се више нигде нисам осећао код куће.

Више нас не веже чулна драж
ни кости, ни срце, ни из уста лаж
нисмо дужни једно другом ништа

нит' је више обавезно ишта, трештала је опет последња строфа љубавне песме, некеме се ова песма, изгледа, веома допадала, пуштали су је више пута док сам се грејао дуплом вотком, и слушајући ову божићну нумеру, најједном сам помислио, да, управо то осећам међу будимпештанском омладином, међу овим младим „Мађарима из Мађарске”, на божићно или предбожићно вече, да нас, дакле, више ништа не веже, ни тело, ни кости, ни срце, као ни љубавнике после одлучујућег раскида, јер ни на тренутак нисам могао пренебрегнути чињеницу да ова, тако много пута поновљена божићна песма говори, наравно, о љубави, као што, помишљао сам, о љубави говори и све друго ове вечери, најзад, у средишту П.-ове приче такође стоји љубав, а љубав је главни јунак и моје личне приче, и управо зато сам и те како добро разумео њега, јунака мог потенцијалног романа у дугом формирању, у тренутку док сам слушао ту божићну нумеру после ко зна које по реду вотке, негде у седмом кварту, да, врло сам га добро разумео, схватао сам његово будуће седење у оној сунцем окупаној соби у поткровљу, у Новом Саду, и разумео његов максимални, но, наравно, узалудни труд да више никада и не помисли на Целију.

Па ипак, лако се може догодити да сам погрешно, помислих изненада, може бити да је све ово потпуни промашај, да, на крају крајева, могуће је да љубав није супротстављена овим безличним снагама, него управо из њих проистиче, али нисам више могао све то још једном да промислим, уосталом, и ово је већ довољно,

сасвим довољно за то божићно вече, тако да сам од тог тренутка само лицкао ко зна коју по реду вотку, слушајући поновни почетак оне божићне песмице, са све отупљенијом пажњом.

Безлично деловање, невидљиве силе, недокучиве снаге: ово је прилично нетачно, и, зашто не рећи, прилично аматерско одређење, али шта да радим када нисам успео да нађем боље од ових, једино могу да се надам да ако опет доспем у Сплит и кад ми се пружи шанса да и одатле, из сплитске перспективе још једном осмотрим причу, да ћу можда тада успети да нађем финије одређење, и можда ћу тада пронаћи друге, прецизније и пластичније изразе за ово.

Да, уздао сам се у ту будућу, тачнију формулацију, док сам испијао остатак вотке, и када сам из све гушћег дима кафане искорачио у хладну будимпештанску ноћ, негде на Мадачевом тргу, или можда ипак у близини Ержебет трга, искорачио сам најзад у хладни, но у односу на устајали дим кафане, ипак чисти ваздух, ако се ваздух Будимпеште уопште може окарактерисати као чист, а после сам само бесциљно базао улицама градског језгра, у божићној студени, нисам ушао више ни у једну кафану, нисам пио више вотке, и нисам даље размишљао о тим дилемама о којима вероватно не вреди пуно ни размишљати, јер не решавају ништа, а после њих све постаје још теже.

А у очај ме баца и то колики се отпор јавља када покушавам да испишем стварност, сада би, наиме, следила прашина, ужарена прашина Бачке која, заједно са сахарским песком боје лососа, лети ка мору, ка сплитској плажи, на којој се П. поиграва једном потпуно глатком тениском лоптицом, а Целија на два корака иза њега показује своје бутине искричавом сунцу – али, ипак не може сада да уследи прашина, стварност се опире, море се гура у први план, плавкастоцрни таласи мора у сутон стварају позадину за сцену у којој маштарим о Целијиној задњици и П.-у како лови глатке тениске лоптице.

Лежао сам на обали, поред све дубље плавкастоцрне нијансе пучине што тоне у сутон, покушавајући да у глави оформим јунаке планиране књиге, слушајући како море спира стене, ослушкујући како вода гргоће између отвора у стенама, како их удара, а затим се из каменог стиска уз роптаје ослобађа, и онда сам, неколико сати касније, осетио како ми неко штапом удара чланке, погледах горе и приметих старца бронзаног тена, ослоњеног о штап, како ми тешко разумљивим далматинским наречјем нешто објашњава, више себи у браду него мени, крезубим устима грготајући речи, нисам баш најбоље разумео шта каже, као да је говорио да ме већ одавно посматрају и да им је моја непомичност

постала сумњива, помислили су да сам умро па су само хтели да провере да ли је стварно тако, и тада сам на тераси камене куће приметио старицу на коју се та множина односила, старац се у међувремену окренуо и пошао према кући, а ја сам се осећао као да су ме ухватили у некој срамотној радњи, у томе да живим, што је у овој ситуацији деловало као да сам се у најмању руку додиривао ту на обали, посматрајући из прикрајка девојке што се купају ту, у близини.

Да је барем било девојака у близини, али није их било, никог није било на обали, само старчић што споро хода, забадајући штап међу стене, а још даље, изнад, у позадини, сасушена старица, и ниједно од њих двоје ме није узбудило до те мере да се додирнем.

Али сада, док пишем, напољу почиње да пада киша, у собу продире хладнији ваздух, сипајући ми игличасто ситне капљице по рукама, крене, па изненада стане, па опет крене, и док до мене допру гласови, они су већ при крају, мушкарац гласним стењањем стиже до краја, жена се, међутим, не чује, можда није успела да сврши, и тад ми пада на памет не би ли можда било паметније да се и сам позабавим нечим сличним, уместо да овде планирам причу о Целији и П.-у, и не бих ли био мирнији ако ствари не бих држао под непрекидном присмотром, и ако никог не бих гњавио сталним поређењима и рефлексјама, како то већ обично бива, јер може бити да су у праву када ми увек изнова пребацују да сам се, ето, већ сад изродио у „хировитог, мушичавог маторог кретена”, шта ли ће тек бити касније, док ја, наравно, настојим управо то питање да избегнем, а и оно друго, које је још важније, а то је ком бих ја то врагу уопште писао ове приче, и чему тај упорни рад, по цену пишања уз ветар и сасвим мокрих ногу.

Требало би, дакле, на овом месту да упумпам воду у своје перо, да га напуним чистом водом, водом са извора, оном коју ће мој планирани јунак, П. рекламирати, дистрибуирати и разносити по Северној Србији (или, за оне осетљивије: по Војводини), том изворском водом би требало исписати причу о Целији и П.-у, не би ли сваки редак, сваки пасус, свака страна и свако поглавље постали провидни и транспарентни, док бих писао, док бих једно испод другог ређао провидне редове, танка, влажна линија изворске воде одмах би се сушила на папиру.

Неће бити трагова, после мог текста папир ће остати чист.

Нема другог пута, нема другог излаза, писање је, изгледа, незаобилазно, али није неопходно да и прича буде читљива, трагови остављени на папиру одмах ће испарити, помишљао сам с извесним олакшањем.

Неколико недеља касније, у Будимпешти, у кругу неких пријатеља, што ја не схватам као круг својих пријатеља, јер ја пријатеља већ дуже времена немам, већ у једном друштву које у том тренутку није било непријатељски расположено, упитали су ме где у последње време живим, то јест где проводим већи део свог времена, јер су однекуд већ знали да мој живот има више попришта.

На њихово питање сам, у складу са истином, одговорио да сам последњих неколико недеља провео у Сплиту, а да сам тренутно на пропутовању ка Србији, наиме, због једног планираног посла потребно је да у наредних неколико недеља будем у Новом Саду.

Неко из друштва ме је тада упитао, мора да је неки чудан посао у питању, али откуд баш Хрватска, а поготово откуд баш Србија, ако сме да пита, нашта сам ја, смушено трагајући за речима, почео да објашњавам том будимпештанском друштванцету, које тада баш није било непријатељски расположено, како радим на једном „обухватном књижевном послу” и да због тога морам често да свраћам у Хрватску и у Србију, истражујем трагове, рекао сам им, тражим жариште једне ране што тешко зацељује, тако сам се некако изразио, а покушао сам и детаљније да објасним о каквим је траговима и жариштима реч, и шта заправо ово истраживање представља, али сам се већ на самом почетку збунио, све се више запетљавајући у субјекте и предикате, да сам на крају изненада заћутао, помишљајући да би било боље да нисам ни започео, јер сам овако морао да прекинем причу усред реченице, али шта сам могао када сам управо усред те реченице, као да ме је неко дотакнуо чаробним штапићем, схватио да о тим стварима не умам да говорим, да не умам да их објасним овом пријатељском друштванцету.

Можда зато што бих морао почети превише изокола, из даљине, да бих на крају могао да говорим о тим исувише блиским стварима.

И није ми само то сметало, нешто друго ме је, наравно, такође омело, нашла се, наиме, у овом друштванцету и једна трудница, једна дивна, бременита млада жена због које сам од самог почетка у себи осећао некакав стид, не знам зашто, додуше, толико се ипак може наслутити да тај стид није био изазван лепотом те жене, премда на женску лепоту сваки пут реагујем сличним осећајем стида, овога пута се, међутим, радило о нечем другом, највероватније о једном пропуштеном путу, о једној, сада већ неопозиво изгубљеној шанси коју је ова жена вртлогаве лепоте представљала, а тај пут је уједно дотакнуо и мој изгубљени идентитет,

а преко њега и све остало што сам заједно са тим идентитетом заувек изгубио, до те мере да више не само што се привремено нисам нигде осећао код куће, него се чинило да заправо *после овога више никада нигде не могу бићи код куће*.

А са овим су, на посредан начин, највероватније биле повезане и оне „безличне снаге” за које и даље нисам нашао пластичнији, бољи израз – а све је вероватније и то да ове снаге утичу и на пријатељске кругове, њима се прилагођавају рефлекси, трептаји мишића лица и откуцаји срца, овим снагама које, иако невидљиве, постоје, попут водом исписаних редака на папиру, помишљао сам, принуђен да прекинем своје ионако безнадежно објашњавање, толико се тога изненада нагомилало у мени, толико се ствари тискало у позадини сваке започете реченице да ми није било друге него да заћутим, или, другим речима, прилично поштено сам се избламирао због те недовршене реченице.

Вратити се, помишљао сам, вратити се тамо где сам започео, тамо одакле сам више пута изнова кретао, том касном вечерњем часу, том све тамнијем сутону, плавкастоцрној води, мислио сам, и опрезно, пажљиво је поново отворити, финим, растреситим, попут полена растреситим реченицама, лагано, што лаганије, плавкастоцрна површина воде, искричави оклоп, стене на обали и све тамнији таласи, таласи што милују глежњеве жене, што излазе на обалу, што се прштећи растварају, нестају међу стенама, и како се сагиње и вади из таласа каменчић, узима камичак и ставља га на длан, а камен влажно бљесне у плаветнилу сутона, и када га урони у ветар, са камичка једва приметно, једва схватљиво ишчезне и нестане, у ништа се расплине водена опна, осуши се успомена на таласе.

То је та лакоћа, помишљао сам, као кад море испари са камења, за којом реченице жуде.

Превео с мађарског
Марко Чудић

ИШТВАН БЕСЕДЕШ

ЗАИСТА

ЈЕДНОКРИЛ, ЛЕПРШАЈ

*Творевина за симетрију још није знала,
лейза беще савршена и с пола крила,
полећећи се могло под једним условом:
да на длану ловокрадице поспе обично
што беще разбојник или саширач ала
зблиста сјајна пара или парче огледала.*

*Искусан, он чека да ужарено се Сунце спусти,
да завлада спокој, да неко утрне светло,
јер у тај час на свету увек има тишина,
белих голубова у небесима угаћеним,
што лејрцају узвијани са гнезда,
од чега је за тај дан творевина цела.*

*Шта треба да зна онај што планове кује,
што чека одговор на низ порекнућа:
рецимо, какво је лице творачке
бриге? Сунце, предумишљај, крв, месо,
рођење, да ли се дух огледа над водама?
Шта се над неразговешном обалом вије?*

*Сан камена, одљуска леј?
Штабибилица?
Штабимошлица?*

ТОКОМ ДАНА

Труїкају шоком дана,
шренуїно укоїани
їред изазовима челоїека,
їод сунцем каскају
у себе свијених їама
їреїланули урођеници.

Пуї их кроз крзави гај води
– шїо ударце оїрїе многе –
до божоугоднога месїа,
шїо їодсећа их на исходишїе
и одредишїе њиховог їуїа,
осунчаног шоком дана,
уз країак засїој, изненада.

Али данас не чује молишїе Боџ,
окуїаще се речи, и не занима Њеџа
їуї јучерашїице,
Њеџово је да, їоїуї циновске звезде,
сија свеједнако, док у душе
їреїланулих силази їмина,
да би им їоїом (као шoliko їуїа до сада)
осула кожду шамним мрљама.

Тако ће їре или касније иїак
да се изнова їодреди їуїу,
шїо их из сјаја води їочешку,
шїо је зацело лажно и їоџубно,
али смаїрају да је и їо боље
неџо изџорешїи на сунцу
срамно и слободно.

БЛИЖИ СЕ ПРОВАЛА ОБЛАКА

С једне сїране милошїа, целов и уџриз
у ковишїлацу шраже своју сврху,
мада је њихово їраїосїојање
можда бесциљније од овоџ сада,
и комеца се їоїуї моџућих дешаља:

појмови, снови, дрангулије
– ред сиварања је шакав,
ближи се провала облака.

С друже сиране још није јасно
жало, бујица и сивена
куд ће се денути када се смири
немуцији врилог и сивара вражда
којима неко неципо враћа,
као да слаже коцке мозаика
и јавља осмехом: гоново је,
вајни учесниче, кличи!

Да ово није обноћ зна се
оикад милоципа на жало се сиуципа,
оикад целов бујици се даје,
оикад угриз наилази на сивену,
ал' не збива се ниципа оиворених зена,
очи су свакад чврсто заиворене,
и помно чувају равномерности даха,
одвраћају пажњу: сред оципрог си сивакла!

Ка збиру нераздвојних сивари
дан за даном сивреми посиуицие
док се на концу неципо не додирне,
и ко по доживи, шај је постојао.

Вецпо је вођена па прича,
после свега за смрти продужена,
без сазнања смо о коначном збиру,
о највећој бројци, којом све се дели...

ЖАО МИ ЈЕ ШТО СЕ РАСПАО

Жао ми је ципо се распао
мој кораб – небо беце ведро,
шек паласића по којег лупа –,
у свежу поспељину
падах као у пену, и прекину се
испирживачки мој пути.

Ваљда ће бићи још зоролома,
када с разлогом појући свака брава,
и звиждукаће проиљиво
вечићак за ојлаће под кабаницом,
а када бац? Једном. Ујуви,
доживећемо по!

А сада мудро ћући мајина
чио ујраво пројући ми мећак сав.
За осјрвље домиљаћих имена
Цена је јусіоловна наца помама.

Моју Индију не слави век,
на худом цкољу усред океана
оскудан појис у дну извечијаја:
вулкан-бубуљица, мазма-усіомена.
Небића шакав је лик?

ЗАИСТА

Да ли ће перу одлакнүћи ако за одложици
и прејусіици завићлају шојлоз зефира
док прајици његов лебдив беж?
Још колико јуче шако си мнио
и није те расіперішио
рукојис на кожи јућих леђа.
Паклене муке су за дојале
кад клиснуо је боџохулно
шај анђео-дечарац,
посред реченице, геџаво и хромо,
јуш рајског нешраја.
И, где, шада
измакло ти се перо из руке;
заисіа. Анђео беше сіановник
Хада.

Превела с мађарског
Драгиња Рамадански

АРСЕНИЈЕ ДАМАСКИН

НА ДВОРУ СУЛТАНИЈЕ МАНДАРЕ

Двадесет и седмог априла опет ловим са леве стране пута, али се убрзо враћам у логор, пошто доспевам у тако непроходну честу, да сам скидао не само одело већ и кожне штитнике за ноге. У подне стижемо у округ Унгу, која задира у масајски Кибају. Њоме влада чувена *Биби Мандара* (Госпа Мандара), а званично *Султанија Мандара бинтхи Мачако* (Султанија Мандара, Мачакова кћи). Отац јој је био значајан султан, арапског порекла, који је владао целом облашћу Ушегура, док је ћерка, према „доброхотним” прописима немачких власти, наследила само Унгу. Њено управљање надгледају државни чиновници из Панганија.

То све сазнајем од Руга-Руге, који је више година живео у Панганију, као службеник немачке управе. Прича ми како је султанија једном била у великој невољи. Овде су од памтивека богаљасту децу одмах убијали. И поред опомена немачких власти, султанија није уложила потребну енергију за искорењивање овог варварског обичаја. Гдегод су могле, власти су смењивале султане привржене старим традицијама, и постављале на њихова места своје људе. Ово је била прилика и да се ослободе султаније. Имала је среће, јер је у Панганију надлежни *Bezirksamtman* био извесни господин Сигл, чијим залагањем јој је успело да задржи титулу, али само у оквиру овог маленог округа.

Поподне избијамо из густе шуме, пут наставља да вијуга кроз травнати, брежуљкасти терен. Стижемо на једну узвисину, и видим каравансарај са више каравана уоколо. У сенци баобаба сачекујем свој сафари, дивећи се литицама околних планина. Ту је негде, у сликовитој котлини, и резиденција султаније Мандаре.

Поподне у пола пет улазимо у Мгеру. Недалеко од трема простране али доста запуштене султанијине куће налази се уређено место за таборовање европских посетилаца.

Тек што смо разапели шатор, а већ парадно долази импозантна султанија, да поздрави *Бвана мзунџу*. Прате је угледници и четири младе дворске даме ванредно лепог стаса. Разговор почињемо уобичајеним питањима: одакле и куда идемо, каква је овдашња летина, има ли много каравана. За то време Али припрема чај и заузимамо места за столом испред шатора. Моја столица на расклапање опасно шкрипи под султанијом, те шаљем по неку поузданију подлогу. Доносе велики црвени сандук, који је и удобан и лепо украшен, попут некаквог престола. Дворани стоје на пристојној удаљености, док се четири дворске даме, кокетно намештајући хаљине на витком, формастом телу, смештају код султанијиних ногу.

Руга-Руга је у свом елементу, забавља даме својом речитошћу. Ја, пак, мало боље осматрам султанију. Прегојену фигуру јој покрива бурнус вишњеве боје богато изаткан златним нитима. Широке златне наруквице, дубоко усечене у месо, обухватају јој зглобове шака и подлактице. Око врата има сребрни ланац са лепо израђеним емајлираним медаљоном који је, каже, наследила од предака, и који је служио као бурмутица. Коса јој већ седи, али пуначко лице, које одаје доброту и љубазност, још је младалачки глатко.

Зли језици говоре да султанија посебно воли друштво Европљана, због чега се млади службеници и изасланици нарочито залажу за интересе ове мале покрајине. Изгледа да и Руга-Руга освежава такве успомене, јер султанија дубоко и путено уздише. Гладећи једну руку другом, сањалачки се смешка. Руке су једино што јој је остало од некадашње лепоте. Бог јој није дао деце, мада је имала много бракова. Тако нема ни унучиће, да им приповеда о добрим старим временима. Са њом ће нестати читаво једно славно поколење. То јој, међутим, никако не треба рећи, јер ће јој горке сузе отерати добро расположење.

У договору са мном Али јој сипа мало више вискија у чај, што има добар учинак. Током разговора Мандара веома вешто завија цигарете од понуђеног дувана, али не припаљује. Када је питам за разлог, вели да то не приличи њеном високом положају, али ако дозволим, понеће их кући, за тренутке опуштености.

Радозналост је навела неке њене млађе поданике да нам се претерано приближе, на шта она владарским гестовима успоставља потребну дистанцу. Понеку дворску даму нуди чајем из своје шоље, што представља посебну част. Посебну пажњу

поклања једној тихој, замишљеној младој дами, која јој седи крај ногу. Непрестано јој глади љупко лице и дугу коврџаву косу.

Са десне стране седи друга фрајлина која је, опет, сушта живахност. Без престанка ћерета, и никада не остаје дужна Руга-Ругиним шаљивим примедбама, на сваку нађе оштроуман одговор. Нажалост, разумем само по коју реч из њиховог несташног дијалога, а не желим да им питањима прекидам уживање.

Најлепша у пратњи је ћерка њене сестре. Боја коже јој је нешто светлија него осталима, има дражесне црте лица, прелепу фигуру. Мало говори али тим више успија и кокетује. Четврта дворкиња је старија, и по годинама и по статусу, од својих другарица. Лице јој има банту одлике, али је то не наружује.

Виски полако удара у главу нашој високој гошћи. Својим мушким дворанима упућује све тугаљивије погледе. Једном наочитом младићу нуди цигаре. Двеју дворкиња се већ ослободила, а када и сањалицу шаље даље под некаквим изговором, а једног младића из свите поји из своје чаше, чини ми се да је време да завршимо пријем. Замолио сам је да ми обезбеди једног киронгозија, путовођу, кроз Кибају до реке Пангани. Беше то крај нашем проводу.

Љушћење кикирикија

Сутрадан изјутра добијамо султанијину поруку да је за три по подне наручен водич. Очекује да јој укажемо част посетом, ради договора око маршруте. Захваљујем на позиву, и молим је да обавести потчињене да намеравам да купим намирнице за пут. После доручка вршим са Руга-Ругом смотру људства. Код неких примећујем маларију и лакше облике дизентерије, њих препуштам старешини, да их доведе у ред у наредна три дана. Они са израњављеним ногама морају остати у логору. Заслужили су тродневни одмор, јер су били изложени великим тешкоћама усиљеног марша. Немачки официри су нам дали три недеље од Кондое до Панганија. Европљани обично путују јашући на магарцима, што испада брже на краће дистанце, али на великим саваријима најбољи резултати ипак се постижу пешице.

Запањујуће је колико може да пешачи један здрав, снажан, увежбан човек на путу који траје недељама или месецима. Ја бих, на пример, да сам ишао сâм, за ових девет дана доспео много даље, с обзиром на то да сам током лова често прелазио веће раздаљине него мој караван.

Након смотре идемо у обилазак престонице.

Насеље делује неуређено, колибе су разбацане збрда-здола. Становници су из племена Вакуави, блиски рођаци Масаија, са којима често ратују. Избегли су у ове крајеве, и коначно се скрасили у локалном горју. Куће кружног облика имају пречник од око седам метара. У земљу су забијени стубови, оплетени дебелим прућем и облепљени блатом. Кров у облику купе покривен је шашом, и подсећа на тршчане кровове у Алфелду, у Мађарској. Неке куће имају дубоку стреху која, подупрта стубовима, чини нешто попут кружног трема.

Испод високих литица, у потоку поред пута за Пангани, освежавамо се пријатним купањем, док нам се приближава караван неког арапског трговца. Приметивши нас, зауставља свој харем и пита да ли могу да прођу овуда. Пошто ионако немамо права да их задржавамо док се не обучемо, само нека изволе. И пролазе, погледа обореног у земљу.

После ручка идемо код султаније на кафу. Даме седе на трему и у виду разоноде љуште кикирики (*њуџу*). У дворишту стоји наш будући путовођа и мештанке са кромпиром, пасуљем, брашном у котарицама. Поред султаније седи њена сестра, мајка оне несташне мале дворске даме. Ускоро се појављује и дамица са изванредно укусном турском кафом. Руга-Руга и ја помажемо у чишћењу кикирикија. Траје разговор, збијају се шале. Када смо најзад очистили и последњи плод, султанија дели кикирики на две једнаке гомиле, и једну даје нама, као награду за труд. Напомиње да је тај кикирики узгајила сирота мајка оне сањалачки настројене девојке, и да је сада прилика да је дарујемо тканинама и перлама.

Мандара је највиспренија и најправичнија од свих афричких великодостојника које сам упознао. Не оптерећује човека поклонима, али је зато од велике помоћи. Све друге поглавице нам намећу поклоне које су претходно изнудили од својих поданика, а оно што добију заузврат – задржавају себи. Чинили су то на основу уверења да је све што роди у њиховој области – њихово, док су многобројни поданици само корисници тога. Мандара, пак, цену свега што јој поданици донесу изражава у новцу, који преузима од мене и даје продавцу. Понеког опомене да касни са уплатом пореза и са тим циљем задржи део новца, уз општу сагласност.

Ево и путовође, који пристаје да нас одведе до реке Пангани, преко Кибаје. Пореклом је са севера покрајине, близу Мгере, где су се населили Масаи. Име му је Самбогои. Мада није у првој младости, делује префињено, кожа му је глатка, попут кадифе. Два горња средња зуба су му истурена, што је чест случај код хамитских племена.

Договарамо се око пута. Добро познаје овај крај, само му није познато језеро Кињарок. За њега то име означава мочварни рит. Кипертова карта коју поседујем говори пак о правом слатководном језеру („ständig durchwatbares Süßwasser“). За награду тражи шест рупија, од чега два добија унапред. Мандара без оклевања заповеда да их одмах преда жени.

Предвече стиже неки Вањамвези, са главом куду антилопе у рукама, у коме на своју велику радост препознајем власника каравана. Каже да су хијене ноћас довукле остатке стрвине до самог пута. Врат са главом и неоштећеним роговима нашли су у једном грму крај пута.

Наредни дан нам пролази у прегледању опреме и нужним поправкама.

Пред сам полазак Руга-Руга и ја, снабдевени компасом, мапом и опремом за цртање, пењемо се на једну планину, са које се види Кибаја на северу, са неколико карактеристичних врхова, који ће нам служити као репер.

Мој преводилац увек прилежно уцртава пут којим пролазимо. Терен од Баланге до Уфиомија и око планине Гуруи веома је занимљиво и детаљно мапирао, а све до сада је важио за неистражен. Од Кондое до Мгере ишли смо познатим тереном, те је имао прилике да провери ваљаност својих скица. Испоставило се да је помоћу компаса и неколиких оријентира правио сасвим прихватљиве и поуздане мапе, ако не рачунамо мала и неизбежна одступања.

Са великим узбуђењем се спремамо да снимимо терен око Кињарока, који на свим мапама још фигурира као бела мрља, а језеро је уцртано произвољно, према причама урођеника.

Предвече се шеткам испред каравансараја, где опет логорује много сафарија. Још пре сам уочио да на путу, испред логора, постоје неки чудни знаци, нацртани белим прашком налик брашну. Сад чујем да се праве да би одбили од табора зле духове, који због нечег долазе баш караванским путем, и чим виде знаке, крену неким другим правцем.

Опроштајна посета код Биби Мандаре била је занимљива. Када смо јој на растанку предали поклоне, њено доброћудно, дебело лице изразило је извесну збуњеност: имала је још једну молбу. Путовођа кога нам је она обезбедила потиче из једног масајског насеља које потпада под њену власт, па нас моли да га, ако у нечему погрешим, не тучемо, јер би то била срамота за њу. Сада је био мој ред да се збуним, јер је и мене сматрала оном врстом Европљанина који у Црнцима види животиње, и за сваку ситницу их кажњавају. Умирујем је и, значајно погледајући на

Руга-Ругу, обећавам да њен поданик може рачунати на добар однос у мом сафарију.

Лејла Ризика

Тридесетог априла, у осам сати ујутру, пролазимо крај султанџиног трема, да њој и њеним лепим дворкињама последњи пут захвално махнемо *квахери*, на шта оне, а поготово враголанка која се кикоће иза господаричиних леђа, одговарају срдачним махањем. За сат времена смо оставили иза себе и последњу њиву. Након краткотрајног хода кроз шуму, опет стижемо до неког обрађеног земљишта. У сусрет нам долази група Масаија, у пуној ратној опреми, предвођена поглавицом. То је насебина нашег новог киронгозија, од кога је поглавица сазнао да ћемо проћи овуда, те нас свечано дочекује. Био је то незабораван приказ: скупина наочитих, мишићавих младића који парадно трче са брда. Сви до једног носе косу кицошки скупљену у мале пунђе. Око врата су им перле, на рукама гривне, наоружани су копљима, батинама и штитовима. Тела су им прекривена мешавином уља и риђасте глине. Тако сам у детињству замишљао Индијанце. Овдашњи Масаи нису се мешали са Бантуима. Међу овим младим ратницима има лепих, дугуљастих лица, на којима би им могао позавидети и најзгоднији европски мушкарац. Сви гледају отворено, самоуверено човеку у очи, што сам приметити још у Баланги.

Поглавица преузима вођство и са целом свитом нас испраћа до шуме са друге стране насеља. На молбу ратника показујем им свој „шенауер“. Мета је једно дрво, у које испалаујем неколико метака. Сви се смеју на рачун радозналаца, који су пришли сувише близу, па им у лице лете празне чауре. Потом доглед кружи од руке до руке, оставивши дубок утисак: на удаљеној њиви препознали су неког свог.

Кажем Руга-Руги да их пита да ли би неки од њих пошао да лови са мном? Одговарају да они нису ловци. На шта их Руга-Руга пита да ли би онда дошли да отерају стадо. Одушевљено и једногласно, са сјајем у очима, пристају. Веома су се снуждили када су сазнали да ми, опет, на то нисмо спремни.

Између бесконачног руковања одзвањају многобројни *квахери*, и најзад се растајемо. Брдовитим и шумовитим стазама стижемо у Ологум, насеље поред планинског језера, са чистом водом. Ту се улогоримо, јер Самбогои каже да је следећа вода предалеко. На путу овамо видели смо веома лепа ебонова стабла. Са носачем по имену Мери, који је вешт дрворезбар, наоружани секирама и

тестерама, крећемо у потрагу за једним честитим штапом. Већ сам сломио три ловачка штапа, и надам се да ће овај од ебоновине бити издржљивији.

Један афрички ловац мора да има дуг и добар штап, на који може у високој трави да наслони пушку, ако жели да прецизно гађа на велику даљину.

Дуго смо лутали док Мери није пронашао једно лепо усправно дрво. Овдашња ебоновина је бела и мека, само јој је срчика црна и тврда. За један једини штап треба да се обори читаво дрво. Док се теше спољашњи слој, посао брзо одмиче, али кад се стигне дубље, прште варнице, и споро се напредује. Већ је био сумрак кад смо стигли у логор са нашим три метра дугачким, новим штапом.

Наилазимо на живописан приказ, јер девојке из насеља долазе по воду на језеро пролазећи поред нашег логора.

Кондире од тикве или дрвета елегантно носе на рамену или глави. Расположене су и причљиве. Руга-Руга се помно бави око једне младе девојке, изузетно лепе фигуре и љупког лица. Кад ме је угледао, сав пресрећан је доводи пред мене, и представља је као стару пријатељицу из Танге. Зове се Ризика. Сместа је позивам на вечерњи чај. Обећава да ће доћи и лаким кораком се удаљава, грациозним покретом подигавши калабас на главу. Дуго је пратим погледом, уживајући у начину на који га придржава једном руком, док јој се истиче свака линија предивног стаса испод лаке, глатке хаљине, која јој другу руку и дојку оставља сасвим откривену.

За време вечере Руга-Руга прича како је Ризика пре две године скоро као дете доспела у Тангару, где је њена лепота унела немир међу ондашње Европљане. Отпочела је велика утакмица за њену наклоност. Један Руга-Ругин добар пријатељ задобио је симпатије бајног створења, које је осим лепоте имало и практичног духа. Ускоро су уследиле велике љубоморне сцене између њеног драгана и остале старије, добростојеће господе. Спор се могао изравнати само хитним одласком Ризике.

Нико није знао куд се дела. На велико Руга-Ругино изненађење искрсла је овде, међу водоношама. Ризика му је испричала да је још пре селидбе у Тангу била заљубљена у једног Масаи ратника, али су обоје били тако сиромашни, да се нису могли узети. У Танги је стекла толико, да сада има своја стада крава и оваца, своје њиве. Живи срећно са својим елмораном, и не чезне за Тангом.

На чајанку је Ризика дошла у красној црвено-црној хаљини, коју је бисерним појасом елегантно скупила око витког струка. Лепу, пуну мишицу и ручни зглоб украшавају јој гривне. Коса јој

је по овдашњој градској моди очешљана у више раздељака. На фино извајаном врату виси јој сребрни ланчић са амулетима и медаљонима, међу којима је Руга-Руга препознао и неке своје пријатеље. Ризика не крије да их је добила на поклон од свога бившег драгана. Очито да се ова лепа девојка много кретала у друштву Европљана. Понаша се веома углађено. Прекрштених ногу седи на црвеном сандуку, отмено једе чајно пециво, вешто завија цигаре, које пуши са подигнутим малим прстом. Дим испушта кроз нос. Једном речју има животног искуства, *savoir vivre*.

Мала лукавица и сада испољава своју практичну памет. Утољавајући своју женску радозналост, испретурала ми је шкрињу са поклонима, и поштено је десетковала.

Првог маја дигла се велика узбуна међу носачима! Нестала је Мтселеова жена. Кажу да су је још видели када смо кретали из Мгере, али после оног сусрета са Масаи-ратницима губи јој се сваки траг. Очајни муж, чим смо стигли у Ологум, жури назад, да је потражи. По његовом мишљењу негде је залутала, али до сада нема ни ње ни њега.

Остале жене тврде да није залутала, већ је на караванском путу срела неког старог познаника. Мтселеа ионако није волела, јер је био ружан и љубоморан, а и зато што је имао смешно име (Пиринчана каша), због чега је био предмет сталног подсмеха немилосрдних носача. Сироти враг се више никада није појавио, жртвујући плату за два месеца тешког рада, ако не рачунамо мали предујам, зарад ветрењасте супруге.

Баш смо о томе разговарали, кад опазисмо да нам прилази лепа Ризика, у друштву са једним достојанственим старим Масаијем и једним незграпним, веома младим елмораном у пуној ратној спреми. Првог нам представља као свог оца а другог као свог брата Кириангахара. Пре две недеље биле су ритуалне светковине, на којима су стасали младићи посвећени у одрасле мушкарце. На ред је дошао и Кириангахара, поставши од детета елморан, ратник. Ризика ме моли да га примим на овај ловачки излет, да види света, да стекне искуство. Оца води са собом да и он изрази своје слагање. Наравно, примам новопеченог ратника, и препуштам га бризи Муруоа.

Пре него што покупимо шаторе, причам са старицама о путовању и изгледима за лов. О језеру Кињарок ниједан не зна ништа, штавише упозоравају ме да нам прети несташница воде. Договарају се са Самбогоијем на колико одељака треба поделити пут да бисмо доспели до воде, и где све треба да се снабдемо њоме. Наш увид досеже до планине Мокотани, са које већ можемо видети реку Пангани. Одатле све до Мошија неће бити проблема са

водом, али дотле треба бити опрезан, јер се можемо лоше про-
вести. Код планине *Ел Доњо Шира* у крају *Ел Доњо Мокојани*
има много дивљачи, посебно куду антилопа.

Најзад купимо шаторе, и носачи се постројавају поред својих
терета, чекајући полазак. Опровистивши се од становника Ологу-
мија, полако доводимо у покрет цео сафари. Самборои нас у по-
четку води право кроз бодљикаво грмље, али се напречац огла-
шава млађани елморан; он познаје стазу која води у потребном
правцу. Са видиковца, одакле се види цео предео, показује детаље
које препознајем и на карти. Стаза је била прави благослов, јер је
каменито тло већ израњавило ноге неколицини носача, и без стазе
би нам напредовање било успорено и отежано. Млади елморан се
показао корисним већ на самом почетку.

Нӣде воде!

Идемо кроз шуму док роси кишица. У подне излазимо на
једну чистину, где примећујем нојеве, два мужјака и три женке.
Латим се оружја, али у то сва тројица мојих Масаи пратилаца
викну: „*Хайана њуга бундуки!*” (Не пуцајте!) Који им је ђаво? Да
нисмо на некој фарми нојева, где је забрањен лов? Најзад схватам
да је у долини испод нас један Масаи корал. Кад чује пуцањ, стока
ће се разбежати. Елморан ме замоли да га пустим првог. Лагано
га пратимо, оставивши нојеве на миру. Касније сам дознао да је
корал био пун стоке украдене од околних племена. У таквим слу-
чајевима упошљавају се Вандоробо чувари на скровитим пашња-
цима, за које не знају државне снаге реда нити аскарији. Тек ка-
сније се деле украдена грла. Плашљиви Вандоробои се на овак-
вим местима не осећају сигурнима, и скачу на први звук.

Испред темељно ограђеног пространог корала пасу три козе.
Од преплашених јатака тражим млека, јер сам и гладан и жедан.
Заувраг ме питају одакле, када имају само ове три козе. Коли-
чина сакупљеног свежег измета показивала је, међутим, да овде
преко ноћи борави велики број рогате стоке. Противно свом оби-
чају, имао сам у цепу неколико новчића, чијом звуком желим да
кажем да ћу млеко платити. Узалуд! Одговор је да млека нема. За
то време пристиже и сафари, и улогори се испред корала. Однекуд
се појављују жене, привучене радозналошћу. Кажем Уледију да
пита једну, али тако да мушкарци не примете, може ли се за новац
добити млеко.

Жена нестаје, и убрзо се враћа са натегачом укусног, све-
жег млека. Ех, ти лажљиви Вандоробои! Руга-Руга и ја у сласт

испијамо млеко, док жена сумњичаво гледа на Уледија: млеко је дала њему, а други га троши. Да није нека превара? Да је умирим машин се новца који имам. У једној шаци држим крупну сребрну монету, а у другој ситниш, да изабере. Она без двоумљења бира тамо где је више. Моји људи јој уз громогласни смех објашњавају да је погрешила, али она не верује немачкој монети. Онда јој носач Мери предлаже шаку новчића из свог бурнуса, које ће јој дати ако одабере сребро. То јој се допада, и она ми враћа ситниш, брзо зграбивши сребрњак и уступивши га Мерију, за прегршт новчића. Сви су срећни и раздрагани због успешно обављене трансакције.

У пола три стижемо до једне напуштене бачије, око које је попасена сва трава. Очито је недавно ту боравила украдена стока. Разапињемо шаторе и у једном теснацу налазимо мало устајале воде. Испред нас је неки трговац са својим малим караваном. Роговима различитих антилопа натоварио је своја четири магарца. Откупљује их од локалних Вандорбоа, у замену за дуван, носи их у Пангани, и продаје неком Индусу. Занима ме збирка, јер по њој видим какве дивљачи има у овом крају. Највише је рогова гнуа, неки су баш крупни и лепо. Ту је и роговље гранта, томсона, орикса, говеђе антилопе. Трговац ми нуди да их купим, али не требају ми ни на поклон, јер су сви црвљиви. Вандорбои површно чисте меснате делове, па црви избуше ројину. Уверава ме да су ловишта богата, видео је неколико антилопа успут. Показује ми на две удаљене планине, једна је на северу, друга на северозападу, знамо је као Ел Доњо Шира. Пре њих нема чисте воде. Самбогои се на то само смеје јер, наводно, зна где има пијаће воде у околини.

Другог маја се бакћемо са доношењем воде, али пошто Самбогои зна за други извор, а овај баш и није за употребу, не пунимо резервоаре. Јуче увече сам скувао чај са овом водом, али нисам га могао попити. Некако сам успео да угасим жеђ тек кад сам га помешао с кафом. И данас ујутро сам са неописивим гађењем сручио у себе шољицу те кафе, пре поласка.

Неплодну жуту земљу смењује пешчана пустиња. Све је сасушено, спржено врелином, без живота. Пролазимо кроз велико згариште. Све је угљенисано, нигде свежје травке, нигде птице. То делује на нас веома мучно, обесхрабрујуће. Осврнувши се, видим да ме караван прати полако, нечујно, у отегнутој колони, погнуте главе, као по неком циновском гробљу. Види се да нас је осим физичког терета сколио и онај душевни. Али, нека тугује неко главатији, рецимо зебра! Захалачем на начин рођеног путовође, на шта ми сви узврате, и колона одмах живне.

СТИЖЕМО НА УЗВИШИЦУ са које се види шумовити двоврх Шире. Са великим полетом грабимо даље. Ја због жеље за дивљачи, а остали због жеђи, која је све јача по овој врућини. Ту негде се завршава и наша стаза, напредујемо преко џомбастог терена, кроз сув шевар висине човека. Самбогои показује у правцу планине Шира. Тамо где почиње шума, воде има у изобиљу. Наша процена је да можемо стићи за два сата. Тек што смо скренули улево, на једну чистину, спазим једног орикса у групи томсона и грантова. Жедан сам и уморан, али оваква прилика се не пропушта. Док Самбогои прави логор, Муруо, елморан и ја сатерујемо дивљач. Сунце јако пржи, тло је неравно, свуд наоколо трновит честар који нам сапиње ноге. Најзад успевам да, после петог хица, од којих су три погоци, оборим орикса.

Сустижем сафари тек пред вече. Носачи се ваљају по трави, жедни и савим исцрпљени. Путовођа је отишао да тражи воду. Док се разапињу шатори, ја шаљем елморана са фењером, шибцама и храном по Муруоа. Мада ће већ бити мрки мрак када стигне до њега, лакше ће им бити удвоје. Жеђ ме до те мере мучи, да и не мислим на јело. Лежем, али од бриге не могу да заспим. У близини њачу зебре. Јадне животиње, и оне траже воду на месту исушених бара. Пред свитање се ваздух мало расхладио, и падам у дубок, окрепљујући сан.

Сутрадан ми је прво питање: да ли се Самбогои вратио? Брине ме што још увек није. Воде нема. За доручак пробам да прогутам клип печеног кукуруза, али ми не успева. Одлучујем да се са Руга-Ругом, слугом и два носача, који су јуче наводно пили воду на блатњавом рилишту дивљих свиња, вратим у изгорелу шуму. Носимо металне и стаклене посуде да их, док тражимо Муруоа, напунимо водом. Осталим носачима наредим да у групама од пет људи претражују околину. Селеманија и Уледија, као најспретније, шаљем до подножја планине. Тамо, ако је веровати трговцу роговљем, има воде. Јесте да је далеко, али се за један дан може стићи тамо и назад.

У пола осам се разилазимо. Малаксало крстаримо по врелини. Успут срећемо разну дивљач. Неколико орикса пасе у високој трави, из које им вире само дуги рогови. Не пада ми на памет да их ловим. Страшно је и помислити да ми је путовођа давао празна обећања, на основу неких својих давних и мутних присећања. Лако ми је да га замислим као разувереног и уплашеног бегунца.

Шта ће сад бити? Колико ће ово трајати? Једина нада нам је тло које су изровале дивље свиње, ту знају да се направе барице. Али, то ни издалека није довољно да се напоји четрдесетак људи. Онај трговац је помињао неки зденац с друге стране планине.

Реку или поток ће чак и придошлица лакше пронаћи, него некакву вртачу. Мада знам да не бисмо издржали повратак до јучерашње лоше воде, не смем пред људима да покажем забринутост. У батргању по јари стижемо до места где смо се јуче растали. Руга-Руга остаје ту, Мганга са два носача иде до свињских рилишта а ја крећем у потрагу за Муруом и елмораном. Напредујем полако, све мислећи на воду и жеђ, док не стигнем до места где сам пуцао на орикса. Животиња се онесвестила надомак грмља. Моје дозивање нема ефекта. Испалим два хица – само језиви мук у одговор. Идем на место где је орикс лежао, и на ивици шуме, са десне стране, приметим лешинаре крај грма. Бодљикавим грањем ограђена ватра још се дими, око ње је много ориксовог меса, али нема главе и коже. Изгледа да је Муруоу досадило да чека, и да је заједно са елмораном кренуо према логору, па смо се мимоишли.

По неиздржљивој врућини одбауљам до својих људи. Починје да ме мучи ужасна главобоља. Једва се држим на ногама, врти ми се у глави. У високој трави лежи лобања гнуа са огромним роговима. Сунце је избелило кост до бљештавила. Скоро запињем о њу, али се не заустављам, мислим само на воду коју ће носачи донети из свињских рилишта, ако је уопште пронађу. Најзад налетим на Руга-Ругу који исколачених очију лежи у трави. Стрпоштам се крај њега...

Из омамљености ме тргну нечији кораци. Долазе два носача и узбуђено саопштавају да је Тајту растргао лав. Тај је имао среће! Бар више није жедан!

А где је вода? Када су најзад стигли до рилишта, у којима није било иоле значајне количине воде, хтели су да крену даље. Онда их је задесила она несрећа. Тамо је све у крви, једва су побегли.

„Значи, ви сте пили?” – „Јесмо, али више нема ничег, једино блата.” Напред! Идемо до блата. Где има блата, биће и воде.

Кад смо стигли до шумског згаришта, један повиче: „Симба!” И показује испред себе. Одиста, на свега двестотинак корака од нас стоји нека риђаста животиња. Кад сам је узео на нишан, она се окреће и одлази, а за њом друга. Добро видим да прва има гриву. На пуцањ се заноси, али нам не пада на памет да сада ишта проверавамо, то ћемо при повратку. Код усамљеног дрвета је рилиште, а тамо се десила и она страшна несрећа. Свуда је много крви. Одједном носач викне: „Деђе мдође јамадси!” (Мала водена птица!). И баца се као суманут иза једног густог грма, истерујући пред нас читаво јато птица. Сви пожуримо тамо, и у подножју грма видимо два дубока калишта нилског коња, са мало воде на дну. Не сећам се да ми је икада неко пиће више пријало од течности из ове блатњаве брље.

Сав умор, сав бол нестао је као руком однет. Посебно ми је пријало што је вода била још и прилично хладна. Када смо и по трећи пут прегли да пијемо, овог пута из флаша, на уму нам је свима био несрећни Тајта. Тражимо трагове крви у рилишту, али налазимо само суву глину. Сунце и мноштво дивљачи, чији трагови су испунили блато, упили су сву воду. Око дрвета се пак црвени тло од крви, али нема ни трага од неке борбе. Истражим околину дрвета, нигде ништа сумњиво. Најзад, бацивши поглед на крошњу, угледам неку згужвану кожу, сву крваву. Један човек се попне, и збаци бешику и кожну врећу, које се распукнуше при паду. Из бешике лине устајала крв, а из вреће поиспада месо. Сада је јасно одакле сва та крв.

Али шта се десило са Тајтом? Притегнем двојицу носача, и испада да су се, када нису наши довољно воде у свињском рилишту, разишли на три стране, да траже даље. Тајта је пошао на десно, али тек што су се растали, зачула се рика лава, те они побегоше. Кад су прошли поред дрвета и видели сву ону крв, одмах су помислили да је Тајту растргао лав. Обојица се куну да су чули рикање лава на месту где је требало да буде Тајта.

Нема одговора на вишеструко дозивање, ни хици у ваздух не дају резултата. Враћамо се до воде, да напунимо стаклене и металне посуде за потребе логора. У изгорелој шуми, где сам пуцао на лава, наилазимо само на трагове свиња. Руга-Руга, који је већ више пута видео лава, тврди да је оно на шта сам пуцао – био лав. И ја сам веровао у то док сам нишанио на њега. Међутим, носач, који је први викнуо „Симба!“ каже да је након пуцња видео само свиње. Можда су жеђ и Тајтин случај учинили своје, па су нам се свиње, ни криве ни дужне, учиниле као лавови.

Сада већ брзо напредујемо, да што пре помогнемо онима у логору. Чим смо стигли, носачи нагрнуше попут животиња. Бесомучно ударам по њима, да не би пролили драгоцену воду. Сломио сам свој штап од ебовине док их нисам постројио у колону, да би један по један, као људи, пили из чаше. Један носач сувог грла и влажних очију ме преклиње да његов део уступим жени која исцрпена лежи у шатору. Ипак, највише је од жеђи пропатио Муруо. Лежао је ошамућен на земљи, без снаге да стане у ред.

Изузев четири носача, које сам послао до планине, већ су се сви вратили, и то без воде. На своју велику радост међу њима видим и Тајту. Прича како је на урлик лава јурнуо, и то тако, да се није зауставио до логора. Тек после сам од Муруоа чуо целу причу. Он је са пристиглим елмораном раскомадао орикса, а после су запалили ватру. Пре јутра им се придружио Самбогои, који

је признао да је погрешно веровао да ће наћи воду у мочварама на ивици шуме. Када се испоставило да су суве, Руга-Руга га је истукао, а он је од страха побегао. Муруо му је дао меса за пут, а у бешици крви.

По томе закључујем да је баш јео кад је чуо носаче да долазе. Бојећи се да ће га ухватити, попео се на дрво. Могуће да је он лично подражавао рику лава, да би се ослободио осталих. Кад су побегли, он је сишао с дрвета, оставивши у журби своју храну на грани. Руга-Ругу позовем на одговорност због батина, али он тврди да га је само изгрдио.

Опет пошаљем неколицину људи са Муруом до планине Шира, где зацело има изгледа да нађемо воду. На велику жалост носача склонили смо неколико литара, за оне одсутне, који се могу вратити жедни.

Први се враћа елморан, са једним носачем, који на глави носи посуду пуну кристално чисте, укусне воде. Он пак вуче предњи део импале, који је отео од леопарда. Наиме, угледао је грабљивицу како једе испред неког усамљеног дрвета. Мада се тихо прикрадао, није успео да леопарда погоди стрелом, овај му је побегао. Узео је, дакле део још сасвим свежег леопардовог пле-на, и понео га са собом, заједно са роговима.

Вода се налази у једној вртачи испод стрме литице стене. Хладна је, чиста и доброг укуса, и има је отприлике два хвата. Ако одмах кренемо, до мрака ћемо бити тамо. Пошто треба да сачекамо још једног носача, решио сам да овде преноћимо. Петорицу људи опет шаљем до калишта носорога, по воду. А сутра ћемо се већ улогорити код зденца. Кувамо чај, а од меса импале укусну чорбу и паприкаш. Све муке су пале у заборав.

У пола шест гласно халакање објављује да су и четворица носача обавила свој посао. Стижу до калишта у исто време кад и водоноше. Причају да су тамо видели две свиње, сасвим црвене од латерита (црвена руда). То су, значи, били моји лавови! Донели су и меда, и лепе утиске о дивљачи. Планина је далеко, али воде има доста.

Предвече чујемо галаму бисерки, које су се скрасиле на об-лижњем дрвету. Руга-Руга у мраку одстрели четири предивне пти-це. Двапут су веће од наших домаћих морки. Груди су им лазурно плаве, а дуго перје на врату ишарано црно-белим пругама, као код чапље, са плавом поставом. На ћелавој глави имају баршунасту ћубу у облику венца од ситног перја, која им спаја минђуше. Због кукастог кљуна, помало личе на кондора.

Пре легања држимо саветовање, и доносимо одлуку да без обзира на пронађену воду и обиље дивљачи, ипак наставимо пут

ка Шири, јер оданде, са планине, можемо подробно да осмотримо цео предео.

Лов на лава

Четвртог маја, након три сата пешачења кроз бодљикаво растиње, стигосмо и до подножја планине Шира. У шуми смо прошли преко више јазова насталих протицањем лаве. И пукотине стена су посвуд испуњене стврдутом магмом. Испод једне стрме литице, сасвим увучен у стену, налази се зденац који је образовала лава. Има јајаст облик, попут каде, дугачак је четири и по метра а широк и дубок близу три.

На површини кристално чисте воде налази се жабокречинаста скрама. Позовем два носача да скину тај одвратни, љигави зелени слој. Баш кад су прионули, Селемани ме очајничког израза лица преклиње да то не чинимо, јер су планински духови застрли воду, да би остала увек свежа. Ако скинемо скраму, духови ће нам се осветити. У једном каравану, који је ослободио исти овакав базен хладовитог покривача, умрли су већ сутрадан сви до последњег члана. Угледавши преплашена лица слушалаца, није ми било друге већ да оставим нетакнутим одурни покривач, јер ако неки носач буде сломио ногу, ја ћу бити крив због освете планинских духова. Млади елморан каже да је овај зденац далеко чувен у околини, и он је чуо за њега мада га још није видео. Урођеници га зову *Ел муџи ла Шира доњо* (бунар планине Шира). Лежи на великој висини, па се одавде види цела околина, са изузетком непрегледне северне стране.

Заобилазећи стрме стене, освајамо планину. Занимљиво да магма, по којој се крећемо, понекад сасвим шупље одзвања. На једном месту је пробијамо секирама. Види се како је, шикљајући преко пукотина и удубљена у стени, а потом очврснувши, оставила шупљине иза себе. Приликом неких других избијања очито се веома споро хладила, и дуго остајала мекана, јер на много места се виде трагови антилопа. Ивице неких трагова су тако јасне, да се може утврдити о којој врсти антилопе је реч.

Доспевши до највише тачке, видимо да је двоврх некада био целовит, и да је расцепљен ерупцијом вулкана. Између два врха зјапи кратер. У правцу отицања лаве једна преко друге гомилају се громаде. Унутрашњост кратера покривена је непробојним растињем, и по њему разбацаним циновским стенама.

На хоризонту је много трагова пожара. Елморан ми показује ток реке Пангани. Правац одговара цртежу на карти, постављеном

према странама света. Ту се издиже једна усамљена планина, звана Мокотени.

Морамо прећи преко ње.

Не можемо ићи право, јер Ширу морамо да заобиђемо у правцу југа, због воде. Ако кренемо рано изјутра, стићи ћемо до воде у подневним часовима, и то је последња вода до реке Пангани, која се налази одатле на још два дана хода. Са узвишице видимо да ће нас пут водити кроз шумовит предео, прошаран пропланцима.

На северу се простире пруга саване која на више места гори. На западу се издиже усамљена планина, са зденцем у подножју, а испред ње је чистина са доста дивљачи. На југозападу пак лежи царство жеђи, у коме смо се тако напатили. Само се језеро Кињарок нигде не види. Верујем да приликом великих падавина вода, која се слива са свих страна, образује повезане мочваре, али да сталног језера овде нема. Могуће и да смо га помешали са у шаш обраслим језером Ологуми убележеним на мапи.

До кладенца се успињемо ивицом кратера. Са обода охлађене лаве могуће је одвалити повеће грумење шљаке. Једва да има тежину, а по облику и боји личи на шљаку Везува.

Наилазимо на много сунцем избељених костура антилопа и газела. Изгледа да међу стенама кратера има и грабљивица које овамо довлаче свој плен.

Увече уживамо у призору тињајућег шушња. Вандоробо ловци и Масаи, да би доспели до нових пашњака, повремено пале старе, суве. То је лош период за лов, јер вагра плаши и растерује животиње, које се враћају тек после две-три недеље, када пашњаци опет озелене.

Према мом скромном мишљењу велики пропуст немачке управе је што не улаже довољно у снимање терена.

Европски бирократизам и фабриковање статистичких података већ је пустило корење и у немачким колонијама. Израда дневних, недељних, месечних, полугодишњих и годишњих извештаја буквално прикива уз писаћи сто младе намештенике и војне старешине. Од колико колиба се састоји поједино насеље, колико има становника, колико домаћих животиња, колико дивљих зебри, какви су здравствени, породични, безбедносни односи – о свему томе треба изградити извештаје у више примерака, за рачун Берлина, Дар ел Салама и сопственог надлештва.

Потом се у Дар ел Саламу високи чиновници баве обрадом и књижењем свих тих података, сматрајући да у потпуности

познају дату територију, мада им је у стварности највећи део сопственог протектората непознат попут Северног пола, појма немају шта се налази на три километра од караванског пута. Тако, на пример, о великој масајској висоравни још и дан-данас не знају скоро ништа.

На Кипертовој карти која је издата у Бечу убележен је једино пут Бечлије, и уједно бившег конзула у Занзибару, Оскара Баумана. Он је 1893. године, за десет дана, прешао отприлике 240 километара, у међувремену, додуше летимично, правећи вредне снимке терена.

Да је (од 1. јула 1890. године, након немачко-енглеског споразума, по коме су ове области стављене под управу Немачке) само део снага бачених на израду статистичких табела уложен на мапирање овог предела, Немачка би данас била много боље обавештена.

Ако и занемаримо научни аспект, то би било корисно из аспекта лова и привреде у целини. При данашњим условима, приликом неке евентуалне побуне, војна команда би се, у хидрографском и топографском погледу, могла ослонити искључиво на непоуздане локалне водиче.

Усуђујем се да тврдим да само они команданти познају околину своје области, које је ловачка страст повремено одмамила од писаћег стола.

Данас је сфера управе и судства, и то на најосетљивијим местима, поверена сасвим неискусном особљу. По питањима властништва, слобода, па чак и живота урођеника, ти млади официри се, у недостатку одговарајућих прописа, руководе само својим здравим разумом и евентуално добрим срцем. Познавање природе и друштва им је, међутим, сасвим школско и папирнато.

За младе људе, у овом врелом климатском појасу, најважније је кретање и тренинг. По цену свог здравља а неретко и самог живота, ти гостујући Европљани принуђени су да схвате колико је за ове услове неподобан живот у знаку западњачког конформизма.

За време вечере разговарам са Руга-Ругом о јучерашњој потрази за водом, и закључујемо колико су расположиве мапе непоуздане. Тамо где је на мапи убележено језеро величине осам са четири километра, замало да умремо од жеђи.

Сутрадан чујемо од елморана да треба да прођемо кроз веома густу шуму, у којој има грабљивица, тако да морамо ићи у највећој могућој тишини, да не бисмо растерали дивљач. Колона

изгледа овако: на челу иде елморан, после ја, па Муруо, а иза њега сафари, *йоле-йоле* (сасвим тихо). Руга-Руга је на средини колоне, муњампара мотри на зачеље, да нико не заостане. На мој први знак цела колона има да стане.

Пролазимо поред двоврха, кроз густо шипражје и остатке магме, прво ка југу а онда ка истоку. Видимо трагове антилопа и јата бисерки, и то је све. Одједном се проломи пуцањ. Зауоставимо се. Руга-Руга је промашио једну бисерку. На то му заповедим да иде поред мене, да не би више реметио тишину. До пола десет напредујемо у правцу југоистока, а онда доспевамо на неку стару, полузараслу стазу. Понегде је боље угажена, а онда се сасвим прекида у густој трави и шибљу. Шаљем Муруоа напред, да помогне елморану, да не скренемо са ње. Веома вешто се оријентишу, повремено заустављајући колону, да нас побочне стазице не би завеле на погрешан пут. Начине полукруг на десну и леву страну, и тихим звиждуком нас обавештавају да су пронашли правац. Двоврху планину смо сасвим заобишли. Испод јужне падине, попут неког кратера, зарасла у високу шашу, лежи овална котлина. У влажном, црном хумусу виде се стари и свежи трагови носорога. Одавде стижемо у један багремар, кроз који се опрезно крећемо, јер ако нас дохвати која трновита грана, оде или одело или кожа. На срећу, грмље постаје све ређе, али зато на пропланцима расте трава до рамена. Само понегде уздижу се амрели крошњи, испод којих због њихове густине ништа не расте, већ се румени тло богато латеритом.

Ту се лакше и тише напредује. Одједном елморан чучне, други за њим, и узбуђено показујући налево, шапну: „Симба”. Први импулс ми је да покретом зауставим колону. Направим два корака кроз високу траву, и сасвим близу, крај једне групе багрема, видим како лежи огроман мужјак лава. Високо подигнуте главе, ушију ушиљених према напред, осматра нешто у правцу супротном од нас: на чистини пасу три антилопе. Лав је до те мере усредсређен на њих, да мирно могу да га гађам у главу. Брзо се предомислим, лагано преусмерим пушку на плећку животиње, и повучем ороз.

На кратак, туп звук лав одскочи у шипраг, и ја у истом трену приметим још две звери. Беже на разне стране. Све се одвија муњевито, тако да немам времена још једном да пуцам. Једино сам успео да приметим да су у питању женке. Мора да су обе лежале у трави, тако да их нисам приметио пре хица. Међу носачима је завладала велика паника када је лав скочио према њима. У великој стрци су разбацали пртљаг. Прилично је тешко поново успоставити дисциплину и ред. Руга-Руга је изван себе, јер баш кад је

нанишанио на лавицу, пало му је на памет да је цев подешена на сачму; док је подешавао на метке, лавица је нестала у шипрагу.

Након смиривања ситуације, одлазим до места рањавања. На страни супротној од хица види се мало крви, што је доказ да је метак прошао кроз тело. Пратим траг звери до грма, нема крви, само мало парче меса на земљи. Од легала до мог места могло је бити неких четрдесетак корака. Не верујем да се лав могао спасти од експанзивног метка. Већ се бринем да га нисам погодио сувише ниско.

Чим сам дао наређење за потеру, носачи залармаше, на шта се из оближњег грма заори бесно режање лава.

Обузела ме је неописива радост, јер је то могло значити да лежи смртно рањен. Људи се опет утишаше. Морао сам опрезно да се крећем, да лав не би изненада искочио из грма. Опет се огласише носачи, и опет им лав одговори режањем. Искористивши тај моменат, и сам се неколико пута накашљем, на шта сваки пут уследи режање, одајући ми правац.

Прате ме Муруо и елморан. Крајичком ока видим да овај из тоболца извлачи две стреле.

СТИЖЕМ на малу чистину, на чијој средини, на једва 40 корака од мене, стоји једно младо багремово дрво, са густим шибљем у подножју. Више не добијам одговор на своје кашљање. Лав ме је вероватно приметио. Начиним још корак напред и грм се помери.

Ту је! Млати репом лево-десно, ударајући њиме по околном растињу и сопственим боковима. Не могу да пуцам кроз грање, те коракнем удесно, да га боље видим.

У том тренутку, бесно урликнувши, разјапљених чељусти, начини два брза скока према мени. После другог, погодим га у главу. Остаје на земљи непокретан.

Халачем одрадости, бацивши увис шешир. Окренем се, и угледам Муруоа, који у трку нестаје иза једног грма. Мали елморан чврсто стоји крај мене, попут кипа, раширених ногу, затегнутог лука, са две резервне стреле у зубима, са очима које сијају од ловачке страсти, и циља на лава у агонији.

Руга-Руга ми стоји са леве стране, и такође нишани. Викнем му да не пуца, јер ће оштетити кожу, али већ се чује прасак. Лав се режећи издигне, на шта га ја још једном погодим у главу, и тако докрајчим.

Радост је огромна. Дотрчаше носачи, скачу, галаме. И ја сам пресрећан пред овим огромним пораженим звером. У том тренутку не бих се мењао ни са ким на свету.

Похвалио сам елморана због храбрости. Муруа сам, пак, исмејао. Тврди да је у тренутку лављег напада потрчао по ловачки нож, који је видео у рукама Уледија који минут раније. *Si non*

e vero, e ben trovato (Ако и није истина, добро звучи). Као оправдање нека му послужи околност да је заиста био ненаоружан.

Лаћамо се дерања лавље коже, за шта је Руга-Руга прави мајстор. Видимо да се први метак забио у тело мало испод десне плећке, и распрснуо се код ребара. Делови оплате од никла повредили су унутрашње органе, и пробали леђа и леви бок животиње. Други метак се забио у горњу вилицу, и тамо се распао на ситне опилке, смрскавши леви очњак, чије делове смо пронашли. Лобања је напукла а зуби су пуни опилјака од олова и никла, што је потврдило моје сумње у нецелисходност експанзивних метака у лову на крупну дивљач.

Последњи метак је смрвио ивицу лобањског шава, и зарио се у кичму. Ту смо и пронашли деформисани пројектил. Руга-Ругин метак из „маузера”, са трочетвртинском оплатом, дошао је здесна, прошао кроз стомак и, искрививши се попут печурке, зауставио се под кожом, у левој слабини.

Мирољубиво расјоложење

У подне смо кренули даље. Сат и по се пробијамо кроз шуму ураслу у високу траву. Доспевамо у долину пречника 50-60 метара, испуњену магмом, у којој је неких десетак метара широк базен, испуњен са 60 сантиметара воде. Баш помислим да ћемо се ту улогорити, кад елморан саопшти да зна место са још више воде. Био је овде пре пар година, и сећа се да је у средишту тако дубока да је човек принуђен да плива, блиставо чиста и доброг укуса, са хладним горњим слојевима.

Тешко постављамо шаторе, јер у тврду лаву не можемо да забијамо кочеве, тако да ужад везујемо што за камење, што за грање и корење што штрчи из пукотина. Водоноше су узнемириле јага птица док сам ја са троцевком обилазио језеро, те се враћам са улловом: гуска, гусан и два ждрала. Свуда се виде трагови лавова. Мора да је и наш цар животиња својевремено навраћао овамо. Руга-Руга му баш сада натапа кожу у језеру.

Кувар пита шта да спреми. Нема меса, осим управо одстрелених птица, а то је мало за лавовску даћу, мада још имам једну конзерву пудинга од шљива. Шаљем Муруоа и елморана да обиђу околину у потрази за бисеркама. Биће то добро печење.

Када је мали елморан угледао троцевку, није ми дао мира све док нисам дозволио је он носи. Напредујемо у колони, на правилном растојању један од другог. Пошто нам се придружио и Селемани, покривамо терен у широком луку. Газимо по магми,

прошараној стенама и грмљем. Мора да смо прилично високо јер је масајска висораван, која прелази хиљаду метара, сасвим прегледна, испод нас.

Одједном угледам како ми елморан маше лежећи на једној плоснатој стени. Показује да је испод њега дивљач. Тек што сам стигао, већ ми пружа „шенауер”. Опрезно извирим, и угледам крај језера читаву породицу брадавичастих свиња. Вепар, крмача и три прасета. Са уживањем рију земљу, и не слутећи каква им опасност прети.

Вепра одстрелим на месту хицем у плећку, а крмача и два младунчета побегну у гуштик. Треће прасе покушава да се спасе бегом уз оближњу косину, али га ја тачним поготком скотрљам. Вепар има снажне кљове, али је једна, нажалост, окрњена.

Остављам два Масаија код дивљчи, док Селемани трчи у логор по носаче, да бисмо се још данас сладили укусним ручком, или како га они зову: *сакула*.

Недалеко је усамљено брдо на чијем врху шири своје огромне гране предиван фикус. Мада сам прилично уморан, не могу да одолим а да се не попнем и одатле осмотрим предео. Стене су усијане од сунца, те седам у сенку циновске биљке.

Видик је величанствен. Усталасани предео према југу и југозападу прекривен је густим шумама и острвцима пропланака и чистина. Далеко на југу хоризонт краси стрма планина Унгу, док се на истоку простиру стеновите клисуре планинског ланца Паре, који прати зелену вијугаву траку реке Пангани, усред жуте пустиње, зване *Њори*. Ка северу се пружају, осунчане и блиставе, бескрајне саване масајске висоравни, понегде испрекидане тамним магматским купама. Оне дају препознатљиви печат *Масаи њики*.

Али моја мисао превазилази границе видика, и лети далеко, далеко у завичај, све до оних које волим чиста срца. Сирота моја мајка. Како ли само брине за сина који се ломата по беспућу. Стеже ми се срце на помисао какве сам јој муке приредио...

Дуго се дивим призору пред собом. У дубокој тишини, далеко од светске вреве, тонем у мисли, и ту дочекујем смирај дана, који одева предивни предео у спокојне, умирујуће боје сунчевог заласка. Душу ми коначно обузима мир, и осећам се срећним што сам овде...*

Превела с мађарског
Драгиња Рамадански

* Одломци из путописа *A maszaj fennsikon* (На масајској висоравни), са илустрацијама и мапама, првобитно објављеног 1906. године.

МАРКО ЧУДИЋ

ВИШЕСТРУКИ НИВОИ ЖАНРОВСКЕ ПАРОДИЈЕ – РОМАН ПУТОВАЊА ПЕТЕРА ЕСТЕРХАЗИЈА

Био је, дакле, против све оне пајететике која је окруживала Дунав, али није могао да се прави као да она не постоји, или да је не примећује, пошто во сто је, невољно, морао признати да у свој оној пометњи, надобудном притошењу, помодном баљезању: нечега ипак има. Дунав као сећање. Поновно откриће момената заједничтва, припадничтва. Магистрални пут који повезује народе. Исходи је глас Дунава и Олте. Дунав као sine qua non Европе. Течни код културне полихромије. Аорита континентна. Културна река. Љубавна река. Оков који спаја народе. Букаџија слободе.

Петер Естерхази, *Пољед грофице Хан-Хан*¹

У модерној уметности циљана термин имитација користи се у ширем значењу: он подразумева имитацију књижевних модела. Имитација се најчешће у даљи тексти уграђује као структурни елементи. Аутор у свом тексту не скрива само циљане, него се и он сам скрива иза структуре и свила других књижевних дела.

Јулијана Верницер, *Свети циљани или Пейер Естерхази, аутор Дон Кихота*²

Не може се рећи да роман *Пољед грофице Хан-Хан* (изводно Дунавом) Петера Естерхазија (Esterházy Péter, 1950), објављен

¹ Петер Естерхази, *Пољед грофице Хан-Хан* – изводно Дунавом, превод с мађарског Арпад Вицко, „Vega media”, Нови Сад 2006, 71–72.

² Wernitzer Julianna, *Idézetvilág, avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője* (Свет цитата, или Пейер Естерхази, аутор *Дон Кихота*), Jelenkor Kiadó – Pécs / Szépirodalmi Könyvkiadó – Budapest 1994, 35.

1991. године, спада у централни део опуса овог познатог пост-модернисте, нарочито не после објављивања његове велике књиге *Harmonia caelestis* и њене „контракњиге” или коментара *Исправљено издање (Javított kiadás)*, почетком новог миленијума, који су, захваљујући надахнутим преводима Саве Бабића, били колико-толико примећени и код нас. Па ипак, чак и овај обимом невелики роман са периферије Естерхазијевог опуса садржи све оне поетичке елементе који су од самог почетка красили дела овога писца – цитати, очигледни, скривени и лажни, алузије, намерна извртања, интертекстуални дијалози и полемике уметнуте у текст, позајмљени текстови, саркастични хумор – само су неки од тих елемената.

Већ на прво читање сасвим је јасно да је и овај роман постмодернистичко дело *par excellence*. Већина елемената овог дела то потврђује. Реч је, наиме, о опису нараторовог путовања низводно Дунавом у (најмање) две временске равни: једној, када је, као дечак, (полу)авантуристички путовао чамцем Дунавом са својим рођаком Робертом, Бечлијом, а другу раван (нешто заступљенију) представља период када већ као одрастао писац и „професионални путник” путује по „налогу” једног свог „најамника” који га је „унајмио” да му напише, у књижевној форми, извештај о том свом путовању. Оквири приче врло су јасно, дакле, назначени. Већ сам наслов, *Пољед грофице Хан-Хан*, вишеструко је ироничан: реч је о мотиву позајмљеном из једног писма које је Хајнрих Хајне послао Карлу Марксу, наведеном у Хајнеовој *Зимској бајци* (то поглавље овог Естерхазијевог романа у коме се помиње писмо, управо и носи наслов *Ein Wintermärchen*). Ево како Хајне, у наводу Естерхазијевог наратора, види ту необичну грофицу Хан-Хан у анегдотском примеру из *post scriptum*-а свог писма Марксу: вреди, у контексту његове „дунавоцентричности”, али и његове разочараности у старе митове, навести цео тај *post scriptum*, оплемењен двадесетовековним идејним наносима, пре свега Естерхазијевом полемиком са Фукујамином чувеном тезом о крају историје, али и његовом јасном алузијом на идеју Клаудија Магриса,³ писца познате књиге *Дунав*, према коме је Дунав живи организам, историјско наслеђе, богата ризница прошлости:

P.S. Ако Дунава, као некаквог интегратора, нема, где су онда Хабзбурзи? Нигде. Али да ни Европе нема нигде, то *не смем* овако отворено да кажем. И не слажем се да је историји дошао крај. Или да је мртва.

³ О односу Естерхазијевог романа према тој Магрисовој књизи, који представља њен важан, можда и кључни слој, биће још речи у овој студији.

Не заборавите: између воде и реке велика је разлика, у том смислу што потоња има сећање, прошлост, историју. Нема раз-
витка. Нема историје. Али има судбине.

Пишите Хесу. Кампе ће вам послати сепарат. Немојте да бу-
дете нестрпљиви. Остарите мало. Још мало па ћу да будем ко нека
списатељица. Знате за то?! Жене, кад пишу, једно око држе увек на
папиру, а друго на неком мушкарцу. Изузетак је грофица Хан-Хан,
која има само једно око.
Ваш поштовалац. Х.Х.⁴

Теоретичарка постмодерне Линда Хачион у својој, данас већ
класичној студији *Поеџика њосџмодернизма*, тврди да је касно-
модернистичко „уништавање заплета” (катактеристично, рецимо,
за француски *нови роман*) у постмодернизму замењено његовом
проблематизацијом.⁵ То је, како ћемо ускоро видети, једна од
главних одлика аутопоетичког нараторског гласа који се јавља
у овом Естерхазијевом роману. Друга важна одлика постмодер-
нистичког текста, или било ког постмодернистичког уметничког
пројекта (Хачионова наводи пример филма) по мишљењу ове
познате канадске теоретичарке, јесте присуство једне битне про-
тивуречности, оличене у, како она истиче, „коегзистенцији фан-
тастичне утопије и строге дистопије”.⁶ Та коегзистенција у овом
Естерхазијевом делу видљива је у смењивању две временске рав-
ни – младалачко, авантуристичко и готово пикареско путовање са
рођаком током летњег распуста низ Дунав (утопијска раван) и са-
дашње, „најамничко” путовање са обавезом писања извештаја, са
источноевропском горчином у устима.

Разуме се, оделитост утопије и сурове дистопије није тако
радикална код Естерхазија. Напротив, границе се бришу, а бри-
шу се на рачун тога да заправо постепено почиње да превладава
дистопијски модел на свим нивоима текста, оличен у дихотомији
између источноевропског сивила (из којег прво дечак, а затим
и одрастао човек долазе) и западноевропског, тачније немачког
и аустријског (а у првом реду бечког) гламура и елеганције на
горњем току Дунава. Та дистопизација постиже се опет једним
важним постмодернистичким поетичким захватом који уочава
Линда Хачион, а који је, термином Ихаба Хасана, означила као

⁴ Петер Естерхази, нав. дело, 20.

⁵ Линда Хачион, *Поеџика њосџмодернизма. Историја, теорија, фикција*,
превели Владимир Гвозден и Љубица Станковић, „Светови”, Нови Сад 1996,
13–14.

⁶ Исто, 19.

„презентификација прошлости”. Њу она објашњава на следећи начин:

Постмодернизам се, као што само његово име сугерише, супротставља сваком модернистичком одбацивању или оживљавању прошлости у име будућности и оспорава га. Он не сугерише трагање за трансцендентним ванвременским значењем, већ пре поновно вредновање прошлости и дијалог са њом у светлости садашњости. То бисмо, још једном, могли назвати „присутвом прошлости” или можда њеном „презентификацијом”. Постмодернизам не пориче *постјојање* прошлости; он пита да ли ми уопште можемо *познавати* прошлост друкчије осим кроз њене текстуализоване остатке.⁷

Другим речима, каже на другом месту своје студије канадска теоретичарка, у постмодернизму „прошлост је увек постављена критички – не носталгично – у односу на садашњост”.⁸ У случају овог конкретнoг Естерхазијевог романа реч је, наравно, о најмање две прошлости: личној (дечачко путовање са Робертом низ Дунав) и колективној, европској и подунавској прошлости (историјској) на коју кроз своје путовање писац, „најамник” рефлектује. Та демистификација култа прошлости као незаобилазне ставке литературе ранијих епоха постиже се, по мишљењу Линде Хачион, оспоравањем митова – нема више употребе мита, већ само његовог оспоравања.⁹ Естерхази, конкретно, у овом свом роману оспорава мит о Дунаву и мит о Средњој Европи, о подунавској цивилизацији. Друго важно поетичко средство којим се, сматра Хачионова, постмодернисти служе да би постигли тај ефекат разобличавања вере у носталгично-идеалну прошлост, јесте померање нараторског гласа „са свезнајућег трећег лица на личну провизорност првог лица”.¹⁰

⁷ Исто, 43–44.

⁸ Исто, 86.

⁹ Исто, 93.

¹⁰ Исто, 231. Линда Хачион ово тврди имајући у виду Докторовљев роман *Данијелова књиџа*, али чињеница је да је ово њено запажање у доброј мери применљиво и за многе друге постмодернистичке романе. Естерхази у свом роману *Пољед ђрофице Хан-Хан* комбинује, додуше, приповедање у трећем лицу (где наратора назива напросто Путником) са првим лицем (које се јавља у Извештајима које Најамник пише свом Закупцу, наручителу тих путних извештаја у књижевној форми). Међутим, и управо се у томе огледа Естерхазијево мајсторство, то треће лице је толико иронично-саркастично приближено читаоцу, да се заправо може говорити о приповедању у првом лицу под плаштом трећег, које ту служи само као безначајна граматичка чињеница којом се само појачава (ауто)иронија.

Иронична разградња мита о Дунаву и о некаквом кохерентном подунавском, средњоевропском културном кругу, види се већ у многобројним нараторовим (Путниковим) исказима којима се пенетрантно наглашава његова источноевропска беда насупрот западњачком сјају (где се ознака „источноевропско” овде употребљава, наравно, као ознака политичке, блоковско-идеолошке подељености Европе друге половине двадесетог века). Ево само, илустрације ради, неколико тих исказа. Када као дечак долази у Беч, доживљај путовања таксијем кроз сам центар империјалног града урезао му се у памћење управо на равни те визуелне конфронтације источнблоковске беде насупрот западњачком сјају: „С тамноплавим, огромним ,ситроеном’ клизили смо низ Мариахилферштрасе, а моје, на опште сивило навикнуте очи нису могле да се засите живописним рекламама.”¹¹ Његов рођак Роберто је, иначе, оличење западноевропске елеганције насупрот источноевропској бедној шлампавости:

Увек је био облепшан јако добрим мирисима: дуван и парфем. Мирисао је на иностранство. Кажем то овако, јер постоји један особени мађарски мирис. Било би грубо и незахвално рећи да је то, заправо: смрад; мада бисмо у овој какофонији и могли самосвесно да употребимо и ту реч – смрад?! – да! ако је за њих она то што је за нас утеха, јадна и напаћена мала земља, сасвим је очито да извесну улогу у томе игра и квалитет сапуна и спрејева као и проценат учешћа вештачких влакана у кошуљама које носимо, а те ствари никад нису биле независне од велике политике. Умијте се пеном сапуна из Беча / привући ће мирисом буљук дилбера.

У шетњи Мариахилфером издалека се види ко је одакле, пар иштрапацираних Ђонова, попут хармонике набране панталоне, дискретни шарм етикете Конфекције Црвени Октобар или једно ново-новцато цинс-одело могу бити од и те какве помоћи да различимо да ли је реч о Међиковим брчинама¹² или о бришком олуку, али у коначном збиру *целина* је оно према чему се равнамо, хабитус целине, дакле, њен ваздух, дух места, ово драматично шљам-

¹¹ Петер Естерхази, нав. дело, 8.

¹² Занимљиво је да Естерхази још више истиче провинцијализам и невелик културни утицај Мађарске тиме што његов наратор, кад год употреби неко поређење засновано на примеру из мађарског историјског, културног или јавног живота, по правилу дода и реченицу „ако то икоме уопште нешто и значи”, готово правдајући се. Овде те реченице нема, јер је претходно већ употребљена: „Имао је брчине као Јанош Међик – ако то икоме уопште нешто и значи.” Естерхази, нав. дело, 22.

паво, офуцано и агресивно, уморно и нападно одевање које одмах пада у очи – довољно је да се загледам у излог, у огледало.¹³

Приповедачево (Путниково) наглашавање контраста између западноевропске релаксиране трезвености, рационалне усредсређености на проблем и суштинске отворености, с једне, и источноевропске неинформисане, јалове и унезверене самозатворености, с друге стране, најбоље се огледа у сцени када гомила угледних мађарских интелектуалаца непосредно након пада комунизма на једној пригодној вечери не уме да одговори на једноставно питање аустријског новинара које је гласило: „На којем Уставу почива њихов (мађарски) Устав?“. Ту неспособност приповедач објашњава овако: „У две речи: један *зајадња*к говориће увек о предмету, постоји предмет, и он обавља увиђај дотичног предмета, чини то понекад и на веома личан начин; један овакав *источња*к, пак, или *средња*к, *осредња*к, говориће о самом себи, постоји он, и о њему говори, кроз некакав предмет.”¹⁴

Естерхазијев наратор ће у овом роману пуном дигресија (што, као што смо видели, и није неки посебан постмодернистички специјалитет) на још неколико места, са готово саможигосућим мазохизмом, истицати пуно аспеката тог ужасвајућег мађарског провинцијализма, који се у великој мери показује као резултат искуства живљења у беди Источног блока, живота одвикнутог од најобичнијих, свакодневних манира. У име мађарске нације, он каже: „... необуздано смо захвални за сваки борнирани, механички осмех бечких трговаца, за њихову резервисану љубазност, за гњецаво празноречје; попут каквих очајника, преценили смо значај распореда салвета, били смо склони да предусретљивост конобара одмах протумачимо као његову личну наклоност, а из призора једног коректно постављеног стола ишчитавали смо морално држање.”¹⁵ И сваки пут када се јави, та критика сопствене ситничавости постаје све јача, да би се, негде при крају књиге, дошло до сасвим здраворазумског закључка да је реч о најобичнијем (нерадничком) самосажалевању, толико карактеристично за ове просторе, како сам наратор на једном месту каже, „од Швејка малчице југоисточно”.¹⁶ Тај здраворазумски закључак о коме говоримо најкохерентније је изложен у есејистичком уметку – а таквих је овај роман, треба ли рећи, пун – под насловом

¹³ Петер Естерхази, нав. дело, 22.

¹⁴ Исто, 65.

¹⁵ Исто, 111.

¹⁶ Исто, 175.

„Социјалистички тип човека”.¹⁷ Након што „у једној земљи” запази сиромаштво, недостатак основних животних намирница, свеопшту отрцаност и похабаност предмета и људи, унајмљени Путник-(путо)писац долази до следећег, уопштавајућег закључка:

То је учврстило путниково уверење да је она слика коју је његова земља створила о себи, а по којој је њега лично судбина нарочито тешко заврнула, потпуно лажна, да није ништа друго него самосажаљење. Увређеност и жалопојке као мађарска национална особеност. Кукумавчење. Овакви и онакви смрдљиви Турци, па онда сипљиви Аустријанци, па на све то онај срамотни тријанонски мир, ништа бољи Енглези и, поврх свега: Руси. Ах и ох, каквих ли трагедија, у низу. А по мом мишљењу то је само једна просечна европска судбина. Овде су повремено читаве државе нестајале са географске карте, или су гурнуте на ову или ону страну, попут каквог ормара и, пре или касније, дошли су и Руси. Немамо шта да жалимо себе.¹⁸

Независно, међутим, од овог, за Естерхазијев роман врло битног мотива конфронтирања Истока и Запада, као својеврсне горке социјалистичко-постмодернистичке деконструкције мита о Средњој Европи, учава се и једна друга, парадоксална поетичка тенденција која, ако се боље загледамо у њу, противуречи самим постмодернистичким основама овог дела. Она се огледа у ауто-поетичком покушају да се ово дело жанровско-поетички легитимише у барем три магистрална, по својој основи веома стара и конзервативна жанровска правца, који ће, како смо једном већ покушали да покажемо, довести наратора у ситуацију да ће морати да се потруди да барем донекле реконструише давно изгубљеног (психолошки уверљивог) протагонисту, „јунака” приче, или, нешто филозофскијим речником казано, субјекта нарације.¹⁹

Први од та три жанра на којима ово дело почива јесте, самом тематиком задат, образац авантуристичког романа (иза којег се, то видимо из психолошког профила протагонисте, крију наноси пикарског – младалачко „бекство” из сопствене, заостале средине, наговештај бољег живота – али и васпитног романа – учење, одрастање кроз путовање Дунавом). Тај авантуристички образац

¹⁷ Исто, 237–240.

¹⁸ Исто, 239.

¹⁹ Видети у: Marko Čudić: „Az utazó szubjektum rekonstruálásának kísérlete (Esterházy Péter, *Hahn-Hahn grófnő pillantása*)” (Покушај реконструкције путујућег субјекта, Петер Естерхази, *Пољед зрофице Хан-Хан*), *Hungarológiai Közlemények* (Хунгаролошка саопштења), Нови Сад 2008/1, 34–42.

– заснован на моделу авантуристичког романа путовања – овде је, међутим, и то врло тачно примећује мађарски историчар књижевности Ерне Кулчар-Сабо, овога пута у улози врсног Естерхазијевог монографа, радикално изокренут. Кулчар-Сабо полази од исказа самог Естерхазијевог наратора који на једном месту помиње Хулија Кортасара, алудирајући, веома опрезно, на једно његово дело.²⁰ Зато Кулчар-Сабо са правом подсећа на роман овог славног аргентинског писца под насловом *La vuelta al día en ochenta mundos* (*Пућ око дана за осамдесет светова*), објављен 1967. године, у коме се радикално претумбава класично, верновско схватање авантуристичког романа путовања. Кортасарова књига, по мишљењу овог историчара књижевности:

... преузела је улогу пионира у најновијој историји овог жанра, али није она тај статус стекла само тиме што се осмелила да свесно „поново напише” славну Вернову књигу, већ и тиме што је променила оригинални смер питања које је литература путовања постављала. Синкретички поступак ове књиге, који комбинује митове и временске равни – као што то, уосталом, показује и „изокренутост” наслова Верновог романа – поетички је у првом реду оправдан тиме што Кортасар откривање нових светова у времену не посматра више као резултат просторног премештања, већ другачију темпоралност њихове егзистенције настоји да приближи кроз призму мултикултурне истовремености. Ово искуство просторности културе показало се као иноваторско пре свега у томе што је учинило видљивим „одсуство” порекла, на тај начин практично поништавајући важење логике потицања засноване на хронолошком обрасцу. Овај особен начин на који латиноамеричка епика конструише своју визуру, а који се и код нас крсти погрешним именом „магични реализам”, састоји се управо од тога што преокреће устаљене правце стварања митских значења.²¹

Једно је, међутим, примарна интенција аутора, а нешто сасвим друго текстуална реализација те интенције (што је, на примеру старијих текстова, тако успешно успевао да докаже Жак Дериде).

²⁰ Ево тог пасажа из Естерхазијеве књиге: „Кад је Кортасар стигао у Будимпешту (у највећој тајности, с тамним наочарима), из истих стопа – овде је уследио један гест руком: тако показујемо талас, или спуст, пропадање, тобоган у лунапарку, или лавину, скок главачке у базен – дакле, да је овако, сместа, с једном предивном Циганком, Циганки, Циганку – зависно од интерпретације описаног текста. О, Хулио.” У: Петер Естерхази, нав. дело, 162.

²¹ Kulcsár-Szabó Ernő, *Esterházy Péter*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1996, 221–222.

Ма колико се Естерхазиев писац-Путник упињао из петних жила да радикално претумба сва читалачка очекивања када је у питању поцанр романа путовања, неке готово окамењене конвенције овог романескног облика неће преко ноћи моћи да нестану. Један од многобројних нараторских, аутопоетичких коментара (или, пре би се могло рећи, наговештаја аутопоетичких пројеката) јесте и исказ Естерхазиевог Путника како га нимало не занима природа (без људи) и њено описивање – што би, по свим правилима традиционално схваћеног авантуристичко-путничког дискурса био важан декор приче. Аутоиронично зато делује чињеница да се управо кроз највеће нараторове изливе мржње и беса према (деантропоморфизованој) природи која не изазива никаква сећања и асоцијације, провлаче најбољи пасажии њеног описа:

Као што се обично каже, природа ми је још од раног детињства била мрска. Нисам је прихватио, јер нисам био у стању да разумем њену привилегованост. Планински врхови, висичје, стене и прашњаве пустиње, живописне речне клисуре остављале су ме хладним, никад нисам био ни излетник, и у романима сам прескакао описе природе (в. Верн: *Дунавски лађар*), и не могу сматрати једну скривену русалку код Гвоздене капије по себи разумљивом, попут какве литератне ужине у пет поподне, Jause-а у Бечу, и због чега би напудерисано лице наше тетке било смешније од једне шумске стазе (*horribile dictu* од Холцвега), или зашто би подмукла сплетка била мање понижавајућа од ветра који, дунувши ненадано, изокреће листове топола које бацају сребрнкасто, свиленакasto светло на пепељаве нијансе околног зеленила – због свега тога ако се затекнем на таквом месту где нема људи, а и њихових трагова тек једва (то ја називам природом), тада, јер немам чега да се сећам, ни прошлости, нити неке реченице, доспевам у посве запањујући, штавише, груб однос са тим местом. Будући да за то немам речи, сопствених речи, свој однос примитивно антропоморфизујем.²²

Но, то не значи да описа природе, и то одличних, у овом роману (путовања) неће бити. Утолико он противуречи овом аутопоетичком наговештају. То се могло видети већ из претходног цитата, а и овај који следи сведочи о тој тенденцији (или нараторовом губљењу контроле над нечим што је самом себи наметнуо, над цензуром према описима):

²² Петер Естерхазии, нав. дело, 57–58.

Код Тутлингена сам промашио пут, и уместо да сам према плану прагнато неодраслу реку, зауставивши се код самостана у Бојрону, код учених отаца који истражују тајне староставних пергамената, оно писмо које су већ са њих састругали, нечим натопили па обрисали (ако хоћу, и то је поглед слепог ока грофице Хан-Хан), или да сам подигао поглед код замка одлучнога Вилденштајна, уопште, да сам гледао своја посла, дреждећи подно поклеклих стена Кнопфмахерфелсена, или да сам бар, шкргућући зубима, апсолвирао такозване лепоте, одраз приобалног „антидрвећа” у глатком воденом огледалу, бескрајну тишину, у воду изваљене трупине прастарих стабала, жуто море локвања, водену шаш с копчастих листовима, слезу сличним цветовима, све валере зеленог: жућкасто, сребрнасто, натмурено, маслинасто, црнкасто, белкасто, то скоро кичерско *просѣрансѣво* крајолика, наједном сам се нашао у Мескирху.²³

Уместо описа природе на путу, често се, међутим, појављују сећања на историјске трагедије (новосадска рација као снажна алузија на *Пешчаник* Данила Киша,²⁴ затим покољ хришћана од стране Турака у цркви у Батку, у Бугарској итд.). За све то, међутим, као и за описе природе наратор дугује, у ствари, једном другом важном захтеву путописног жанра, а то је линеарност радње, која се може постићи само одређеним низом реперних, оријентационих тачака у тексту, а то се најчешће постиже управо описом спољашњих утисака. Иако се труди да је максимално забашури огромним бројем дигресија, скретања са пута, асоцијативних лутања, наратор се, барем у рудиментарној форми, враћа суштинској линеарности нарације, што је још један корак ближе повратку традиционалним обрасцима жанровског моделирања. Изгледа да је поетички модел романа путовања један од „најокамењенијих” и најконзервативнијих управо када је у питању захтев (фабуларне) линеарности. Наратор ће, пре него што начини једну од својих многобројних дигресија, чак и експлицитно изрећи своју приврженост том идеалу, и још истаћи и његов суштински деветнаестовековни карактер: „Држим се Дунава, сечењијевског линеаритета.”²⁵ Што не значи да другде није и те како проблематизован

²³ Исто, 60.

²⁴ Нема много описа Србије (тј. тадашњег подунавског дела Југославије), једна Путникова реченица је, међутим, врло индикативна: „Пролазили смо земљом Данила Киша”. У: Петер Естерхази, нав. дело, 240. После тога следи екскурс – нараторово (а у ствари, пишчево, Естерхазијево) потресно сећање на пријатељство са Данилом Кишом, и на Кишове последње месеце живота, када је тражио од њега да му из Мађарске набави „Берешеве капи” за лечење тумора.

²⁵ Петер Естерхази, нав. дело, 73. Позната је идеја грофа Иштвана

тај линеаритет: осим на плану саме „радње” романа – која је, како смо већ видели, скоковита, препуна дигресија, есејистичких уметака и сл. – та проблематизација је каткад експлицирана нараторским коментаром, као у следећем примеру у коме се, поводом још једног скретања са маршруте, проблематизује сам појам и иедал (праволинијског) кретања унапред: „Одлучио сам се да до зала-ска сунца јурим из све снаге *најред* (нисам удовољавао ни минималним условима *пуйникована*, јер шта значи: напред?!), па сам скренуо са улмског пута, јер ми је на обали Илера од раније био познат један Ландхотел с добром кухињом („кад је о кухињи реч, не знам за шалу”)...”²⁶ Посебно је занимљив нараторов-Путников коментар поводом теме – застој на путу (који, поред дигресије и скретања са „праволинијске” маршруте, представља друго значајно „светогрђе” које идеалном путнику никако не би смело да падне на памет):

А није баш ни сигурно да смо застали. Застати у путовању не значи паузу у мењању места пребивања. Негде засести и не продужити, то још уопште није никакав застој. То још може да буде много тога. Чекање, осматрање, размишљање, друго. А застој није ништа, застој искључиво чека престанак застоја, у таквим приликама време исцури из путника, попут крви, све прскајући из кокошкине шије на прљавој дасци у мрачној кухињи неке мале, загањене београдске крчме. На пример. И да не јадикujem даље, најчешће се, наиме, тек накнадно испоставља да је *било* неког застоја, а не путовања у месту.²⁷

Други важан жанровски образац на који се Естерхазијев роман ослања јесте образац тзв. „најамничке” литературе, помало и исконструисан од стране Естерхазијевог наратора-Путника. Тиме стижемо до друге важне књиге са којом овај роман успоставља везу, а то је роман Итала Калвина *Le città invisibili* (*Невидљиви градови*). У овом роману великог италијанског писца, као што је познато, описује се чудновати дијалог великог светског путника и истраживача Марка Пола и остарелог, џангризавог монголског владара Кублај Кана, у којима се открива једно сасвим ново и другачије схватање простора. Естерхазијев наратор сасвим експлицитно изриче своје гледиште о овој књизи, што је од поприличног

Сечења о подунавској конфедерацији.

²⁶ Исто, 62.

²⁷ Исто, 74.

значаја за разумевање једног важног жанровско-поетичког модела романа *Пољед ѓрофице Хан-Хан*:

Итала Калвина једва да треба представити читаоцима, али многе ће вероватно изненадити да га многи сматрају једним од најбољих италијанских представника „оплемењеног” сци-фија. Ова његова књига је дијалог између Марка Пола и Кублај Кана. Велики светски путник открива пред деспотским Налогодавцем (Закупцем) – и пред читаоцима – шарену разноликост нашег света, његову невероватну разноврсност, његове дирљиве фантастике, и тек на крају разговора се испоставља да се светски Путник нашао: све до краја говорио је о једном граду – о свом родном граду.²⁸

Естерхазијев Путник (унајмљени), у схватању сопствене улоге професионалног (закупљеног или унајмљеног) путника лавира између крајње ироније и крајњег очајања. Доминира, међутим, једна врста његове сведености на предмет (мађарски израз *Bérlény* у значењу „Унајмљени” или „Најамник” – како је Путникову „статусну ознаку”, граматички сасвим оправдано, превео одлични српски преводац књиге, Арпад Вицко – када би се дословно превео, гласио би отприлике – граматички неисправно, као „Најамнина”, у смислу некаквог обезличеног предмета). Та обезличена Најамнина мора, међутим, поседовати особине доброг писца, јер то је предуслов да удовољи захтевима свог строгог Закупца (Налогодавца) који од њега очекује (књижевни) извештај. Како, заправо, изгледају ти задаци поверени Најамници, ком циљу он треба да тежи ако жели да задовољи свог Налогодавца (Закупца)? Послушајмо којим изразима он описује самога себе, свој статус најмљеника и професионалног путника: „Био је професионални путник, путовање је било његово занимање.”²⁹ „Путовао је по налогу: унајмио би га неки сјајни господин или пак нека нешто офуцанија држава – и тада би почео да путује.”³⁰ Постао је путник тек пошто се већ опробао као писац, и, како истиче, „својим књижевним покушајима стекао је себи и одређено име, али будући да се касније испоставило како га је и сам Бог за путника створио – постао је путник”.³¹

²⁸ Исто, 169. Индикативно је да у Естерхазијевом роману управо поглавље посвећено Будимпешти носи наслов *Le città invisibili*.

²⁹ Исто, 35.

³⁰ Исто, 36.

³¹ Исто.

Њему је сада, као професионалном Путнику – и, како смо видели, „бившем” писцу (о чијем се стилу понешто, ипак, већ прочуло), поверено „... да сачини о Дунаву, на његов изразито личан начин, ироничним рефлексјама проткани путопис такорећи од Црне шуме до Црног мора”.³² Он, као професионални Путник, нема много избора – мора се повиновати суровом тржишном закону понуде и потражње и ставити своје, теоретски гледано, елитне интелектуалне услуге на располагање сваком Најамнику и под било којим условима. Иза овог објашњења, изнетог у коментару под насловом „Опис путниковог делокруга рада” могла би, наравно, да се крије и саркастична жаока на рачун источно-европског интелектуалца.³³ Ево, наиме, како тај Путников делокруг рада (заједно са текстом неизбежног рекламног материјала) изгледа, у нешто дужем наводу:

Путника је било могуће унајмити на дужи или краћи рок, на појединачне и групне туре, у начелу и практично, поседовао је и *Сондер-Анџебоите*, па му је на тај начин било могуће поверити и путовања у времену („Видите шта је било с оним Карловачким миром!”) – ово потоње била је такозвана понуда Орландо-Степ. Све то је било исписано на скромној плочици на зиду његове куће. Дао је да се одштапају и рекламни леци. ... *Желиш ли да пућујеш?* *Ви мислиш, посве криво, да ти тек тако иде. Ви верујеш да треба свраћити само у неку туристичку агенцију, и баста. Ви веома жрешћеш. Ово столеће није наклоњено туристима. Ово је столеће туриста. Туристима пак не пућује: он само мења место боравка. Опћује. Допућује. (Куда? куда?, блази Боже...)* Он је класични турист столећа који кукавички бежи у будућности. А кад се распакује у неком од посвуда истовремених хотела, и кад се извали на леђа на неком, оваквим хотелима придодатом морском жалу, овако охоло проговара: „Доћи ћемо и идуће године.” и „Затамњимо Ово место, ову бодежу!”

Зар би та то збиља задовољило?

Чинјав један свей би се срушио у мени.

³² Исто, 37.

³³ Естерхазијев савременик, песник Ђерђ Петри (Petri György, 1943–2000) каже у својој песми *Ист-евројски интелектуалац* (у преводу Данила Киша): *Негда / Негде / Нецијо је хтео / Ил је хтео хтејти / Онда су зарезали на њега / Ил уоцише нису зарезали / Ал су га наводно сигурно / Сирога погледали / Тако је постао оно што је / Одувек желео да свесно буде / Зачињена / Суја.* У: Ђерђ Петри, *Вечни понедељак. Изабране песме*, са мађарског превео Данило Киш, приредио и поговор написао Сава Бабић, Матица Српска, Нови Сад – Цицеро, Београд – Писмо, Земун 1994, 7.

Унајмљени пуџник ће Вам досијавиџи на кућну адресу уџраво џај свеџи, велики, бели свеџи. Широкоџрудосџи. Пуџник ће Вам џодариџи крила, он ће Вас оџлемениџи. Криза иденџиџиџиџиџи? Унајмиџи пуџника. Унајмљени пуџник није рещење, али је моџућносџи. Ваџи џраџични доживљај бивсџиџиџи неће ничим биџиџи оџраничен, у средишџиџи – како би Ван Ча рекао – ни надаље се нећеџиџи сресџиџи с Јединим рещењем џроџиџивречносџиџи, неџи с убичајеним хаосом, с несавршеним и избличеним, с џразнином, с драмаџиџичном наџеџиџиџиџи између насџиџанка и несџиџанка... ... Ви нећеџиџи наликоваџи на каквоџ ходочасника који је уџрџиџи џиџанину на леђа, џа му се неџресџано чини да је свеџи џомало неудобан... Пуџник је увек он сам, и као џакав, он је бескрајан! Унајмиџи пуџника, унајмиџиџи бескрај! Благоџоџодна шџеџиџиџи у меком крилу џрироде и свеџа осџалоџ! Поџусџиџи за џоједине џуре! Иџре са џросџиџором и временом! Прибавиџи себи личне доживљаје! Будиџиџи сџаромодни и савремени!³⁴

Двадесетовековни дунавски Марко Поло срзоао се, дакле, на текст једног рекламног материјала. Ипак, разлика између туристе и професионалног путника јесте кључна ставка на којој ће Естерхазијев Путник непрестано вементно и инсистирати. Људски, одвећ људски лик Путника све време се супротставља вештачкој, пластично-идеалној слици туристе: „Према Робертском мишљењу, били смо уморни. А умор је, папак, последица путовања. А бити уморан, измучен, разочаран, објашњавао је даље, све то спада у корпус наших привилегија. Туриста је фит, док путник живи. А живот је као Дунав: час је плав, час сив, а час, опет, смркнул, час надолази, час опада, час је пак забрањено мимоилажење тегљача.”³⁵ Упркос свим тим људским манама, срзаване на ниво туристе није нешто што је пожељно за професионалног путника. Напротив, чак и по цену да путничко бивствовање изазове у њему једну од најгорих људских слабости – недостатак било каквог саосећања са другима – он мора да остане доследан свом „позиву”: „Помислио сам на Канетијево рече: на путовању човек је попустљив, саблажњења обично остављамо код куће. Шарамо очима, чуљимо уши, одушевљавамо се чак и грозотама, само зато што је и то нешто ново. Добри путници су бездушни.”³⁶

Та објективност неутралног посматрача потребна је Путнику из неколико разлога. Он пре свега треба да буде кадар да удовољи

³⁴ Петер Естерхази, нав. дело, 38–39.

³⁵ Исто, 73.

³⁶ Исто, 55.

једном важном налогу свог Налогодавца (Закупаца) – за који, као у овом случају, подозревамо да представља саму персонификовану књижевну конвенцију као такву – који га је словом уговора обавезао на то да у свом Извештају „учини стварност стварнијом”.³⁷ Да би то могао довољно књижевно уверљиво да учини, он мора, током свог путовања Дунавом, да стекне адекватну способност имгинације и уживљавања у туђе, познате и непознате, садашње и прошле људске судбине (и даље задржавајући дистанцу, без активирања оне врсте емпатије о којој је малочас било речи, а која уништава дело). Та способност морала би да буде толика да на крају доведе до ситуације да као протагонисту тих судбина замисли самога себе, да му свака локација кроз коју на својој пловидби пролази пружи могућност да замисли неколико могућих живота за себе, другачијих од овог садашњег, и заправо, једино могућег: „А у себи је помислио: Питаш да ли *йуїујем збоџ ѿоџа да йоново йроживим своју йрошлосїй*? Односно да пронађем своју будућност? Мој одговор би био овај: *Даљина није нишїїа друџо до неџаїїивно оџледало. Пуїїник йреїїознаје оно мало шїїїо је њеџово, оїїкривајући мноџо ѿоџа шїїїо није имао и шїїїо никад неће имаїїи.*”³⁸

Један од најтеже остваривих задатака који Налогодавац (Закупац, или Литература) поставља пред Најамнину (Путника) јесте тај да, из перспективе странца, тј. из визуре потпуно неинформисаног и непристрасног посматрача предочи свој (родни) град, Будимпешту. То је, наравно, веома тешко остварити а да се не склизне у патетичну пристрасност и тиме открије стварни идентитет Путника (што никако не сме бити циљ једног таквог професионалца), или, пак, да се Путник дегенерише у имбецилног (западњачког) туристу, тј. да се потпуно заглупи и изгуби свој идентитет и интелектуално-писатељски кредибилитет (што још мање може бити његов циљ). О тим тешкоћама, са нарочитим освртом на немогућност да се прикаже лингвистичка јединственост мађарског језика – захваљујући управо тој својој јединствености, „међународна комуникабилност” мађарске књижевности у свету врло је ниска у односу на квалитет те литературе, другим речима, одиста је тешко начинити добар књижевни превод са мађарског на индоевропске језике, на шта упозорава Mihály Segedi-Masak³⁹ – Естерхазијев путнички наратор каже следеће:

³⁷ Исто, 106.

³⁸ Исто, 161.

³⁹ Szegedy-Masák Mihály, *A megértés módzatai: fordítás és hatástörténet*, 11–13.

Залудан би био *покушај*, *великодушни* Налогодавче (Закупче), да *ти оищем* колико су високи *језички бедеми* и *бастioni* којима је *ојасана* Будимпешта, узалуд бих се трудио да предочим необичност овог језика, *шућиницину* речи које, управо због тога, елементарном снагом делују на посетиоца који дрежди на углу Нађмезе улице и Андрашијевог пута (пештански Бродвеј и мађарски Шанзелизе, овај потоњи излази на Трг хероја, за разлику од француског булевара који се пружа, такорећи, у бескрај), дрежди дакле посетилац у предвечерњој гужви и (попут *руччушког сањара*), сања „о човеку који је заборављао све језике света, док више ни у једној земљи није разумео шта се говори. Али, шта се крије у језику? И шта језик прикрива? Чег нас он лишава? За неколико седмица проведених у Мађарској ниједну мађарску реч није ни покушао да научи. Није хтео ништа да изгуби од снаге страначких усклика. Хтео је да га ти гласови дотакну како то они сами могу, њиховом унутрашњом стварношћу, и да ништа не буде ослабљено непотпуним и усиљеним знањем. Ништа није прочитао о овој земљи. Оно мало знања које се за живота човеку прилепи о свакој земљи и сваком народу, распршило се још у првим часовима.”⁴⁰

Личне особине путника што га Естерхазијев Путник наводи у овом цитату нимало се не поклапају са идеалом савршеног путника. Овде, додуше, није реч о класично схваћеном туристи кога се он грози више од било чега другог (једна од највећих Путникових ноћних мора, како смо видели, јесте управо то да се постепено претвара у туристу, да се стропоштава на тај банални ниво), већ о некој врсти путника на пропутовању. Бити пролазни путник је, објашњава наратор на другом месту романа, такође професија, али са знатно нижим престижом од унајмљеног Путника у правом смислу те речи: „Пролазни путник, и то је професија; међутим, било би фриволно поједностављење ако бисмо то поистоветили са верујућим, религиозним путником.”⁴¹ Од професионалног путника у правом смислу те речи захтева се максимална способност уживљавања и прворазредни књижевно-путописни дар.

То нас, међутим, већ уводи у трећу важну књижевну паралелу, односно жанровски међуоднос у који нас овај Естерхазијев роман увлачи. Реч је о књизи Клаудија Магриса *Дунав* из које је, поред много других елемената, Естерхази преузео главни фабуларни оквир – путовање бродом, низводно Дунавом, из којег следи мноштво

⁴⁰ Исто, 157–158.

⁴¹ Исто, 112.

историјских, књижевних и културних асоцијација везаних за одређене просторе којима се пролази, са мноштвом дигресија. Други, врло важан елемент преузет из Магрисове књиге јесте већ поменута релативно доследно спроведена линеарност маршруте путовања, оличена у следећем низу топонима: Шварцвалд (Донау-ешинген) – Биберах – Улм – Пасау – Маутхаузен – (Братислава) – Будимпешта – Рацкеве (Српски Ковин) – Нови Сад – Београд – Гвоздена капија – Рушчук – Браила – Галати – Сулина – делта Дунава.

Управо се у Естерхазијевом специфичном односу према Магрисовој књизи може видети сва сложеност самог појма пародије. Ако се, наиме, у случају односа који роман *Пољед грофице Хан-Хан* успоставља са претходно поменутим делима – романима Хулија Кортасара и Итала Калвина – можда и може говорити о пародирању у смислу традиције осамнаестог и деветнаестог века, дакле, у смислу неке врсте исмевања и карикирања, тј. довођења до крајњих граница, у овом случају, могућности жанра (нарочито се то односи на књигу Итала Калвина, односно на Естерхазијево метаприповедачко увођење Најамника и Најмљеног, односно Најамнине у саму срж аутопоетичке и жанровске проблематике), дотле би се сада, у случају Магрисове књиге и Естерхазијевог односа према њој, пре могло говорити о некој врсти повратка на оно изворно, петнаестовековно значење појма пародије, када се под тим термином у црквеном певању подразумевао глас који у другом регистру прати певање првог, основног гласа (тона). Другим речима, иако многи мађарски теоретичари, међу којима и Габор Ганго, говоре о *Пољеду грофице Хан-Хан* као о својеврсној против-књизи Магрисовог *Дунава*,⁴² то је тачно само утолико што се у њој деконструира један мит – мит о Средњој Европи. С друге стране, кроз ту деконструкцију се, међутим, покушава, из рушевина једног изгубљеног средњоевропског идентитета, изградити један нови (књижевни) дискурс о Средњој Европи, кроз једну специфичну иронију која као да подражава ироничну вијугавост самог Дунава (што би могао бити, у латентном смислу, такође важан мотив преузет од Магриса⁴³).

⁴² Gángó Gábor, „Esterházy Péter Monarchiája és Közép-Európája”, *Magyar Lettre Internationale*, 2005, 56, 39–42.

⁴³ Магрис, наиме, о томе каже следеће: „Овде је Дунав још млад а Аустрија је још далеко, али очигледно је то већ река која нас својим вијугањем подучава иронији, оној иронији која је учинила великом миттелеуропску цивилизацију и која је представљала способност да се посредно надокнади сопствена сувопарност и да се превазиђе сопствена слабост; постојало је значење двострукости ствари а истовремено и њихове истине, која јесте скривена али је једна. Та иронија подучавала је да се поштују неспоразуми и противречности живота, неусклађеност између лица и наличја једног листа који се не подударују

Другим речима, овако архаизовано и у неку руку оплеменењено схватање саме пародије, као да потврђује тезу Линде Хачион о промењеном статусу пародије у постмодернизму, који ова канадска теоретичарка види на следећи начин:

Оно што овде подразумевам под пародијом, као и на другим местима у студији – *није* исмејавајућа имитација стандардних теорија и одређења која су укоренењена у деветнаестовековне теорије хумора. Колективни терет пародијске *џраксе* сугерише поновно одређење пародије као понављања са критичком дистанцом, која омогућава иронијско указивање на разлику у самом средишту сличности. ... Не постоји апсолутно ништа насумично или „без принципа” у пародијском подсећању и преиспитивању прошлости код архитектата као што су Чарлс Мур или Рикардо Бофиљ. *Није* увек неопходно укључити иронију и игру да би искључили озбиљност и сврху постмодерне уметности.⁴⁴

Хачионова, заправо, овим жели да на праву меру сведе доминацију оних тумачења која су склона да сва постмодернистичка дела виде као пастиш, а не као суштинску пародију. А суштинска пародија заправо представља строго структурисано и нимало импровизативно (како се обично површно мисли о постмодернистима као о некаквим „необавезним” импровизаторима) писање *на џрагу* неког жанра или књижевног узора. У Естерхазиевом случају реч је о оба: књижевни узори су му Кортасар, Калвино и Магрис (то је само један део његових многобројних књижевних узора, наравно, али у контексту структурисања овог романа они спадају у најважније), док су му жанровски узори дунавски путопис, изврнути авантуристички, пикарски роман и роман васпитања.

Ироничан и двострук однос према својим изворима Естерхазии показује када Магрисову књигу ставља у исти кош са дунавским риболовачким калаузом: „Знам и ја да Налогодавац (Закупац) зна – и то од мене – да је мој главни извор: Дунавски риболовачки калауз здружених аутора Берењија, Вига, Тимара и

иако су једна те иста ствар, између времена и вечности, између говора и стварности, између кише која је пала у Церапунци и Хонолулу и статистике о падавинама које доноси С. Крино у свом приручнику. Толеранција према неуравнотеженостима и поремећајима света, према његовим паралелама које се никад не укрштају, не поништава наду да ће се те паралеле укрстити негде у бескрају, али их не приморава да се на силу укрсте раније.” У: Клаудио Магрис, *Дунав*, с италијанског превела Габријела Петровић, „Откровење”, Београд 2007, 54.

⁴⁴ Линда Хачион, нав. дело, 55–56.

Магриса, а судећи према печату на унутрашњој страни корица, примерак припада библиотеци треће реонске организације Синдиката Текстилаца (Будимпешта).⁴⁵ Тог истог Ђерђа Тимара (Timár György), аутора књиге *Тајне Дунава (A Duna titkai)*, наратор ће у неколико наврата у роману прекрстити у Џорџа Тим Ара, као у следећем примеру: „Ослањамо се на оновремене белешке Џорџа Тима Ара, који се од свог најранијег детињства мотао око ногу Еугена Савојског.”⁴⁶ И, као да му то поигравање није довољно, он ће на једном месту исконструисати читав један иронични мит о једној угледној дами, Мађарици Клаудији Магриш (!) са прелома XVIII и XIX столећа, за жестоким ироничним подтекстом и алузијама на лик и дело Клаудија Магриса. Није стога на одмет овде цитирати, у нешто дужем обиму, тај пасаж:

Клаудија Магриш била је занимљива личност оновременог мађарског друштва, позната ауфклеристичка еманципационисткиња са размеђе 18. и 19. века, дописивала се са Жорж Санд, према сведочењу савременика-очевидаца, предивна жена крупних, благих, телећих очију која је, међутим, непрестано навлачила зло на своју лепу главицу, имала је и становите литерарне амбиције, њена књига о Хабзбурговцима је, међутим, освојила симпатије једино Јосифа II (а Јосиф II једва да је био Хабзбург...). Према оновременим интригама, Магришова је још као девојчица била затрескана у ауторитативну царицу, а потом исто тако безглаво у Лајоша Кошута. Пљунути средњоевропски феномен, премда Средње Европе тада још није ни било (јер на просто није било потребе за њом). Епоха је добро осетила ову противречност, победничко столеће не трпи чак ни страствене жене пораза, лепа Клаудија Магриш морала је да бежи, и то главом без обзира и преобучена у мушкарца, а према мушкој одећи – нарочито према финим, лаким италијанским сакоима – осећала је неодољиву привлачност. Скрасила се у Трсту и постала је нека врста Grande Dame града. Итало Звево је по њој написао своје *Године старења*. А од Флобера знамо, који је изван књиге био запањујуће велики брбљивац, прави сплеткар, од њега знамо, дакле, да ни Тургењев није одлазио у комшилук, кад је реч о овој изузетној Тршћанки еклектичне судбине, великог талента и заносних бокова. Планирала је, наводно, да напише књигу о Дунаву, на то нас, међутим, никакав писани траг не упућује, изу-

⁴⁵ Петер Естерхази, нав. дело, 108.

⁴⁶ Исто, 221.

зев ако такав траг не назиремо – дубоки наклон! дубоки наклон!
– овде!⁴⁷

На другом месту се, пак, готово као нека врста контрапункта овом постмодернистичком, скоро шарлатанском поигравању, налази „прави” Клаудио Магрис. Ево како се описује (први) сусрет наратора са Магрисом, у форми некакве успутне напомене, у загради:⁴⁸

(Игром случаја, приближно у исто време кад су писани ови редови, писац ових редова срео је Клаудија Магриса који је у Будимпешти, у Италијанском културном институту одржао предавање о томе како је посветио свој живот Дунаву, како је учинио Дунав чуварем космичке савести, онако како је Џојс у том смислу промовисао господина Вирага. А можда је говорио о нечему другом. Лични живот нема ни тежину, ни углед, ни трагедију. Време пролази, то је живот, тријумф закона физике; а човек није ништа друго него малокрвно дете овог закона. На свечаном пријему исте вечери писац ових редова подмукло је упитао свог колегу који је с лакоћом носио под мишком тежину своје књиже о Дунаву: како би требало завршити једну овакву књигу посвећену Дунаву. Ако смо већ, рецимо, стигли до Топалуа. Магрис, не удостојивши одговора питање, љубазно се осмехну, па рече: треба испумпати воду из Дунава. И пренео свој ведар поглед око себе, као неко дете. Писац ових редова је пак тужно ћутао, неће ни овога пута нико да му помогне, он је већ испумпавање воде претурио преко главе, сетио се оне слике како стоје, њих тројица, у смраду, шума и чамац, ласте у високом пешчаном зиду, смрад, шума, чамац, песак, ластва и прошлост, и под њима се ваља велико ништа. – *Nota bene*, није истина, како се сплеткарило, да су се писац ових редова и велики Тршћанин потукли на јавној сцени. Магрисов урадак под насловом *Illazioni su una sciabola*, Историјске конклузије трагом једног мача – не односи се на овај претпостављени дуел.)⁴⁹

⁴⁷ Исто, 223–224.

⁴⁸ Треба бити опрезан са овим Естерхазидем заградама. Његово познато дело из средине осамдесетих година прошлог века, *Увод у белетристичку (Bevezetés a szépirodalomba)* написано је тако да је на почетак и на крај текста књиге стављена једна обрнута заграда; пажљивији читалац могао би то протумачити као пишчеву жељу да спољни свет (тј. живот) жртвује литератури, тј. да је литература једина ствар која није споредна итд. У роману *Поглед грофице Хан-Хан*, напротив, добар део најважнијих информација налази се међу заградама.

⁴⁹ Петер Естерхазиде, нав. дело, 261–262.

Независно од ових више него директних алузија на Магриса, вратимо се барем на још један есенцијално важан мотив, културолошко-историјски, који се код Магриса појављује у врло експлицитном виду (жанр Магрисове ерудитне књиге о Дунаву дозвољава, уосталом, ту врсту експлицитности, за разлику од Естерхазијеве постмодернистичке пародије). Реч је, наиме, о једном важном мотиву који се провлачи кроз читаву Магрисову књигу о подунавској цивилизацији – кроз тај његов велики историјско-поетички бедекер подунавске цивилизације – а то је непомирљива разлика између једне намерне ограничености, укалупљености средњоевропске цивилизације и неограничености мора. При чему треба имати у виду да није реч о вредносном суду, Магрис не осуђује ту ограниченост, напротив, сматра је природним одбрамбеним механизмом једног света на заласку, који му даје одређени (носталгични) шарм. Истовремено, међутим, каже Магрис, та цивилизација, тако бирократизована и укалупљена, тајно жуди да се, попут свог највећег симбола – Дунава, на крају улије у море. Можда само човек попут Магриса, који живи и дише заједно са својим градом Трстом, том границом два света, два културна круга, средњоевропског и медитеранског, може бити у стању да са толиком осетљивошћу примети све нијансе тог разликовања. Ево можда најбољег његовог описа те разлике:

Mitteleuropa је пузавица, *Alpenstock* и одећа од тешке зелене тканине, педантан ред државних благајни и писарница: цивилизација онога који је изгубио присност с текућим елементом, с мајчинском постељицом и с древним завичајним водама, онога који се не скида лако, јер се без одоре, границе, чина, обележја и матичног броја осећа изложено и нелагодно.

Mitteleuropa је велика цивилизација одбране, баријера постављених животу од стране Јозефа К. или доктора Кина, ровова и тунела ископаних ради одбране од спољних напада. Подунавска култура је тврђава која пружа велико уточиште када се осећамо угроженим од света, нападнути од живота и уплашени да ћемо се изгубити у непоузданој реалности, па се зато затварамо у кућу, иза папира и канцеларијских записника, у библиотеци, око божићног Штифтеровог бора, затворени у храпав и топао *loden*. Између четири зида, осећа се потреба да се и сопствено име види написано у пописима бирократије, и чак да се напише по зидовима, као Кизелак.

Море, пак, представља излагање новом и непознатом, хватање у коштац с ветром али и препуштање таласима. У било којој малој луци, у старој кошуљи и са каменом који пржи под ногама, са руком пруженом да безбрижно прими уживање и љубав,

које не морају да се мукотрпно пробијају кроз капуте или зимске бриге, спремни смо да скочимо на први бродић и да нестанемо, попут оних Конрадових ликова који су се, изашавши из капетаније, распршили у бескрају обале Пацифика, прогутани неизмерљивим животом његових хиљада километара. Mitteleuropски континент је аналитички, море је епско; на његовом курсу учи се ослобађање од немира Кизелака, који жуди да непрестано потврђује свој идентитет.⁵⁰

Код Естерхазија, који бежи од сваке врсте директне експликације (осим ако је она, како смо видели, крајње иронична или чак саркастична), тек се понекад, сасвим стидљиво, помаља овај важан цивилизацијски контраст. Ситуација, када је овај Естерхазијев опрез у питању, додатно би се могла искомпликовати ако се сетимо оног, готово искључиво негативно приказаног источноевропејства – где се Источна Европа, насупрот Средњој, наравно, схвата не као културолошко-цивилизацијски, већ као историјско-политички ентитет – које се увек конфронтира са западњачким гламуром итд. Ипак, ни Естерхазијев роман није лишен те дихотомије Средња Европа – море. Наговештај тога најбоље се уочава у тренуцима кад његов Путник (Најамник) путује доњим током Дунава и када га запрепасти непрепознатљива величина, разливеност реке која би требало, барем у његовој (средњоевропској) пројекцији у сваком тренутку да представља симбол уређености, припитомљености, регулисаности, предвидивог тока (изузев вијугаве ироније о којој је већ било речи, наравно...): „– ступајући у дивље пределе и путник је све дивљи; – мрачно је, уљано цактаве таме се стапају, левантски трговачки дух пирује свој молекуларни пир. Ова вода је већ веома велика, треба се навићи да се и то назива Дунавом.”⁵¹ Поставља се сада, наравно, питање чему дати предност – да ли овом неограниченом и све теже препознатљивом, застрашујућем Дунаву, или се ипак до краја држати оног добро познатог, култивисаног, регулисаног, филигранског, а ипак и тако типично средњоевропски нервозног, цангризавог, бирократски ситничавог, ограниченог Дунава? Одговор на ово питање

⁵⁰ Клаудио Магрис, нав. дело, 157–158. На другом месту, пак, Магрис и оријенталну – отоманску – цивилизацију у сличном кључу конфронтира средњоевропској, када описује парк испред бечке палате Белведере: „Симетрија у том парку који се алегорички уздиже – са својим статуама, фонтанама и украсима – од љупкости годишњих доба до апотеозе Славе победе над полумесецом, представља тријумф једне цивилизације која је волела границе, под налетом оне друге која је, како је већ речено, мислила на неограниченим просторима.” Исто, 184.

⁵¹ Петер Естерхази, нав. дело, 255.

требало би да буде јасан и недвосмислен, јер страх пред непознатим и неограниченим је, чини се, иманентан средњоевропском човеку. Но, као и иза већине људских страхова, и иза овог страха крије се у ствари дубоко скривена радозналост, латентна жеља за уливањем у море, за коначним сједињењем са одавно заборављеном праматеријом, са свим потенцијално фаталним ризицима прихватања те опасности. Свестан је те жудње Клаудио Магрис, када каже да већ у горњем току Дунава, „у Пасауу путник осећа да је протицање реке жеља за морем, носталгија за морском срећом”.⁵² Ту жудњу реке он ће нешто касније, пред енигматичним словима А. Е. И. О. У. утиснутим на *Fridrihstoru* у Линцу, једним смелим поетичким обртом, пренети и на подунавске људе:

Ово подунавско вече, чији је А. Е. И. О. У. симбол славе и заласка, одише неком континенталном тугом, непрозирношћу равница и пореских управа, што потврђује свеобухватну монотонију живота и буди осећај носталгије за морем, према његовим бесконачним варијацијама, према његовом ветру који даје крила. Испод континенталног сунца постоји само време, понављање које га откуцава као јутарња гимнастика у дворишту неке касарне, његова тамница.⁵³

Ова размишљања говоре, заправо, о дубоко усађеној жељи средњоевропског човека за коначним превазилажењем сопствених (културним дрилом наметнутих) ограничења, где протицање Дунава симболизује ту жудњу. Естерхазијев Путник, такође заточеник средњоевропског културног круга и његових правила, у једном тренутку, већ близу ушћа, као да осећа управо тај (помало мистични) зов, када:

... запрепашћено примећује да овде нема само три, него веома произвољан број дунавских рукаваца, после једног завијутка било кад може да се деси да наиђемо на неки нови Дунав, такав комад реке који би се мирне душе могао, и морао назвати Дунавом. Или још боље, нечим *дунавским*. Престаје Дунав и све постаје *дунавско*. Није остарио, само је страст у њему усахнула, овде већ само тече, јер му је корито благо нагнуто. Можда, помишља Најамник, у Казану *живи* последњи пут уистину. Овде више нема зашто, нема изазова, поплава или слично, овде треба већ само да се улије.⁵⁴

⁵² Клаудио Магрис, нав. дело, 120.

⁵³ Исто, 137.

⁵⁴ Петер Естерхази, нав. дело, 269.

Није, дакле, тешко приметити да Естерхазијев Путник (Најамник, наратор) као да свесно замагљује разлику између Дунава и самога себе. Као да исказује сопствену жељу да се улије, да нестане, да се сједини с морем. И тиме се враћа на један од најстаријих топоса литературе о путовању, јер жеља за искорак из сопствене ништавне и баналне егзистенције и жудња за сједињењем са безвременошћу одувек је красила скоро сваког истинског књижевног путника.

СИЛВИЈА САБО

НА КОЈИ/КОЈЕ НАЧИН(Е) ЧИТАЈУ ПАВИЋА У МАЂАРСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ КУЛТУРИ

У војвођанском мађарском књижевном животу, а његовим посредством и у целокупној мађарској књижевној средини Милорад Павић се у почетку јавља као књижевни историчар. Институт за мађарски језик, књижевност и хунгаролошка истраживања је 6. јуна 1978. године у Новом Саду организовао конференцију¹ поводом две стотине година од рођења Михаила Витковића, српско-мађарског песника и бајкописца. На њој је учествовало осам књижевних историчара: Ласло Сиклаи, Имре Бори, Иштван Фрид, Иштван Пот, Стојан Д. Вујчић, Магдалена Веселиновић-Шулц, Иштван Лекеш, а свој реферат је читао и Милорад Павић. Материјал конференције је објављен у *Хунгаролошким саопшћењима*, где се може прочитати и рад Милорада Павића под насловом *Сафичке строфе у Витковићевој поезији*² у којем указује на то да се у Витковићевој поезији сафичка строфа разликује на српском и на мађарском језику.

Миливој Ненин у својој књизи присећања *Стари лисац*³ говори о вишеслојности Павићеве личности, разликовањем Милорада Павића пре и после *Хазарског речника*, указује на помак субјекта, на промене кроз које је прошао. У овај ток мисли уводи и један други проблем изазван питањем може ли истовремено да постоји велики писац Павић и велики књижевни историчар

¹ Извештај са конференције се може читати и у рубрици „Хроника” часописа *Hid*, 7–8, 1978.

² Милорад Павић, *A szapphói versek Vítkovicsnál*, *Hungarológiai Közlemények*, 36–37, 1978, 175–178.

³ Миливој Ненин, *Стари лисац. Присећања и ѡрецијамљања: ѡриче ѡ/о Павићу*, „Народна књига”/„Алфа”, Београд 2006, 73–74.

Павић. То нису појмови који се међусобно искључују, постојао је тај дуалитет, Ненин међутим сматра да се Павић одрекао књижевног историчара Павића,⁴ што је конструисало писца који се прилагођава укусу публике – то може да пробуди осећај отуђености у онима који поштују/воле Павића пре *Хазарског речника*.

На мађарском говорном подручју се не осећа у тако великој мери тај амбивалентни став према имену Милорада Павића који Ненин спомиње. Један од разлога је то што у мађарској књижевности није истовремено присутан као писац и као књижевни историчар, односно, та његова два профила се подударaju у врло малој мери, иако Алпар Лошонц у свом приказу под насловом *Југословенска смoйтра*,⁵ који је објављен у часопису *Jelenkor (Садашњoст)*, истиче да је дуалитет писца и књижевног историчара нераздвојив/не може се раздвојити: „Књижевну рефлексивност аутора *Хазарског речника* само бисмо онда разумели када бисмо погледали какав је његов однос према српској књижевној традицији.”⁶ Да би потврдио свој исказ Лошонц се позива на чланак Гвоздена Здислаца објављеног у бечком *Die Presse*. У чланку се помиње да у српској култури има речника који осим лексикографске имају и улогу лепе књижевности, указује се и на Вуков *Српски рјечник* којег можемо сматрати прототипом *Хазарског речника*.

Павићева књижевна делатност је од самог почетка компаративне природе. Он је већ на почетку своје каријере замерао савременој књижевној историји да само анализира, и зато је српску књижевну историју поделио на врло својствен начин: „писце и њихова дела је периодизовао на основу стилских особина, не користећи се дотадашњим критеријумима који су се ослањали на гледишта просветитељства – била она права или само њему приписана – или на идеолошке постулате неких других кругова”.⁷ Алпар Лошонц сматра да врлине Павићевог мишљења о књижевној историји најинтензивније долазе до изражаја у његовом делу *Рађање нове српске књижевности: историја српске књижевности барока, класицизма и ђредромантизма*. Сагледавши вредност целокупне делатности књижевног историчара Милорада Павића Лошонц закључује да је за њега дисконтинуитет непознат појам у српској књижевној историји, „срушио је све препреке које су спречавале српску књижевну историју у превазилажењу

⁴ Исто, 75.

⁵ Losonczi Alpar, *Jugoszláviai szemle. Jelenkor*, 2, 1990, 175–179.

⁶ Исто, 175.

⁷ Ту поделу користи и свом делу *Историја српске књижевности (барок, класицизам, ђредромантизам)*. Видети: *Losonczi Alpar*, исто, 176.

провинцијализма и које су је отуђиле од европске књижевне и културне традиције”.⁸

Већ сам указала на чињеницу да Павићево мишљење о књижевној историји не представља саставни део мађарске књижевне културе – осим поменути научне конференције само се у траговима⁹ указује на ту околност, услед чега је на мађарском тлу неприметна различитост Павићевог субјекта, тачније она се не може објаснити дуалитетом писца и књижевног историчара – више је резултат промене у мишљењу и виђењу субјекта да је у Павићевом случају доминантни појам осећај неприпадања.

У војвођанској преводилачкој култури Павић се као писац први пут јавља у књижевном листу *Híd (Моси)* који је у мартовском броју 1980. године објавио две његове приповетке: *Разнобојне очи*¹⁰ и *Соба Андрије Анђала*.¹¹ Данас се чини нерешивим питање зашто је преводилац/уредник изабрао баш ове две приповетке,¹² али свакако је интересантно да је као писац Павић на мађарском језику дебитовао са текстом у којем је персонални наратор књижевни историчар и да је јунак из наслова, Ендре др Анђал, такође стручњак за књижевност XVII и XVIII века, који живи у Печују, у Мађарској. Када се ради о мађарској рецепцији Павићевих дела овај текст није важно поменути због тога, што се у њему да̄/би се дала приметити фикционализација аутобиографских околности, већ зато што се у њему на нивоу тематике текстуализује преплитање двеју књижевности/култура.

Непосредно после превода следи студија Саве Бабића под насловом *Приповетке, чија се правила могу само наслућивати*¹³ у

⁸ Исто.

⁹ Иштван Фрид се позива на Павићеву делатност на пољу књижевне историје. Видети: Fried István, *A kelet-közép-európai regény kialakulásához*, Oszk. Évkönyv 1980, Budapest 1982 (1983), 517–538.

Ибоја Баги у својој студији под насловом *Примедбе на један речник* говори о вези Павића историчара књижевности и Павића писца: „Павићева историја књижевности са свим грешкама, нетачностима, субјективним судовима заједно предствља део опуса, у који припадају и плодови његове бујне фантазије, ’књижевна дела’, оверена као фикције.” Видети: Bagi Ibolya, *Megjegyzések egy szószedethez. Milorad Pavić: Kazár szótár*, A modern magyar regény Kelet-Közép-Európában, A József Attila Tudományegyetem Szlav Filológiai Tanszéke és a Gradus ad Parnassum kiadása, Szeged 1994, 137–142.

¹⁰ Milorad Pavić, *Különböző színű szemek*, превела Тереза Фехер, *Híd*, 3, 1980, 294–299.

¹¹ Milorad Pavić, *Angyal Endre szobája*, превела Тереза Фехер, *Híd*, 3, 1980, 299–311.

¹² Приповетка *Разнобојне очи* је објављена 1973. године у збирци *Гвоздена завеса*, док је *Соба Андрије Анђала* публикована шест година касније, 1979. године у збирци *Руски хрип*.

¹³ Sava Babić, *Elbeszélések, amelynek a szabályi csak sejtethők*, превео Ђерђ Хорњик, *Híd*, 3, 1980, 305–311.

којем предствала аутора мађарској читалачкој публици, каже за њега да је подједнако успешан као књижевни историчар, есејиста, писац лирских и прозних текстова и као преводилац. Павића назива критичким истраживачем претходних и творцем нових светова. Он исто тако истиче да у Павићевом случају поменути плурализам не представља сметњу, већ делатности које се међусобно допуњују и испомажу.

Мађарска читалачка публика се први пут сусрела с Павићем пошто је објављена његова трећа збирка¹⁴ прозних текстова, што значи да су добили слику једног приповедачког света јасних контура, таквог текстуалног света који уводи и читаоца у процес стварања, поиграва се са читалачком страшћу за упознавањем, која би могла да поједностави поглед на свет – али упркос редукцији тај свет и даље остаје свестран, јер је све оно што је нестало премештено на поље фантастике.¹⁵ Бабић сматра да су Павићеве приповетке погодне за испитивање, затим анализира његову новелу под насловом *Дојис часојису који објављује снове*,¹⁶ јер се у њој могу уочити све особености Павићевог приповедања.

Бабић говори и о несигурности која се тиче Павићевог јунака, Ендре Анђала, указује на то да Павић у фусноти поговора свог дела *Историја српске књижевности класицизма и његовог романтизма* говори о реакцији публике на његову претходну књигу *Историја српске књижевности барокног доба*, међу осталима и о књижевном историчару, Ендреу Анђалу који ју је представио на мађарском језику. Бабић сматра да овај паратекст у себи садржи и могућности интерпретације, да Павић покушава да дâ реалну подлогу једном фиктивном јунаку. У ствари није реч о тако компликованој игри, наравно да не уплиће фиктивне ликове у своју делатност књижевног историчара да би их верификовао, него у своја књижевна дела уноси стварне особе/имена, онако како о њима можемо читати у лексикону, али то чини са таквом приповедачком стратегијом, која га не приморава на веродостојност и научну тачност.¹⁷ Павић неприметно користи достигнућа садашње документаристичке прозе, јер елементи фантастике бацају

¹⁴ Павић као лирничар је потпуно непознат у мађарској књижевности – нисам наишла ни на један превод песме, нити на рефлексију која се односи на српско издање.

¹⁵ Сава Бабић, исто, 306.

¹⁶ Ова новела није објављена на мађарском језику.

¹⁷ То није једина новела, у којој су јунаци књижевни историчари, односно у којој се Павић књижевни историчар јавља као јунак, али у војвођанској мађарској књижевној култури се сусрећемо са Милорадом Павићем као ликом у делима Александра Тишме. Видети: Aleksandar Tišma, *Két író meggy vendégségbe*, превео Иштван Беседеш, *Úzenet*, бр. 1–3, 2000, 58–62.

у засенак елементе докумената, често баш коришћење података даје као резултат приближавање фантастици.¹⁸

Бабић у свом раду истиче Павићеву приврженост култури, процесу стварања и књижи. Он сматра да је сличан Борхесу по интегрисању културне историје и резултата истраживања на пољу књижевне историје у лепу књижевност, а оно по чему се разликује, оно што га чини другачијим је његова приврженост „источним” пределима.

У вези са Павићевом трећом збирком прозе под насловом *Руски хрић* Бабић је установио да је она наставак претходне збирке приповедака која не доноси ништа ново. Иако Павића сматрају писцем „вишеструке физиономије”, чија свака приповетка представља један мали округли свет, његовој уметности прети трошност, јер само мења поступак. Бабић сматра незамисливим да би Павић могао да пише/писао роман користећи своју методу прозне технике, која се састоји од растављања на мање целине и премештања из једне целине у другу, упркос томе што на основу компонованости његових радова на пољу књижевне историје и његових есеја на исту тему можемо да замислимо лик романописца, који „држи нити у рукама и својом стваралачком визијом оживљава прошла времена”.¹⁹

После Павићевог ступања на сцену као писца, часопис *Híd* обраћа пажњу на њега. Тако је у јануарском броју 1982. године објављена његова приповетка *Лов*²⁰ у преводу Јаноша Борбеља. Преводилац ју је касније са мањим изменама уврстио у своју збирку превода под насловом *Царевина златних њанина*²¹ која представља избор радова многогодишње делатности. У белешкама је као оригинално место порекла приповетке означена збирка под именом *Душе се кућају последњи њућ* објављене 1982. године, иако нам публикација у часопису *Híd* указује на чињеницу да постоји извор који претходи поменутој збирци. За војвођанску мултиетничку средину је иначе карактеристично, да се вредна/интересантна књижевна дела објављена на неком другом језику врло брзо преведу и на мађарски језик.

У војвођанској мађарској књижевној култури је честа појава – то се да приметити и у рецепцији Павића – да се у појединим критикама рефлектује на одређено дело у оригиналу. У часопису

¹⁸ Сава Бабић, исто, 308–309.

¹⁹ Исто, 311.

²⁰ Milorad Pavić, *Vadászaton*, прево Јанош Борбељ, *Híd*, 1, 1982, 25–41.

²¹ Milorad Pavić, *Vadászaton*, u: Borbély János, *Aranyhegyek birodalma. Válogatott műfordítások a mai jugoszláv prózából*, Forum Könyvkiadó, Újvidék 1985, 111–123.

Híd Имре Бори, представљајући Павићеву збирку под насловом *Нове београдске љриче* коју је 1981. године објавила Просвета,²² ставља посебан нагласак на *Мали ноћни роман*, којег сматра текстом највеће вредности у целокупном делу. Бори истиче изврсно обликовање размера у делу, јер упркос томе што роман није симетричан, одликује се неком унутрашњом хармонијом, чију тајну писци дањашњице изгледа заборављају. Наглашава могућност читања на више начина и разноликост могућих интерпретација. Говорећи о карактеру дела назива га „источним” романом: „Патину тексту дају мудре мисли, које су на источњачки начин тајанствене и загонетне. Али и понеки језички преокрети су формираны у истом духу.”²³

Да је за српски и за мађарски књижевни живот својствена узајамност када се ради о Павићевом опусу, указује на то и чињеница да је рецензија Имре Борија прочитана и на српскохрватском језику приликом представљања књиге *Нове београдске љриче* у Новом Саду.²⁴ Није се само мађарска рецепција усредредила на Павићеве текстове, већ се и код Срба показала потреба за упознавањем другачијег критичког приступа који проистиче из културне разлике. Што се тиче *Нових београдских љрича* узалуд бисмо говорили о повратној рецепцији ка српској култури, то да се о књижи говорило, није помогло да се она преведе на мађарски језик.

Издавачка кућа Просвета је 1984. године издала Павићев роман под насловом *Хазарски речник*.²⁵ Те исте године часопис *Híd* је објавио поједине одломке из њега у преводу Иштвана Брашња, а обећао је и наставак. То и испуњава, у јануарском издању 1985. године²⁶ публиковани су нови одломци из романа, који је тада већ добио *Нин*-ову награду, уз додатну белешку преводиоца.²⁷ Све до успеха *Хазарског речника*, *Híd* је био једини часопис који се бавио Павићевим делима, међутим априла 1985. године часопис *Üzenet*²⁸ (*Порука*) такође је објавио одломке из тог романа године. Не повећава се само број публикација које објављују Павићеве текстове и који се баве њиме, него се повећава и број преводиоца, што такође указује на пораст интересовања. Поред Терезе

²² Bori Imre, *Kis éji regény* (Milorad Pavić, *Kis éji regény*), *Híd*, 5, 1982, 682–685.

²³ Исто, 684.

²⁴ У новосадској Градској библиотеци 24. V 1982. године.

²⁵ Milorad Pavić, *Kazár szótár* (Részletek). *Vörös könyv*. (Keresztény források a kazár kérdéсről. A sebes és a lassú tükör. Pekutin és Kalina története), *Híd*, 9, 1984, 1133–1145.

²⁶ Milorad Pavić, *Kazár szótár* (Újabb részletek), *Híd*, 1, 1985, 35–56.

²⁷ Brasnyó István, *A fordító jegyzete*. (*A vacok*), *Híd*, 1, 1985, 56–60.

²⁸ Milorad Pavić, *Kazár szótár*, *Üzenet*, 4, 1985, 274–277.

Фехер, Јаноша Борбелџа и Иштвана Брашња, и Антал Богнар²⁹ се тада већ бави превођењем Павићевих текстова на мађарски језик.

На основу чињенице да је више пута објављен исти превод одломака из *Хазарског речника*, није тешко закључити да је убрзо издат цео *Роман-лексикон у 100.000 речи* на мађарском језику: 1987. године објавила га је издавачка кућа Форум.³⁰ Нису касниле ни критике, у октобру 1987. године часопис *Híd* посвећује читав један блок романима-речницима: Павићевом *Хазарском речнику* и роману Ференца Темешија *Прашина* I и II. Анализирајући роман 80-их година Беата Томка³¹ пише о развијању једног интересантног правца у којем је постмодерни став ка прози и осетљивост ступила у дијалог са традицијом маниризма, а затим даје преглед група на основу особина везе. Борхеса сматра представником неоманиризма, који „на необичан начин пројектује једне на друге површине емпирије и маште, документа и фикције, догађаја и описа. У његовом прозном моделу се развија вишеслојни свет мотива и симбола изграђен од елемената историје уметност: чињеница на које се позива постају фикцијом, приповетке су му цитати, парафразе су збирке које посредством метафоричког уређења читамо као параболе или збирке есеја.”³² Она сматра да се Павић приликом писања *Хазарског речника* подједнако угледао на наративни модел Ека, Поа и Борхеса. Еков маниризам и његова постмодерна се у складу са консекутивним и отвореним преузимањем примера, шири на разне нивое стварања: обликовање радње указује на крими приче Поа, а стручно доказивање веродостојности чињеница је Борхесов утицај.³³

Томка се у свом раду бави распоредом у роману на основу обима пренесеног значења, што иначе оставља спољашњу форму конструкције речника нетакнутом. Указује и на чињеницу да се у више европских земаља појавио лексикон као форма романа након више издања романа лексикона једног писца из Чехословачке на немачком језику 1970-их и пошто је 1984. године издат Павићев *Хазарски речник*. (У Мађарској „роман-речник” Ференца Темешија под насловом *Прашина*, *Енциклопедија мртвих*, 1983, Данила Киша и *Мала мађарска ѿорногرافيја*, 1984, Петера

²⁹ Milorad Pavić, *Miloš Crnjanski halála*. (Novella), *Híd*, 10, 1986, 1182–1185.

³⁰ Milorad Pavić, *Kazár szótár: Százézer szavas lexikonregény*, Forum Könyvkiadó, Újvidék 1987.

³¹ Thomka Beáta, *A regény mint értelmezéstörténet és a fikció ábécérendje*. *Híd*, 10, 1987, 1315–1322.

³² Исто, 1316.

³³ Исто.

Естерхазија, ова два романа немају форму речника, али на основу наслова и грађе могу се наслутити сличне тежње.)

Беата Томка уређење романа налик речнику види само као спољашњи оквир у којем могу доминирати разна поетичка начела, зато сматра да је важније осветлити узајамне везе које дефинишу унутрашњу форму. Као једну од основних разлика види у коришћењу графичких знакова, који представљају неизоставни елемент лексикона, док их роман не користи да би у причи могао да указује на претходне или прошле догађаје. У тексту Беате Томке Борхес и Еко се јављају као контекст за Павићеву прозу, али с нагласком на то да насупрот Еку, архаично-митолошки, историјски и религијски цитати нису преузети из традиције западног хришћанства, већ из источног, односно из византијске, хебрејске и арапске традиције. Када говори о пореклу материјала коришћеног у *Хазарском речнику*, спомиње и Павићеву делатност као филолога и књижевног историчара.

Ово дело се може читати и као бревијар малих књижевних врста, јер је сваки листић уметнута парабола, предање, легенда или алегорија. Ова особина романа везује *Хазарски речник* за најуспешније романе нове мађарске прозе, јер се и поменута дела Естерхазија и Темешија могу посматрати као опкорачење између форме минијатура и форме романа. Беата Томка закључује „да су *Хазарски речник* и *Прашина* кренули из различитих праваца, и да исто тако настављају путању”. Она сматра да се то може објаснити тиме, да се наратори различито односе према емпијском материјалу и фикцији, односно према њиховој вези.³⁴

Други текст у блоку критике је писала Ержебет Чањи.³⁵ У њему разматра „хазарско” питање, врши преглед „лавине” критика на српском језику које се баве Павићевом делатношћу, поклањајући посебну пажњу оним критикама у којима се разматра питање фантастичне књижевности. Најрадикалнијим и најпродубљенијим држи мишљење Јовице Аћина који ставља под знак питања дотадашње дефиниције књижевности и реалног. У студији се цитира Добривоје Станојевић који пориче традиционалне књижевне парадигме, сматра да *Хазарски речник* „са својом спољашњом тачком унапред указује на широко поље антинарације, антијунака, приповетку без приповедања која уништава приповетку и модела приповедања”.³⁶ У вези са Станојевићевом анализом она истиче ефекат мешања стварности и фикције, нормалног и

³⁴ Исто, 1322.

³⁵ Csányi Erzsébet, *A „Kazár” kérdésről. Hid*, 10, 1987, 1322–1325.

³⁶ Исто, 1323.

абнормалног. Говори о Срби Игњатовићу који указује на противречност између старе фантастичне књижевности и Павићевих дела, а Ранко Сладојевић код Павића истиче апсолутну, скоро надреалистичку машту. Међу текстовима који се баве анализом фантастике Ержебет Чањи истиче мишљење Миодрага Јанковића који каже да је Павићева фантастика „у реченицама које образују *Хазарски речник*, а не изван њих, на нивоу целокупног дела.”³⁷

Ева Харкаи Ваш у својој критици³⁸ романа-лексикона Ференца Темешија *Працина* ствара везу између поменутог романа, Павићевог речника и збирке есеја *Градословар* Богдана Богдановића, јер сва три аутора придају велику важност чињеници да се њихово дело може читати на више начина захваљујући одредницама, шта више, није их обавезно прочитати ни до краја.

Наредна студија у блоку о роману речнику је критика превода *Хазарског речника* Ђерђа Папа.³⁹ Слично претходним и овај текст доводи Павићево дело у везу са Темешијевом *Працином*, зато што су оба романа преплетена замршеном мрежом одредница, и зато што носе у себи конотацију својствену за културу и за основни став писца.

Ђерђ Пап у вези с поднасловом каже да је тих сто речи један од пишчевих маневара за замагљивање, а разматрајући тежину задатка преводиоца пише, да је Иштван Брашњо требало да створи свет сличан оригиналном из огромне гомиле: „То је свет који је за читаоца у првој фази фантастичан, у којем владају само за њега својствени закони, свет са лабиринтом митова, чији лукови попримају космичке размере. Преводилац ипак мора да разуме ’начин функционисања’ романа атомизираниог на лексикографске чланке и такозване књиге (црвене, зелене, жуте), његов утицајни механизам, начин вођења линија арабески и законе физике на основу којих се епизоде посредством осмозе спајају једна са другом.”⁴⁰

Ђерђ Пап сматра да се разгранати слојеви дела, сличност, аутентичност одредница црвене, зелене и жуте књиге, које се варирају захваљујући промени тачке гледишта и истицањем различитих елемената основне приче може схватити као њихова међусобна критика превода. Асоцијарући на распршене и поново настале снове Пап говори о настанку једне уметничке визије, једног

³⁷ Исто, 1324.

³⁸ Harkai Vass Éva, *Parlód mítosza*, у: Temesi Ferenc, *Por I-II*, Magvető Kiadó, Budapest 1986–87, *Híd*, 10, 1987, 1330–1333.

³⁹ Papp György, *A Kazár szótár százezer magyar szaváról*. *Híd*, 10, 1987, 1325–1330.

⁴⁰ Исто, 1325–1326.

уметничког начина посматрања и сматра да све то „језичко-уметничку метаморфозу, превод дотиче у различитој мери или уопште нема утицаја на њих. Изненађујући парадокси, бујне метафоре, филозофски ставови Ничеа се уливају у мађарски језик и у текст без икаквих препрека, да би се затим иста та средина у неочекиваном тренутку усијала и успротивила скоро научном тачношћу документованим, али и одмах изокренутим импулсима језика и поетике која прелази у иронију, у игре речима састављене од мотива из Библије, Курана, Талмуда, бајки и мистерија.”⁴¹ Пап указује на чињеницу да ове „потешкоће” не сметају приликом првог читања, не утичу на читање из уживања, тако да се резултати превођења и ситни крахови могу приметити само уз повећану пажњу. Трагове борбе он види у именовану кључа који се прво јавља као археолошки налаз, а затим у сну Исајла Сука доспева у његова уста. Преводац је сигурно размишљао о врсти глиненог посуђа, али критичар сматра жалосним, поједностављеним решењем константно коришћење речи лончић, исто тако каже да преводац није био довољно довитљив када се ради о веровањима у духове код Срба (мора, тморина, вукодлака, вампир итд.).

Критика указује и на неприлике са појмовима византијске и православне традиције, као и на тајне форме имена. Сматра да је врло интересантно, али и тешко вредновати оне делове *Хазарског речника* који се односе на Мађаре, на њихову асоцијативну везу. Посебну слику ствара о томе чињеница да у мађарском издању постоје две мапе које, између осталих, приказују и прадомовину Мађара. У роману се говори и о племену Хуна – иако писац критике није сигуран да је то одговарајућа реч – и о томе како је мађарски вођа део Хазара позвао у Мађарску. Преводац није смео да идентификује вођу, иако зна историјске чињенице, није смео њима да допуни фикцију.

Један део јунака из црвене књиге се креће пределима која су означена мађарским географским именима. Међутим, сувише општа и тајанствена указивања представљају потешкоћу чак и за мађарски превод. Ђерђ Пап уочава проблем код неколико имена градова и примећује грешке у разумевању текста које произилазе из разлика између два правописа. Носиоци необарокног текстуалног света лавиринта и великих лукова су песничке слике, језичка средства, финесе; приликом превода управо ови елементи узрокују највише мука, што критика потврђује и примерима. У књизи, па тако и преводу, велику улогу играју библијски преокрети, архаизми, усмене творевине везане за религију, барокно

⁴¹ Исто, 1327.

гомилање слика, вербализми које је понекад тешко пратити како у оригиналу тако и у преводу. Критичар такође спомиње да би се могло поставити много питања, као на пример зашто је преводилац у фусноти мађарског текста објавио оригинални текст једне песме, а других није, и додаје да су та питања ситнице која замагљују савршено израђену арс поетику преводиоца.

Критика превода, која је публикована у часопису *Hid*, добила је место и у књизи Терђа Папа која носи назив *Каква кријшка је кријшка превода*,⁴² само је допуњена са две различите варијанте превода. У делу је објављен одломак из *Хазарског речника* на српском језику (*Пруча о јајеју и ѓудалу*), за њим следи текст на мађарском језику из мађарског издања романа (*Történet a tojásról és a vonóról*), затим се може читати варијација истог превода објављена у часопису *Hid* јануара 1985. године. Оба превода је радио Иштван Брашњо, тако да је за теорију превођења врло узбудљив задатак њихово упоређивање. Пап као прво коментарише крајњи превод, затим се бави упоређивањем два превода, да би установио како је немогуће открити, да ли су разлике у другом преводу дело преводиоца, или је у томе имао улогу и уредник; свакако је јасно да се разлике могу објаснити дотеривањем, „преводом унутар језика”. „Резултат је неуједначен, негде је израз редундантан, а на појединим местима се може наћи цизелирање, појачавање.”⁴³ Критичар на крају закључује да је друга варијанта превода поетичнија, тако да би увек било корисно преводити у две фазе.

У рубрици „Хроника” часописа *Hid* почевши од појаве *Хазарског речника* и његовог великог успеха на 29. београдском сајму књига, Павићу, свим догађајима везаним за њега и његова дела поклањају посебну пажњу, тако да није могла да изостане ни реакција на мађарско издање романа: Иштван Брашњо је за превод добио награду Војвођанске културно-уметничке самоуправне интересне заједнице,⁴⁴ а у извештају са 32. Београдског сајма књига се спомиње да је Ференц Маурич за типографију и омот *Хазарског речника* Милорада Павића добио награду за лепу књигу.⁴⁵ „Хроника” реферише и о београдском празнику *Хазарског речник*,⁴⁶ а касније информисе и о томе да ће Павићева дела, међу

⁴² Papp György, *Milyen kritika a fordításkritika?*, Tóthfalu: Logos, 2000, 92–109.

⁴³ Исто, 108.

⁴⁴ *Hid*, 7–8, 1988, 1028–1029.

⁴⁵ *Hid*, 11, 1987, 1448.

⁴⁶ На свечаности су славили Милорада Павића и *Хазарски речник*, кога су за четири године превели на двадесет различитих језика. Читали су се и делови из романа као и из критика домаћих и страних стручњака. Милорад Павић је у свом говору нагласио важност превода, обратио је пажњу слушаца да се

њима и најновије под именом *Изврнућа рукавица*, захваљујући великом успеху *Хазарског речника* бити објављена на француском и немачком језику.⁴⁷ У првој половини деведесетих година се такође јављају вести о Павићевим делима у „Хроници”, а у годишњем плану 1991. године издавачке куће Форум⁴⁸ се предвиђа издање Павићевих приповедака под насловом *Аџлас ветрова* у сарадњи са мађарском издавачком кућом Јеленкор, међутим, план се у оваквој форми није остварио. Павићеве збирке *Аџлас ветрова* и *Српске њриче* су у преводу Ендре Б. Бојтара⁴⁹ и Оршоље Галош касније, 1993. године објављене у заједничком издању Форума и Јеленкора под насловом *Икона која кија*.⁵⁰ Часопис *Híd* је већ 1991. године објавио Павићеве новеле *Аксеаносилас*⁵¹ и *Икона која кија*⁵² у преводу Ендреа Б. Бојтара.

Миливој Ненин пише о томе како је за њега несхватљиво да *Хазарски речник* није помогао рецепцији Павићевих раних дела, већ су велику популарност постигла само дела која су објављена после њега. Ненин сматра да су следеће приповетке писане на нивоу текстова која чине део светске књижевности: *Руски хрић*, *Тајна вечера*, *Лов*, *Доручак*, *Дуѓа ноћна њловидба*.⁵³ Говори и о томе да је имао прилику да састави збирку приповедака за ученике осмог разреда основне школе, у коју не само да је уврстио Павићеву *Тајну вечеру*,⁵⁴ него ју је ставио на прво место. Ненинов избор приповедака *На раскршћу* је публикован и на мађарском језику (*Válaszúton*)⁵⁵ као лектира намењена ученицима осмог разреда. То издање има изнимну вредност, не само зато што је дотада непознат, а врло вредан Павићев текст, постао познат у мађарској

преводиљачка делатност мора поштовати, јер су преводиоци амбасадори југословенске књижевности и свету. *Híd*, 1, 1989, 21.

⁴⁷ *Híd*, 11, 1989, 1358.

⁴⁸ *Híd*, 11, 1990, 1171.

⁴⁹ Ендре Б. Бојтар преводилац из Будимпеште је 1993. године добио награду „Bazsalikom” за превод Павићеве збирке приповедака *Икона која кија*. *Híd*, 10, 1993, 794.

⁵⁰ Milorad Pavić, *A tüsszögő ikon*, превели Ендре Б. Бојтар и Оршоља Галош, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó-Forum Könyvkiadó, Pécs-Újvidék 1993.

⁵¹ Milorad Pavić, *Akseanoszilasz*, превео Ендре Б. Бојтар, *Híd*, 7–8, 1991, 617–680.

⁵² Milorad Pavić, *A tüsszögő ikon*, превео Ендре Б. Бојтар, *Híd*, 3, 1992, 160–166.

⁵³ Миливој Ненин, исто, 76.

⁵⁴ *Utolsó vacsora*, Milivoj Nenin szerk., *Válaszúton*, Válogatás a JSZSZK nemzeti és nemzetiségi mai elbeszéléseiből. Házi olvasmány az általános iskolák 8. osztálya számára, Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék 1989, 7–13.

⁵⁵ Миливој Ненин, исто.

јавности, већ и због тога, што се јавља у изузетном контексту,⁵⁶ што је, будући да је реч о лектири, са одговарајућим изменама у плану и програму, допринело (могло да допринесе) развијању анализе дела на такав начин да у њеном центру буде читалац. У свом тексту *Како читати?* који функционише и као предговор Миливој Ненин указује на могућност тумачења текстова у чијем центру је сам интерпретатор и обраћа пажњу будућим читаоцима да не треба да читају приповетке редом; повлачи паралелу између безименог јунака из приповетке Данила Локара (која је такође међу делима) и читаоца збирке, и указује на чињеницу да свака стаза може да се оцени једнако и проходном и непроходном. Исто тако наглашава важност поновног читања, говори о томе како књига не даје одговоре на постављена питања, али помаже у упознавању унутрашњег света и нас самих.

У рубрици „Смотра” часописа *Vigilia* објављена је рецензија Роберта Семана Киша,⁵⁷ који је аутора збирке⁵⁸ упоредио са најбољим јужноамеричким писцима, а његов прозни свет оцењује као свет у којем су тродимензионалне релације у простору обогаћене новим, и који читаоцу поклања осећај све савршеније потпуности. Он сматра да тај осећај треба поштовати као реликвију у доба фрагмената и неспособности књижевне комуникације.

Ђерђ Пап је написао критику превода и другог Павићевог дела издатог на мађарском језику.⁵⁹ Као и у првом случају ни овај пут није вредновао текст само из угла теорије превођења, већ се користио и аспектима анализе. Чињеницу да се у збирци не говори о томе, на основу којих начела се вршио избор, Ђерђ Пап је довео у везу са једном од карактеристика Павићевог текстуалног света у којем „се стално цртају кругови кретања из исте тачке ка нечем другачијем и повратка у једну тачку, то су дакле везе сличне онима, када се пробудимо из једног датог сна, а наслуђујемо понешто из сваког дотадашњег сна”.⁶⁰ Критичар користи термин

⁵⁶ После Павићеве *Тајне вечере* следи *Сабља* Владе Урошевића, *Зимовање у Блумфилду* Мирка Ковача, *Хана* Ифрана Хорозовића, *Партија преферанса* Ивана Раоса, *Иксион*, *мала веверица* Ота Толнајија, *Хиљаду и друга ноћ* Александра Тишме, као и текстови Бранимира Шћепановића, Данила Киша, Ласла Вегела, Зорослава Јесенског, Данила Локара итд.

⁵⁷ Kiss Szemán Róbert, Milorad Pavić: A tüsszögő ikon. *Vigilia*, 10, 1993, 793–794.

⁵⁸ Роберт Киш Семан указује на удаљавање Павићевог субјекта од самог себе – што нема утицај на његову прозу, па тако ни на њено естетско тумачење – а у интерпретативној заједници изазива осећај отуђености.

⁵⁹ Papp György, *Tükörjáték*. Milorad Pavić, *A tüsszögő ikon*, Jelenkor–Forum Könyvkiadó, Pécs–Újvidék 1993. Papp György, *Milyen kritika a fordításkritika?*, Logos, Tóthfalu 2000, 110–119.

⁶⁰ Исто, 110–111.

модерне физике и назива холистичним карактеристике Павићевог начина виђења и стварања, као и његових модела естетских пројекција, то је такво стварање слика, у којем се и део чини целим, потпуним.

О новелама *Иконе која кија* Ђерђ Пап каже да у њима влада неред, избледелост изван просторних димензија; тај неред је у још већој мери својствен за време; он сматра „да су временске равни међусобна огледала постављена једна наспрам других на врло необичан начин, тако, да би уваљани у нешто налик динамичном мозаику пројектовали једни на друге мале површине комадића стварности, стварајући један нови, аутохтони систем”.⁶¹

Аутор студије о огледалу, о огледању говори као о кључним речима Павићеве уметности, сматра да је централна новела у збирци она са насловом *Окрућна огледала*, а не *Икона која кија*. После поменутих рефлексива прелази на оригиналну тему рада, на огледање огледања, анализу мађарског превода. Највећи део је превео Ендре Б. Бојтар, док је Оршоља Галош аутор само два превода (*Окрућна огледала*, *Сувише добро урађен мисао*), на основу којих се не може установити њена преводилачка арс поетика. Може се само рећи да је она много повученија од Бојтара, и да много мање рескира када је реч о обликовању слика на мађарском језику.

Преводити Павића није лак задатак ни за најстручнијег преводиоца, највећих изазова има на пољу стила и организацији текста: „Најважнија мисао је везаност његовог начина виђења и изражавања, његових облика за изворни језик и културу, то да се у најобликованијим елементима огледају најдубља начела организације текста.”⁶² Павићеве наративне форме су компликоване када се ради о макро величинама, док су детаљи кристално јасни, често су разложени слично научним појмовима – иако и научни појмови понекад добијају својствено значење, а њихова семантичка игра није лак задатак за преводиоца. Као потешкоћу која се јавља приликом превода Ђерђ Пап спомиње појмове који су везани за реалну позадину језика, јер је у њиховом случају врло тешко донети одлуку да ли су општи или посебни. Слично *Хазарском речнику* и код превода *Иконе која кија* проблем је представљала Павићева тачност у означавања места. Током транслације се догодило да су преводиоци озбиљно схватили неке фразе и стилским појачавањем су повећали њихово деловање; језички табуи, којих иначе нема много, такође су задавали потешкоће преводиоцима;

⁶¹ Исто, 112.

⁶² Исто, 113.

аутор критике је и обележио та места у тексту. У наставку Пап даје текстуални пример из новеле *Дуѓа ноћна њловидба*, те коментарише свако решење преводиоца у датом цитату.

Деведесетих година се у (војвођанској) мађарској Павићевој рецепцији окрећу ка ранијим текстовима, или се откривају нова, или се изнова проналазе нека његова старија дела као на пример приповетка *Кревети за три особе*⁶³ која је тек 1995. године објављена на мађарском језику.⁶⁴ Дате су могућности и за тумачење курентног Павића, часопис *Híd* објављује одломке из приповетке под насловом *Шешир од рибље коже*⁶⁵ издате 1996. године.

О двојству књижевног историчара и писца, које се иначе у мађарској књижевности врло ретко јавља, можемо говорити у вези са Павићевим текстом објављеним у часопису *Új Symposion (Novi symposion)* са поднасловом *Белешке о фанијасици*⁶⁶ у којем пише о књижевности која није миметичка и коју везује за монистички поглед на свет карактеристичан за византијске мислиоце, а касније и за представнике предромантизма. Дајући историјски преглед о симболистима такође говори као о поборницима монизма и закључује да се књижевност која није миметичка све више наметала како се приближавала међа двају столећа. У наставку цитира и коментарише мисли Оскара Вајлда, Платона, Аристотела и Хомера о немиметичкој књижевности. Павић наглашава, да фантастика није стил, него метода, и указује на чињеницу да су у теорији књижевности подељана мишљења када је у питању дефинисање фантастике као методе. Представници прве групе виде предромантизам и романтизам као колевку фантастике, док они други сматрају да је немиметичка књижевност прво била присутна у класичном старом веку. Павић себе убраја у ову другу групу, али сматра да је важно истаћи да је граница између ова два схватања избледела. У наставку текста проблематизује везу романа и приповетке, анализира положај писца, читаоца и критичара, а пише и о вези поезије и фантастике. На крају текста, уместо закључка, указује на то да се Борхес у својој фантастичној зоологији трудио да створи оно што је Хорације забранио у првој реченици своје *Ars Poetike*. Павић још додаје да о немиметичкој

⁶³ *Кревети за три особе* је први пут објављен 1976. године у збирци *Коњи свејоџ Марка*.

⁶⁴ Milorad Pavić, *A háromszemélyes ágy*, превео Шандор Рајшли, *Symposion*, 4, 1995, 18–23.

⁶⁵ Milorad Pavić, *A halbőr kalap*, превео Иштван Брашњо, *Híd*, 5–6, 1999, 280–303.

⁶⁶ Milorad Pavić, *Kazár csupor, és más hamis emlékek. Jegyzetek a fantasztikumról*, превела Чила Хорњик, *Új Symposion*, 5–6, 1990, 31–33.

књижевности не би требало расправљати изоловано од других врста књижевности.

Сава Бабић у свом тексту *Насиље без лица*⁶⁷ објављеног у мађарском недељнику *Élet és Irodalom* (*Животи и књижевности*) такође убраја Павића међу немиметичке писце који не имитирају стварност, али истиче да такав став има своје последице: у Павићевој прози се догађају стравичне ствари које читалац не доживљава као такве, јер се могу схватити као симболичне чињенице, слично причама са истока. Бабић указује на то да се са истом појавом можемо сусрести и у Павићевој драми *Заувек и дан више*: Петкутин и Калина прождиру једно друго, приказ се ипак не чини ужасним, него омогућава осећај величине њихове љубави. Павић се ни у комаду не одриче прича, него их симултано приповеда, односне оне се симултано приповедају на позорници. Као средства остварења аутор студије означава језик, приповетке, оквирну причу, симболе, симултанитет, проналазак Мале и Велике Форме, роман, драму и есеј који се граничи са претходно поменутима.

Бабић врши преглед оних мађарских и српских романа последње деценије у којима се ради о насиљу и о односу према њему. У мађарској књижевности истиче три романа: Бела Хамваш, *Наиме* (писан је 1966, а објављен тек 1991), Ђерђ Конрад, *Посећилац* и Адам Бодор, *Синистра. Поглавља једног романа*. У српској књижевности поред Павићеве драме таквим сматра роман Иве Андрића *Проклећа авлија*, као и дела Радослава Петковића, Светисава Басаре и Владимира Бајца.

У мађарској часописној култури деведесетих година прошлог века је порасло интересовање за савремену књижевност околних народа, првенствено су на основу геокултуролошких јединица покушали да повуку „границе” између уметничког материјала објављеног у засебним блоковима. Публиковањем превода не само да су омогућили синхрону рецепцију, већ се пружили и могућност за међусобни дијалог култура. У јулском броју 1997. године часописа *Tiszatáj* су у рубрици MOST-PUNTE-HÍD покушали да наставе традицију дугу четврт века посвећену откривању књижевности Средње и Источне Европе, тако што су пробали да дају репрезентативну слику о савременој српској књижевности. Основу културне размене су чинили преводи текстова Светислава Басаре, Милорада Павића, Ласла Блашковића, Давида Албахарија, Бошка Крстића, Викторије Алацић и Велимира Ђургуза Казимира. За културну размену је, међутим, неопходна стручна

⁶⁷ Sava Babić, *Az arctalan erőszak* (Pavić–Hamvas–Bajac–Biblia), *Élet és irodalom*, április 7, 14.7., 1995.

рецепција, вредновање савремене критике, у чему је војвођанска мађарска књижевна интелигенција (Јанош Бањаи, Анико Варга, Ержебет Јухас, Тибор П. Пап) играла доминантну улогу.

Неколико месеци раније у рубрици „Посматрање Европе” часописа *Magyar Napló*⁶⁸ (*Мађарски дневник*) Мађарског удружења писаца је савремена српска књижевност такође била у центру пажње. Говорећи о начелима на основу којих су текстови бирани Петар Милошевић⁶⁹ је споменуо дистанцу између намере уредника и очекивања читаоца. Њихов став према организацији књижевности и политике превођења који је дао увид у српску књижевност, хтео је да се удаљи од писаца и текстова удружених са „великим стањем” детерминисаним политичком ситуацијом и друштвеним факторима, хтео је да се отвори ка младим ауторима који пишу на другом/новом језику, али се хоризонт очекивања мађарске публике томе супротставио. Трудили су се да заобиђу полемику националистичких и постмодерних писаца, да би у број уврстили писце које су сматрали независним, јер се баве послом који би требало да буде интелектуално независан. Приређивач је изабрао као одговарајуће текстове Милована Данојлића, Миодрага Павловића, Предрага Чудића, Милорада Павића, Драгослава Срејовића, Светлане Велмар-Јанковић и Светислава Басаре.

У обе поменуте публикације објављени су Павићеви текстови дотада непознати на мађарском језику, што је свакако помогло да се употпуни мађарска слика о Павићу. Исто тако јављају се и нови преводиоци, текст *Живої и смрїи Јоана Сироїулоса*⁷⁰ публикован у часопису *Magyar Napló* је превео Петар Милошевић, док је приповетку *Зайис на коњском њебеїу*⁷¹ превео Иштван Ладањи. Павићева два поменута текста из 1997. године нису изабрана из новијег опуса, већ потичу из времена пре *Хазарског речника*. Иако *Живої и смрїи Јоана Сироїулоса* часопис *Magyar Napló* означава као одломак из романа *Предео сликан чајем* издатог 1988. године, прича је у ствари једно поглавље *Мало ноћног романа* из збирке *Нове београдске приче* објављене 1981. године.

Часопис *Magyar Napló* је објавио и Павићев говор⁷² који је одржао на међународном сусрету писаца у Београду 1992. године,

⁶⁸ *Magyar Napló*, 4, 1997.

⁶⁹ Milosevits Péter, *Szerb irodalom. Magyar Napló*, 4, 1997, 18.

⁷⁰ Milorad Pavić, *Ióannész Szirupulosz élete és halála*, превео Петар Милошевић, *Magyar Napló*, 4, 1997, 23.

⁷¹ Milorad Pavić, *Feljegyzés a lópokrócon*, превео Иштван Ладањи, *Tiszatáj*, 7, 1997, 35–38.

⁷² Milorad Pavić, *Az író etikum és etnikum között*, превео Предраг Степановић, *Magyar Napló*, 4, 1997, 24–25.

што можемо означити као моменат када се аутор скривен иза опуса први пут огласио на тлу мађарске интерпретације. Павић у свом тексту под насловом *Између еџике и еџнике* истиче важност културног идентитета и његове улоге приликом формирања личности, исто тако сматра неопходним уједињење источноевропског хришћанства са западноевропским. Павићев циљ није оглашавање транснационалних културних дискурса; он се труди да омогући несметану интелектуалну комуникацију између две територије и да помогне да се савлада неразумевање међу културама. Проблем изолације (који се јавља и код других нација, али је код Срба врло чест) схвата као националну карактеристику која детерминише припадност, о њему говори као о таквој склоности нације која узрокује кретање само унутар фамилијарних простора, никако ван њих и затварање пред било каквим страним искуством, а то искључује могућност посматрања сопствене ситуације у ширем контексту. Мањак способности за интеграцију у неку непознату заједницу и неприхватање туђе логике онемогућава самоидентификацију посредством искуства о другачијем.

За српско-мађарски културни дијалог су веома важни текстови објављени у часопису *2000*; после текста Габора Ђанија *Традиција као ђолийички кулџи*, који је створио одговарајући контекст, могу се читати дела Кена Калфуса, Светлане Слапшак и Ласла Вегела. Интеркултуралном дијалогу не доприносе само дела лепе књижевности, ту функцију могу да испуне и интервјуи. У случају интервјуа Мила Глигоријевића са Павићем,⁷³ будући да се ради о преводу једног разговора који се одвијао на српском језику, не долази до судара, додира, дијалога двеју култура између испитивача и испитаника, не сусрећу се они са ефектима непознатог у питањима, већ је читалац онај који треба да се избори са искуством о другачијем, са начином размишљања које произилази из непознате културе. На тај начин је презентовање друге културе, конфронтација стране културе са собом једнострана, тако да културе не ступају у дијалог, а интервју само доприноси томе да интерпретатор боље разуме самог себе.

Павић је приликом поменутог интервјуа изјавио да Срби губе своје име и свој идентитет, и да он у појму југославизма не види могућност транснационалности, него као доминантни елемент појма види могућност губитка националног идентитета. Он сматра да Срби могу себе културно да дефинишу само помоћу

⁷³ Овај интервју је објављен у *НИИ*-у 28. II 1992. године, а у часопису *2000* је публикован скраћени текст. *S.O.S a pravoslávokért. Milo Gligorijevičnek nyilatkozik Milorad Pavić, 2000, 7, 1992, 11–13.*

интелектуалних достигнућа, наглашава контекст православља, цивилизацију Источне Европе, у шта се уклапају и његова дела, а долази до изражаја и његова мисао о фузији културног наслеђа запада и истока.

У рубрици „Смотра књига из Средње Европе” недељника *Élet és Irodalom* (*Живої и књижевносї*) такође је објављен интервју са Павићем под насловом *Изнад реликвија*,⁷⁴ у којем се прва мисао такође односи на потребу за интеграцијом култура Западне и Источне Европе. У наставку се бави проблемом како повући границу између науке и уметности. Овај разговор нам, међутим, не помаже много да боље разумемо Павића.

У теорији рецепције се правом рецепцијом не сматра она која је обликована уз помоћ превода, рецензија, критика, већ се онда говори о њој као правој, када се дела усаде у начин размишљања других твораца и када постану део традиције. Ибоја Баги у својој студији под насловом *Примедбе на један речник* јунаком Павићевих приповедака не сматра човека заробљеног у мрежи биолошких везаности, већ дело које је створио, књигу; каже да „Павића не интересује проблематика личности, него лингвистички микрокосмос, уз чију помоћ може да се реконструише историјски макрокосмос”.⁷⁵ Идеје сличне Павићевим проналази у авангарди, на пример, доводи у везу Павићеву интелектуалну страст за истраживањем законитости понављања са руским футуристом В. Хлебњиковим.

Петер Х. Нађ у својој студији о *Хазарском речнику* која носи наслов *Лексикон као архива мођућих исћорија*⁷⁶ излаже своје мишљење о дискурсу који полази из тога да смисаоне везе, које смо ми сами смислили и које нас уводе у игру, нису ни стабилне, ни једине форме онога, какве би ствари требале реално да буду, и да су метафоре издржљивије од чињеница. Павићев роман уклапа у мрежу⁷⁷ романа у чијој грађи метафора књиге такође игра улогу, и истиче апел на Борхесову идеју о бескрајно дугој књизи, што с једне стране долази до изражаја посредством метафоре лексикона

⁷⁴ Milorad Pavić, *Ereklyék fölött. Élet és Irodalom*, április 8, 1994, 14, 16.

⁷⁵ Bagi Ibolya, Megjegyzések egy szöszedethez. Milorad Pavić: Kazár szótár, y: *A modern magyar regény Kelet-Közép-Európában, A József Attila Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszéke és a Gradus ad Parnassum kiadása, Szeged 1994, 138.*

⁷⁶ H. Nagy Péter, *A lexikon mint a lehetséges történelmek archívuma*. Milorad Pavić, *Kazár szótár*, Keresztury Tibor–Mészáros Sándor–Szirák Péter szerk., *Az újraértett hagyomány. Tanulmányok, esszék*, Az Alföld Stúdió Antológiája, Debrecen 1996, 104–126.

⁷⁷ Данило Киш, *Енциклопедија мртвих*, Умберто Еко, *Име ружје*, Лоренс Норфок, *Ламјријеров речник*, Итало Калвино, *Ако једне зимске ноћи један џујник*.

у којој је опипљива тежња ка потпуности, а са друге стране се примећује у отворености текста и у концепцији незавршеног дела. Аутор студије топос бескрајног броја књига у делу доводи у везу са игром означавања у *Хазарском речнику*, указујући на то, да се у реду знакова означено константно мења и мултиплицира. Као мотив који ствара заједнички контекст Ековог и Павићевог романа Петер Х. Нађ означава отровану књигу, и истиче да се у оба ова дела тематизује смрт читаоца.

Полазећи од начина на који је грађен *Хазарски речник* аутор студије говори о једној од алтернатива постмодерног схватања историје: три конструкције заједно (у оквиру једне књиге) могу служити као пример интерпретације која уништава свој објекат и ступа на његово место, у таквом тумачењу се бришу чињенице, а расправа Хазара бива конструисана као триплекат дупликата.

Петер Х. Нађ је први у мађарској рецепцији *Хазарског речника* који тумачи различитост књига, која је и типографски илустрована. Дворврсност узроковану разликовањем мушких и женских примерака објашњава делимичношћу и различитошћу улоге читаоца. Каже да се само упоређивањем више интерпретација и читањем из више аспеката можемо приближити потпуности. Разноликост интерпретација указује на то да се „изван текста налази његова друга варијанта, тако да се они могу разликовати на основу интерпретације”.⁷⁸ Приликом анализе говори о интертекстуалности конституисаној на принципу симулакрума, односно текст интерпретира као копију, репрезентацију, реконструкцију која нема оригинал. Као заједничку тачку *Хазарског речника* и *Имена руже* истиче средњовековне расправе на пољу херменеутике које образују главни слој у интертекстуалној мрежи.

Резултат семиотехнике Павићевог дела је реситуирање функције сна; у текстовима романтике и модерног доба сан је био повезан са самоконструкцијом субјекта који га сања, Борхесова дела су преиначила добијени наратив, а *Хазарски речник* је даље диференцирао ту релацију напустивши Борхесов хоризонт: сан се удаљио од проблема индивидуалности и егоизма, ознака ја више не означава его, већ alter ego.⁷⁹ И што се тиче проблема унутрашњег приказивања смрти Павићев текст има сопствено решење: и у смрти се, као и у сну, јунак суочава са алтерацијом.

Студија Агнеш Писар под насловом *Борхесов лейџип*⁸⁰ такође је једна од интерпретација *Хазарског речника* која полази од

⁷⁸ Петер Х. Нађ, исто, 119.

⁷⁹ Исто, 123.

⁸⁰ Piszár Ágnes, *Borges pillangója*. Harmadkor 8. Szántó István és Takács

тога да је реч речник осим централне функције осигурала и важно место за историју. Роман чита као дело које поново ствара језик митова, а речник као дело састављено је од историје, фантастике и снова. Књига постанка и постанак књиге је *Хазарски речник*. Као пример богате маште без граница карактеристичне за Павићев стил спомиње неочекиване метафоре и сликовиту фантазију барокног песника, Гонгоре, али истиче да је код Павића најважнија имагинација „с којом у роману постаје видљив бајковит крај из којег потиче метафора. Хватање на делу рађања песничке слике, моменти када историја прераста у мит: то су минути који чине временску димензију романа”.⁸¹

Анико Варга у својој студији под насловом *(Не)познавање или реконструисана свесћ о историји посредством Павићевог језика*⁸² интерпретира роман као историјску реконструкцију која се ослања на језичку средину, као текст који је детерминисан непјмљивошћу и неиздржљивошћу која је наступила због недостатка централне тачке. Текст се од самог почетка окреће у два различита правца; Анико Варга испољавање аналогije дуалитета види и у двојству националне свести/свести о вечитом племену и самосвести, односно у двојству нације и личног ја. У њеном тумачењу „[та] неуравнотеженост гласа језика је резултат самоприказивања, посредством чега се одриче суштине своје личности да би се показао у историји, ступио у комуникацију. Међутим, жеља која се рађа у противречности са самим собом не може се испунити, зато што је глас језика националне свести због неартикулисаности немогуће кодирати, тако да он умире сам. Немоћ исказивања националне свести значи крај тој нацији, зато што је глас језика говор који је у својој вечности ирационалан, и који је у противречности са самим собом.”⁸³ Студија указује на то да постоји могућност за ослобађање од двојства уз помоћ димензије која постаје видљива мимо људске тачке гледишта и којом постаје видљива космичка перспектива.

У поглављу *Планирање нарајивне форме* у књизи Беате Томке *(Један глас говори)*⁸⁴ може се читати и један део који се бави романом речником и који се може посматрати и као препис

József szerk., a JATE Közművelődési Titkárság irodalmi-kritikai kiadványa, 1998, 61–67.

⁸¹ Агнеш Писар, исто, 61–62.

⁸² Varga Anikó, *Meg (nem) ismerés avagy A pavići nyelven keresztül rekonstruált történelem-tudat. Üzenet*, 9–12, 1999, 59–63.

⁸³ Исто, 61–62.

⁸⁴ Thomka Beáta, *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*, Kijárat Kiadó, Budapest 2001, 27–33.

студије⁸⁵ објављене у часопису *Híd* 1987. године. На самом почетку су и овог пута мисли које стварају одговарајући контекст; у вези са средњоевропским романима осамдесетих година, указује на њихов дијалог са Борхесом и са традицијом маниризма. Даје преглед разлика које се могу уочити између мађарске и српске (хрватске) прозе, и закључује да је насупрот мађарској, на српску и хрватску књижевност имао велики утицај Борхесов начин писања: једна од тачки сусрета на пољу поезике је заједништво строге логике приповедања, фикционализације материјала који привидно није фикционалан и богатог система симбола.

Беата Томка у својој анализи *Хазарски речник* упоређује са облицима загонетки присутним у поезији муама арапског порекла и у средњовековној хебрејској поезији, јер је за цео роман карактеристично закаснило решење; на утврђивање узајамних односа долази ред после крајњег упоређивања варијација разних догађаја. Иако су чињенице релативне и сећања фиктивна за језик романа је карактеристична стилска тачност лексикона.

У поглављу *Сиварање прошлости и давне прошлости* у књизи *Један глас* Томка говори о роману Ласла Дарвашија *Легенда о сузним ојсенарима* и истиче афинитет који није присутан код осталих савремених мађарских аутора, а који Дарвашијеву уметност приповедања чини склоном опису источноевропских, балканских легенди и светских путника из Мале Азије: поред утицаја Евлије Челеби и Данила Киша, истиче и улогу Милорада Павића, чија вредност лежи у „културно-историјском наслеђу Хазара” и његовог посредовања постмодерној. Важност и укус суза, приповедање снова, њихова допуна, преплитање хришћанских, јеврејских и мухамеданских нити показује сличност са мотивима и мистиком *Хазарског речника*.⁸⁶

Золтан Келемен у раду *Књиже вејрова*⁸⁷ такође заједно интерпретира роман Ласла Дарвашија са Павићевим делима и то из угла поезике недостатка: за оба текстуална света је карактеристична суровост којој се прикључује вероломство и потпуни недостатак морала. Истиче једнаке мотиве: на мотив цркве, симбола преживљавања, која је изграђена у 18. веку током опсаде

⁸⁵ Thomka Beáta, *A regény mint értelemezéstörténet és a fikció ábécérendje*. *Híd*, 10, 1987, 1315–1322.

⁸⁶ Thomka Beáta, *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*, Kijarat Kiadó, Budapest 2001, 138.

⁸⁷ Kelemen Zoltán, *Szélkönyvek* (A hiány poétikája Darvasi László A könnyumatványosok legendája és Milorad Pavić szótár című regényeiben), *Tiszatáj*, 1, 2007, 68–94, прерађена варијација студије је објављена и у збирци аутора: Kelemen Zoltán, *Szélkönyvek. Multikulturalizmus a közép-európai irodalmakban*, Lazi Kiadó, Szeged 2007, 163–221.

Београда, у Павићевом роману *Унуїтрашња сїрана веїра* на-
дозезује се новела Ласла Дарвашија *Ева Рајнак*. И у *Леґенди о*
сузним оїсенарима и у *Хазарском речнику* важно је приповедање
пута и географски тачно одређена места радње, али у складу са
естетском истином фикције увек уследи стапање пута и места
радње који постају неизвесни. У свом тексту – у којем интерпре-
тирајући *Хазарски речник* говори о његовом гностичком утицају
– Келемен указује и на студију Роберта Јауса *Верске расїраве*,⁸⁸
и сматра да је у случају Павићевог дела оправдано спомињати
гностицизам. Сузе схвата као средство дискурса моћи: и у случају
Хазарског речника говори о улози ознаке-значења суза.

Аутор студије покушава да смести *Хазарски речник* у кон-
текст Средње Европе којег чине имена и уметност везана за њих
Бохумила Храбала, Данила Киша, Миклоша Месоља и Гинтера
Граса, а заједничке тачке су (могле би да буду) сећање и аспек-
ти сећања. То, међутим није могуће, као резултат процеса локали-
зације Золтан Келемен закључује да Павићево дело не спада у
средњоевропску књижевност после модерне.⁸⁹

Највећа вредност у оба поменута романа је причање при-
ча, а приче, које су основе културе, у оба дела су изједначена са
постојањем. Паралеле које се могу уочити у историјском време-
ну ова два романа указују на оне периоде у европској историји
који су могли да узрокују преокрет, да је доминантни облик био
обраћање пажње на друге, прихватање верских и националних
алтерација и жеља за разумевањем. У текстуалном свету *Хазар-
ског речника* околностима неразумевања доприносе сатанистичке
снаге из подземља, док у случају *Леґенде о сузним оїсенарима*
на малочас поменуто утичу божије трансценденталне снаге. Го-
ворећи о структури Павићевог романа закључује да *Хазарски*
речник „прати процес промене митова, захваљујући чему се могу
приповедати и у време секуларизације”.⁹⁰

У студији се ветар интерпретира као аналогија појава које
још не постоје, односно као њихов недостатак; они својим недо-
статком и својом неприсутношћу учествују у организацији струк-
туре приповедања *Хазарског речника* и *Леґенде о сузним оїсе-
нарима*, а у Павићевом тексту под насловом *Аїлас веїрова* се и

⁸⁸ Може се читати и на мађарском језику у: Hans Robert Jauss, *A hitvita avagy: The Last Things Before The Last*. Thomka Beáta szerk., *Az irodalom elméletei V*, Jelenkor Kiadó, Pécs 1997, 143–179.

⁸⁹ Kelemen Zoltán, *Szélkönyvek* (A hiány poétikája Darvasi László A könyv-
mutatványosok legendája és Milorad Pavić szótár című regényeiben), *Tiszatáj*, 1,
2007, 82.

⁹⁰ Исто, 90.

тематизује тај недостатак: „У новели под именом *Аџлас ветрџова*, посредством једне истоимене књиге, недостатак ветрова и њихове делатности постаје тема. Како ветар промени правац почиње процес у библиотеци приповедача и у његовој делатности писца стручних текстова, који посредством недостатка информација и текстова доводи до конструисања дела на нов начин, и у којем целокупна делатност приповедача бива уништена, постаје недостатак, његово место преузима животно дело Милорада Павића кога наратор не познаје. Један од најважнијих недостатака се баш односи на тумачење.”⁹¹

Хазарски речник није интерпретиран искључиво из угла естетике, иако се ради о фикцији, Светлана Слапшак му замера недостатак научних вредности.⁹² О Павићу говори као о некоме ко добро познаје историју и историјске културе, и чији фиктивни простори имају велику важност; у делима, међутим, увек ствара исте просторе, тако да можемо говорити о стању недостатка простора. Слапшак види опасност у недостатку просторних описа, сматра да служе неким идеолошким циљевима. Андраш Вираг,⁹³ који се ослања на начела Хедена Вајта (Hayden White), мисли да Павићев роман не оштећује историју: сматра да је релевантно да се идентитет Хазара ставља под знак питања, а истовремено и верује да би из тог идентита, који нестаје, могао да се изведе историјски наратив без кохеренције. Истиче два могућа начина читања *Хазарског речника*, први циља на параболу, а други на (повратни) утицај читалачке рецепције на сам текст. Вираг каже да је књижевна природа дела и приморавање на поновно читање у вези са жељом читаоца да се реши дискусија, али то није могуће, ни уз помоћ историје. Ни Золтан Келемен није могао/није хтео да заобиђе питања естетског карактера, која се тичу српства Хазара: одбацује могућност алегоричне интерпретације *Хазарског речника*.

Када мозаици Павићеве делатности доспеју у страни контекст, не интерпретирају аутора и уметност само на основу поетичких вредности, него се нагласак ставља и на њихове културне и политичке аспекте. У позадини Павићевих мисли о потреби за интеграцијом култура Источне и Западне Европе, о којима говори и у интервјуима, може се приметити да се са много мање напора бори за разумевање других култура. Говорећи о Павићевој

⁹¹ Исто, 94.

⁹² Svetlana Slapšak, *A régészeten túl*, 2000, 7, 1992, 15–16.

⁹³ Virág András, *A Kazár szótár látszólagos ellentmondásai* (Egy történelmi nyom és Pavić regényének kapcsolata). *Palimpszeszt*, 25. http://irodalom.elte.hu/palimpszeszt/25_szam/07.html

теорији филозофије културе, Петер Хорват⁹⁴ пишчеве тежње (а са њим заједно и српског народа) види као борбу за јединством једне нове Европе, о чему сведочи и филм *Византијско џлаво*, направљен на основу новеле „*Веџудов*” *џрибор за чај*. Аутор студије сматра да је Павић страствено веровао у то, да су оживљене духовне и културне вредности Византије способне да пробуде самосвест материјалистичког, нихилистичког Запада. Хорват новелу „*Веџудов*” *џрибор за чај* тумачи на основу Платонове теорије преполовљених граница, а интенцију филма види у стварању симбола „мост разумевања”, коју редитељ није узео у обзир. У другом делу студије⁹⁵ пише о гестовима који покрећу процес очувања културне идентичности, што доводи до удаљавања од других култура, и чини немогућом претходну мисао о интеграцији Истока и Запада. Хорват указује на чињеницу да Павић на основу толеранције разликује религију, и да посредством облика појма толеранције говори о опцији приближавања или удаљавања култура; спомиње и Павићеву конклузију по којој се српска толеранција може интерпретирати као знак слабости.

Отворено писмо Милораду Павићу Ласла Вегела⁹⁶ такође има везе са појмом толеранције. У овом промењеном друштвено-политичком стању апелује на један претходни дискурс који је везан и за тематику судбине Хазара, надајући се да је могуће разумевање сопствене културе на основу искуства о другачијем. Тиме што нема одговора, постаје јасно да је немогуће проширити видик ван граница сопствене традиције, и прихватања идентичних околности који се крију у другачијем.

У мађарској интерпретативној заједници чињенице да се Павићев субјекат удаљава од самог себе и да доминантни појмови постају осећај неприпадности и отуђености, могу се уочити у променама које су наступиле у начину размишљања и начину посматрања субјекта, и никако не могу да се одвоје од промена духовно-политичког миљеа, трансформације (доминантног) културног модела. Беата Томка у својој књизи *Прозна архива*, објављеној 2007. године⁹⁷ спомиње проблематику *Хазарскоџ речника* бавећи се питањима поетике културне идентичности, роман јој тачније служи као пример наратива и проблематике пољуљаног

⁹⁴ Prof Peter Horwath, *Európa megmentése. Észrevételek Milorad Pavić kultúrfilozófiai elméletéhez I. Kapu*, 1, 1998, 60–62.

⁹⁵ Prof Peter Horwath, *Európa megmentése. Észrevételek Milorad Pavić kultúrfilozófiai elméletéhez II. Kapu*, 2, 1998, 69–72.

⁹⁶ Végel László, *Rovátkák* 2, 2000, 7, 1992, 21.

⁹⁷ Thomka Beáta, *Prózai archívum. Szövegközi műveletek*, Kijarat Kiadó, Budapest 2007, 141–142.

идентитета. Дело представља идеолошко обликовање културног идентитета и његово драматично испољавање – иако га је признала интернационална критика, истовремено са успехом на пољу књижевности, роман је имао и политички утицај и постао митолошка национална алегија. Иштван Фрид се у рефлексима на *Прозну архиву*⁹⁸ бави проблемом из угла средњоевропског дискурса, анализу врши уз помоћ питања повезаних са могућим тумачењима *Хазарског речника*, који није познат само по успесима на пољу књижевности, и измењеног Павићевог субјекта: „Да ли се интеркултурални модели и велики национални наратив приписан Павићу налазе на два супротна пола? Поричући самопоистовећујућу књижевност Данила Киша приказану помоћу мађарско-српских-средњоевропских текстуалних преплитања ... да ли Павићева политичко-идеолошка улога у академском меморандуму вреднује његову активност писца и историчара књижевности, односно да ли из овог последње поменутог (као саставни део?) следи његов став о великом српском начину приповедања представљеног као судбоносно питање?”⁹⁹ У позадини ових питања се може уочити у ком правцу се мења Фридова слика о Павићу – анализирајући средњо-источно-европску националну слику и њену накараду у тексту „...оригиналност је дело”¹⁰⁰ Иштван Фрид *Хазарски речник* убраја међу дела у којима национална свест постаје елемент митологије, ипак осећа да је нагласак на саморефлективном ставу наратора, који је тако доспео на доминантну позицију да успут није поништио национални „grand récit”.

Не располажу само књижевна дела историјом своје рецепције, то се односи и на писце и на рефлексije – можемо их тумачити као текстове који су приморани да се стално изнова читају, они само заједно могу да дају слику о томе, како се у мађарској култури стално мења интерпретација Павића, и да покрену њихово (поновно) тумачење.

Превела с мађарског
Теодора Дроздик Појовић

⁹⁸ Fried István, *Könyvek között. Töredékek egy olvasmányaplóból. Tiszatáj*, 9, 2007, 72–90.

⁹⁹ Исто, 76.

¹⁰⁰ Fried István, „...az eredetiség alkotás” (Nemzetképek – nemzettorzképek Kelet-Közép-Európában), *Korunk*, 5, 1999, 66–77.

САВА БАБИЋ

МУДРАЦ БЕЛА ХАМВАШ
И ПЕСНИК ШАНДОР ВЕРЕШ

1.

Колика је била Хамвашева потреба за пријатељством, за интензивним контактима, поготово ако је реч о ствараоцима, сведочи и чињеница да је одмах после смрти песника Пала Гујаша (1944) потражио другог ствараоца који му је изгледао близак. Очито је да је већ раније био запазио песника Шандора Вереша (Weöres Sándor, 1913–1989) који је објављивао песме по часописима, али већ и самосталне збирке. Важио је за чудо од детета: велики композитор Золтан Кодај већ је према једној песми петнаестогодишњег лиричара компоновао музику.

Вереш потиче из поседничке породице (Прекодунавље, западна Мађарска), детињство и школовање провео је с родитељима, као болешљиво дете приватно је полагао разреде, мајка му је замењивала учитељицу. Средњу школу је већ похађао у околним градовима и показивао велику даровитост за уметности, таленат за поезију био је пресудан. Успео је да пропутује Северну Европу и Далеки исток (1937–38). Пре збирке *Медуза* објавио је четири књиге песама и дисертацију *Рађање њесме* (1939), теоријско дело о настанку лирике, где је на основу свога искуства указао на звучне, ритмичне, нерационалне изворе који подстичу настајак песме; драгоцен анализе, којом покушава да рационално прикаже збивања која нису рационална; студија се ипак завршава песмом: Вереш и поред свих напора на крају песмом исказује свој укупни однос према великој и недокучивој теми, и тако ће бити и даље током плодних стваралачких година. Није наодмет навести сам крај књиге: све оно што није могло да стане у расправу, на крају је стало у један сонет!

О рађању песме изрекао сам колико сам могао; на концу да проговорим – у песми – о смрти и о бесмртности песме:

*Који миленијум још и глас ће уметника
Згаснути. Име, дело ко ће чувати? Смрти.
Живи ипак: за свако ново доба ври,
јер фундаменти је и невидљива слика.*

*Великима без прага ловор не лиса,
Многима је давно минуло време –
Памћење ипак увек зна за семе:
У нашој вајри њихова вајра блиста.*

*Време не чува благо – бац никако:
Пожваћка га као јајаца дете.
Благо друкчије живи, сасвим лако:*

*У храму унутарњем дуче се илети,
Као хиљаду стубова, неразорено.
Бесмртно дело је безвремено.*

2.

Богата преписка песника из тог првог периода понајбоље осветљава његове тежње, стваралачке муке, поетику, као и изузетна остварења. Наводимо одломке из преписке.

„Мислим да су ми и сликарство и музика ближи од књижевности. Заправо: било које од њих су само средство за душевне проломе, кратер за лаву. Али сам ја изражајна средства сликарства увек сматрао потпунијим него књижевна... осећам да ако бих умео да цртам (што не знам ни толико да нпр. ставим на хартију обресе листа детелине), могао бих више и изразитије да се изразим него овако, песмама. Обућар нека се држи свога калупа – рекао је неки човек склон крилатицама и био је у праву. Остајем код књижевности а за сликарство остајем лаички уживалац.” (1930)

„Највише ме интересује египатска књижевност. Чудесна, дивна књижевност. У првој половини прошлог века њени изрази су могли бити још несварљиво гротескни, али је садашњост, изгледа, превазила Магеланов пут око глобуса Лепоте и сусрела се с њоме. Без обзира на богове, фараоне и негдашње околности, који имају улогу у тим делима, могао их је написати чак и неки данашњи песник – да је умео. На пример, на једном месту се описује како проналазе свету књигу: нестаје тада Сунце, земљу прекрива

тама, али *на њу књиџу* са свих страна сија Месец. (Једном Европејцу то никако не би могло да падне на ум. Из европског начина мишљења природно произилази када би то писао 'белац', онда би *из ње* књиџе сијао Месец у свим правцима. Претходна слика: једна је транс-визија, има у њој помаме, ништа и све; онај коме је то пало на ум, како је могао тада бити бескрвно-блед и очи су му сигурно нарасле као тањире. Последњи вид слике једна је прилично шаблонска досетка двадесетог века.)" (1931)

„Осећам: толики морални успех колики за сада заслужујем, већ сам постигао, чак можда и нешто виши, чему је разлог вероватно мали број мојих година. Бучан успех? – њега проузрокује масовна хистерија, стиже непредвидљиво попут вихора и управо је толико пролазан и бескористан. Материјални успех, с песмама? број оних који говоре мађарски, чини ми се, износи осам милиона и од њих је један посто способан да ужива у уметности; не би било ни пожељно да их буде више с обзиром на то да онај ко је способан за уживање у уметности: дегенерисан је. – Не бринем много о књижевном успеху, пишем за своје задовољство, нећу бити принуђен да живим од жврљања, стећи ћу докторат и можда добити запослење; ако и не буде тако, под стопалима ми је добра жута шљунковита земља у Ченгеду – имам за живот а што ми капне у вези с успехом и новцем, то неоправдано сматрам даром будућности, несхватљим природним чудом.” (1935)

„Питаш ме да ли сам луд? Па молим те: ако бих био сасвим нормалан, онда не бих писао песме, или бих их писао узалуд; човека чини песником она разлика која га одваја од других. Био сам већ и код неуролога. Иначе сам у свакодневном животу веома миран и промишљен; волим лако друштво, флерт, понекада и да цугнем; 'цењене људе' и озбиљне теме не подносим дуго; телесно сам слаб и неурастеник, али уз то прилично упоран и чврст, волим да пешачим дневно 30-40 километара, нарочито по брдима.” (1935)

„Што се песама тиче: дозлогрдили су ми готови калупи западноевропских ритмова. Пребацујем се на пиндаровску версификацију, на версификацију хеленских трагичних хорова. Сада радим с отприлике тридесет врста стопа. С њима умем да остварим тако гипке ритмове које модерна версификација не може ни у сну.” (1938)

„Није ми ни на крај памети да се сместим у готове погледе на свет; нити желим да у самом себи створим један сопствени и коначни поглед на свет; јер коначна решења не постоје. Али осећам како треба да будем не само лиричар, него и филозоф; осећам да поседујем такве садржаје које треба да изразим. А да

ли моја склоност према филозофирању потиче из унутарње принуде, или само из делатности која је до забуне томе слична: за сада не знам. Видеће се.” (1939)

„Само у Ченги могу да пишем. А ипак не остајем стално тамо, јер ме у Ченги сваки доживљај заобиђе и ако сам тамо без прекида годину-две, потонем у себе, претворим се у исушени бунар. Тада се неколико година мувам и напуним се разним стварима; онда поново допутујем кући и исцедим себе као сунђер. И ако поново пресушим, поново кренем у свет; и тако даље. – Као што видиш: живим живот који треба да живим; што мени највише одговара. За сада функционишем као првокласна машина; потом, када ће искрснути неочекивана грешка неог саставног дела, наравно, не може се знати.” (1942)

„Песме за децу сам писао да их и најмање дете може да просети, а да истовремено одговарају и највишим естетским захтевима. А то ми је каткада и успело; зашто? зато што већина одраслих ако пише за децу, дете сматра примитивним, приглупим бићем до кога треба да се спусти; а ја дете знам као кристално једноставно, космичко биће и трудим се да се уздигнем до његовог ван-разумног, древног света фантазије. По мени дете није још несавршени одрасли, него је одрасли већ – несавршено дете.” (1944)

3.

Бела Хамваш је запазио појаву збирке *Медуза* (1944), али је од пријатеља из Печуја затражио и раније збирке песника када је одлучио да пише о новој збирци. Зато пише Нандору Варкоњију: „Ономад сам тражио од тебе да ми пошаљеш две збирке Шандора Вереша које су објављене код вас, јер бих желео да о њему насликам лепу слику за часопис *Diárium* поводом дела које му се сада појављује. Хоћеш ли?” (децембар 1943) И одиста ће написати приказ.

I

„Медуза” Шандора Вереша

Када су се Штефан Георге и Рилке сусрели у Фиренци, Георге је рекао: „Рано сте изашли пред јавност – Sie haben zu früh veröffentlicht.” Рилке је то увидео. Знао је да би најбоље било да је прећутао своје прве песме. Јер јавност за уметника има особен значај. Слика коју ствара о себи доспева у кризу; а криза често не доводи у опасност само слику, него и само биће. Лице које јавност види на уметнику и које му намеће, безмерно је интензивније од правог уметничког лица. И ако неко полузрео или незрео

иступи, јавност га фиксира у таквој незрелости. Једном и заувек га чак може и зауставити. Велике путеве човек треба да превали осамљен, сâм, без сведока и публике, непознат и у аскези; ако и није немогућ развој пред јавношћу, али је то много, много теже.

Коме је судбина одредила Учитеља, он нема овакве проблеме. Учитељ зна кад уметник сме, кад може и кад треба да ступи пред јавност – када уметник већ може да издржи сугестивно лице које јавност види на њему. Када уме да се брани од успеха или неуспеха – јер је то двоје готово једно. Када уме да се осамостали. Више га не опија она готово сабласна, страховито празна атмосфера која јесте јавност. Да је поред Рилкеа био Учитељ, ткање његових првих песама, прожето ја-доживљајем, остало би онде где и треба да остане: у дневнику, за личну употребу, у интимним успоменама и притајено. Песник би имао времена да крене даље. И онда би Рилке можда започео тамо где је завршио, са сонетима Орфеја и с елегијама. И приспео би тамо где се овако само наслућивати може.

Шандору Верешу судбина такође није дала Учитеља. Нашао се пред јавношћу, поприлично давно и онај развој који би усамљен могао да проживи глатко и брзо, сада мора да превали пред лицем јавности застајујући, често прескачући и у одломцима. Да је имао Учитеља, раније, он би му свакако рекао: Чему та велика демократска глад за публиком? Та недостојна похлепа? Оно што је раније пружио у својим збиркама, било је само обећање, тек таленат, ништа више. Оно што сада говори у свом новом делу, у збирци *Медуза*, на многим местима је већ сасвим озбиљно. Овде је требало почети. Такве песме каква је, рецимо, прва, требало је изоставити. Овај ја-тон је за дневник. Индискреција краја века. Низ песама је требало подићи само за један једини степен (*Кад тело ми груди скрије*). Има и таквих које је без предомишљања требало спалити (*Не дојичеш ме*), јер су реминисценција и нису искрене.

Где је требало да започне? У збирци има неколико мисли, као што је ова: „Око ми тек покаткад досеже свет, ал’ срце хиљадама предела истовремено живи –”. Овакве мисли немају рима, немају намерног ритма, немају версификације. Па ипак је то поезија. Рабиндранат Тагоре има збирку (*Fireflies*), све мисли исписане на лепезу, по два стиха импровизована у споменар. На пример: „Покажи да ме волиш, мада те близина одваја од мене.” Овакве мисли су као да се блесак муње сусреће у нама с мирисом ђурђевка. Велике песме, дирљиве беседе, драмске слике, ефектне речи уме да каже свако ко је изучио занат. Овакве мисли умеју да кажу само деца а велики песници да напишу.

Шандор Вереш је требало да започне овим мислима. Требало је пробудити у њему свест како је сасвим изузетна једноставност и величина, која се очитује у овим мислима, више него виртуозна песма од стотину строфа, препуна трикова и рима. И да је млади песник то био разумео, требало му је објаснити да када он овако пише: „У јесењој ноћи блиста гелегоња –”, написао је нешто тако крупно од чега је затреперило срце земље. Требало му је објаснити да је песму *Румен врайџа, румен усџа* само незнатно требало да продужи и она би била као *Гелегоња*, таква да звезде почињу да је звиждућу и камење поскакује у њеном ритму. Требало га је научити да уз *Крџаре* не долазе у обзир тзв. велике песме, изузев оне као што је *Иџџар*. У *Полириџмиџи* се тако дубока и чиста искреност песме *Неџда лиџа беше* меша са сецесионистичком разметљивошћу *Ауџобиоџрафиџе* и са величанственом узвишеношћу *Триџџиха*.

За интензивну проживљеност, коју човек налази у овим песмама Шандора Вереша, данас нема ништа одговарајуће. Али предност Верешеве поетичности није у његовом таленту. Талента има много и таленат сам по себи ништа не значи. Вереш стварност данас и овде дубље проживљава од других песника и узима озбиљније себе него други песници. Он не лаже за љубав песме, због допадљивости, због ефекта. Зато се о његовим делима може озбиљно говорити и зато би било недостојно када би неко покушао да га уздиже општим местима. Оно што је у њему несвесно опонашање, слабост, грешка, површност, то је повезано с незрелим својством човека, али је пре наслеђе. Јер је Вереш такав песник код кога људску зрелост увек мора да покрива поетска разина. У поезији аутентичне вредности морају да се поклапају стадијуми људске судбине и степени поезије. Код Вереша се поклапају. Зато је Вереш песник аутентичне вредности. Једини међу данашњим песницима.

Историја наше књижевности је до сада обично истицала песнике чија поезија има предметно и спољње обележје. Тако је било и у Европи. Ситуација се данас изменила. Предност су почели да добијају песници који спољњи и предметни свет враћају изворности: најпре унутарњој слици, затим неосетном унутарњем брују, на концу трансцендентном бивству. Данас се Хелдерлин и Китс сматрају суштинскијим од свих других песника. Трећи, у коме је више трансцендентног блиставила, једноставног и чистог бивства него у поменутима, Андре Шеније, још није поново откривен. У овој поезији се спољње својство ствари, доживљаја, предмета и догађаја потпуно упија у неухватљиви ирационални доживљај егзистенције. У овој поезији се свет враћа у своје прастање: одбацује

своје спољње и предметно својство. Поново се реализује. Поново постаје оно што јесте: идеја. Бог, Бивство, Стварност.

Неоспорно је да се данас почиње сагледавати да поезија везана за предметни свет, било да сагори на пијаци политичких старудија, било да се иживљава у мајсторијама чаролија, више омета циљ песничког бивства него што га остварује. Код Шандора Вереша човек може да буде сведок процеса када у песнику лагано сазрева непоузданост према предметном свету, опсењујућем својству спољњег света; када поезија започиње да се поново реализује; песник почиње да се враћа – прво митологији. Овај неизмерно важан корак означава *Луди Ициџок*. *Луди Ициџок* за Вереша је исто што и *Endymion* за Китса, *Hyperion* за Хелдерлина, *Hermes* за Шенијеа. То је оно стање када се на загонетан начин почиње одједном раскринкавати нестварност света ствари и песник полако почиње да види истински реалитет, и да га уме да проживљава. То је као буђење. Али буђење у стварности. Сви знаци говоре да Вереш и не слути ништа о овој мистерији као што, на пример, Петефи није ни наслутио шта је урадио у *Виџезу Јовану*. Опет недостатак Учитеља! Опет невоља што уз њега није било никога ко би га познавао боље него он сам себе. Ко би га поштовао више од њега сама. Ко би га волео више него он сам себе. Узео је *Лудоџ Ициџока* тек успут, лакоумно, јер није разумео себе ни Генија који га води. Није скочио наглавачке. Није осетио и није знао, ако ишта треба узети озбиљно, онда је ово озбиљно као живот и смрт.

Али митологија је само први корак. Други је још важнији, повратак надчулном унутарњем брују који Китс назива *viewless wings*; на концу трећи корак, повратак апсолутном бивству које блиста у сопственој целовитости.

„Све је ово безнадежна опсада изван стварносног –”, каже Вереш на једном месту. Кад би имао Учитеља, он би му на ову опаску одговорио: није безнадежна опсада ванстварносног. Тврђаву још није освојио, али су зидине већ допола порушене. Не знаш за то? Већ ускоро нећеш видети ништа друго до духове, чуда, богове – односно нећеш видети ништа друго до стварност. Оно што називаш ванстварним, то је стварност. Највише што човек може да постигне јесте да попусти опсади ванстварносне стварности и да се врати тамо где нема предмета, ствари, нема спољњег света, нема Ја, али постоји потпуност бивства, вечито блиставило.

Да ли је Шандор Вереш сазрео да сазна највеће тајне поезије? Можда. Али ако данас још није, догодине ће можда сазрети. Можда кроз пет година. Можда он то никада неће разумети, али ће разумети други. Због тога мора да то искаже.

Маларме је током једног разговора рекао: „La poesie etait fourvoyée depuis la grande déviation homérique – поезија је од великог хомеровског скретања доспела на лажан пут.” Када су га запитали шта је било пре Хомера, одговорио је: „L’orphisme”. Орфеј.

Ова расправа није произвољно пошла од Рилкеа и нису случајно поменута имена Шенијеа, Хелдерлина и Китса. После великог хомеровског скретања, које је потрајало дуже од две хиљаде и пет стотина година и чије скретање је избегло мало њих и сасвим ретки, у прошлом веку су такви били Шеније, Хелдерлин и Китс, који су спознали да се враћају у прастање поезије. На крају века Витман, Маларме, а данас Рилке, буди се у свом последњем периоду да је целокупна европска поезија била *une grande déviation* – велико скретање. Рилкеови сонети Орфеја и елегике значе коначан и неопозив повратак ка „orphisme” – древној поезији.

Као последица хомеровског скретања поезија је постала спољњи приказ, површна атракција, чулна драж, привлачан привид опсењујуће чаролије. Код Хомера све блиста, чак и болест и грех. Хомер човекову пажњу усмерава на ову површину, тиме обмањује и тиме опсењује. Орфејска поезија је насупрот томе права поезија која припитомљује тигрове и због које рибе провирују из воде – елементарно објављење божанских речи. Ова поезија не зна за велики поетски арсенал који је од Хомера наовамо развијен: мера, рима, поређење, слике, склоп, звецкање, гиздавост, спектакуларна продукција и чаробна игра. У орфејској поезији све зависи од надљудске моћи надахнућа. Ова поезија је пре мутна него светла; пре муцава него ритмична; пре дивља него разиграна; пре магловита него прозирна; пре прорицање, пре пророчанство, извансебност, визија, немоћ, занос, лудило него примамљивост, спретност, разумност, виртуозност која се рецитије.

Ова древна поезија, пошто је претходно припремљена преко Витмана, Малармеа и Рилкеа, поново је оживела и ставила ван снаге *déviation homérique*. Уколико је то неко схватио својим песничким чулом – Француз Валери и Енглеz Т. С. Елиот – разумео је да је чар скретања коначно прекинута. Враћамо се празвиру поезије. Више не умемо озбиљно да примимо привидну чаролију. Прозрели смо је. Није нам потребна чаробна игра, него поезија. А поезија је орфејска: света опседнутост.

Бела Хамваш

Diarium, фебруар, 1944.

4.

Треба запазити да је Хамваш заправо говорио о укупној поезији и о стању у стваралаштву, тек потом о Верешу и његовој

збирци. Као и раније, Хамваш тврди да уметник велике путеве мора да преваљује осамљен, без публике и јавности; успех, ако га буде, тек потом може да уследи, и тада више песника не може пореметити на његовом путу; мора да се поклопи људска судбина и поезија. За њега је Вереш једини аутентични песник данашњице, уопште га не упоређује с великим песницима мађарског језика, већ с другим светским великанима. Вереш је досегао апсолутну меру песника, ретку уопште, меру која се тешко остварује.

Вереш још не познаје Хамваша. Видимо то из Верешовог писма уреднику Кењерешу.

II

Шандор Вереш – Имреу Кењерешу

Драги мој Имре,

хвала ти на писму и на свему, с веома великом захвалноћу. Ствари нису ни могле да узму бољи ток, бар с мога гледишта. Али кренимо редом.

Захвалан сам ти за десет примерака *Медузе* и што су сви с моје листе добили бесплатне примерке. Тиме су они којима сам наменио примерак изобилно подмирени; сада с још добијених десет примерака лагодно могу да снабдем преосталу неколицину која очекује бесплатан примерак. Стих који је испао сјајно сте успели да исправите, и за то ти хвала.

А исто тако захваљујем на две објављене критике *Медузе*. Критика чика Лацике Вајтхоа (али то немој никоме рећи, нарочито не њему) одиста је љупка и златна; али тим више вреди она друга. По мени, Хамвашева критика је генијална; необично сам јој се обрадовао, нарочито зато што сам из ње много научио. Сјајна је и као критика; али је поготово сјајна као естетички манифест. Погледајмо је с оба гледишта. Мислим као критика најтемељнија и најтачнија је од свих које сам добио до сада; у ситнијим стварима бих могао и да расправљам с њим, али није сигурно да бих био у праву, погађа у суштину и могуће је да је у свему у праву, али је битније што конкретно именује и буди свест у могућности даљег развоја савремене лирике; указује на оно што неколико данашњих лиричара пипкајући тражи: данашња поезија нужно мора бити само орфејска, односно она се с реалитетом не може сусретати на површини, ни у појавама, него само у вишим сферама: мора да продре у супстанцију ствари, да изнутра проживи ствари; да не говори „о нечем” већ „нешто”. Односно и да не говори, него нека се ори, јер човек „о нечему” говори и „нешто” пева. Одавде следи да садашњи лиричар не може много да научи од песника Европе; нека учи од

оних што пишу на санскрту, од Црнаца из Бенина, од народне поезије, од састава основаца и још више од гугутања мале деце, од лудака, од поја птица, од пророка. По мени, све се то савршено налази у Хамвашевој критици, а веома је потребно садашњим лиричарима као ознака смера и могућности; друга могућност сада је једва замислива. – Веома си добро учинио што си ова два текста објавио, мада слутим да си због тога добио много супротних мишљења.

Пишеш: евентуално би требало да рефлектујем на то да „нисам имао учитеље”. У том смислу, како то схвата Хамваш, заиста их нисам имао: јер уз мене није стајао нико са својим сталним саветима, попут дадиле. Од Бабича, Костолањија сам много научио, али пре од њихових дела него од њихових личности. Учитеље сам имао, али онако као Шекспир, посредством њихових дела; не пак путем њиховог личног усмеравања, као што Хамваш разуме појам „учитеља”.

Веома сам радознао које су то ствари о којима ћеш ми, као што пишеш, реферисати после приспећа мога одговора. – Пиши ми нешто и о томе какав је човек тај Хамваш, и поред сјајног *Невидљивој збивања* какве су му друге књиге; ја о њему не знам чак ни да ли има двадесет или деветсто шездесет година, да ли је чизмар или четкар. – Хамвашу сам писмом захвалио и написао му да његову критику сматрам за сјајно указивање смера и да сам тек сада постао свестан многих ствари које сам до сада тек магловито наслућивао.

За твој поменути чланак, у којем ћеш реаговати на чланак Габора Халаса у часопису *Magyar Csillag* (чланак који, нажалост, већим делом тешко да није тачан) веома сам заинтересован. – Лагано се оформљује опет једна група нове уметности да би је вредело окупити уједно. Бела Хамваш би ти могао користити као усмеривач: већина младих песника инстинктивно тежи онамо куда указује Хамваш, само још не смеју да се суоче са стварима толико као он. Неопходно би било да Хамваш и чешће и још оштрије изложи своје принципе: прво, да у младим уметницима освети она настојања која се инстинктивно ионако већ налазе у њима; друго, да им пружи храброст у одвајању од досадашње уметности; треће, коначно да буде једно језгро око којег би се нова уметност могла да кристализује. Обећано писмо чека, свако добро ти жели и с много захвалности и љубави те грли

Шањи

Ченге, 29. фебруар 1944

5.

Није нам доступно, вероватно је пропало за време рата у уништеном стану Б. Хамваша, писмо које је Вереш упутио

непознатом Хамвашу. Али већ и ово Верешево писмо уреднику довољно осветљава његово мишљење о Хамвашу и ставу који је он изразио.

Вереш је са стране, од непознатог човека, добио потврду за оно што је као стваралац покушавао да оствари. Не само да је Хамваш истакао вредности, него и сасвим конкретно указао зашто су праве вредности, и зашто поједине песме нису такве. У приказу се Хамваш не позива на свој есеј „Poeta sacer” из збирке *Невидљиво збивање*, једине Хамвашеве књиге коју је Вереш читао, али Вереш зна за Хамвашеве високе мере и нимало нема отпора према таквој критици.

Ако и није сачувано прво Верешево писмо Хамвашу, он у то доба пише песникињи Иди Шојмош, тадашњој својој љубави, а поред осталог каже: „Лепо је од тебе што још мислиш на свога пријатеља који стари; лагано му чили младост, изанђава књижевност, тање могућности кретања, проређује друштво људи, али ће можда остати твоја љубав, а више од тога једва да ми и треба. Оно што ми сем тога још треба: љубав мојих родитеља и пријатеља Беле Хамваша.” (мај 1944)

У следећем сачуваном писму Хамваш већ Вереша ословљава присно, очито да су се у међувремену спријатељили. Време је ратно, Хамваш је војник, али се разговор увек води о уметности и о животу.

III

Бела Хамваши – Шандору Верешу

Драги мој Шандоре – пет сати недеља по подне, управо сам се окупао у потоку и ово ми је први спокојан сат од како си отишао. Волео бих да си ми написао само неколико речи због многих ствари које су остале да висе, све су остале отворене када смо се опраштали. Нарочито ме две интересују: како стоји с твојим одласком у војску? И: какав је био твој сусрет с мојом супругом? Твој телеграм сам примио прилично касно, у уторак због великог ваздушнoг напада. Трећег дана ми је супруга написала такво писмо као да сам те ја изнајмио за потајног убицу. Каква чудна жена! Понекада ми се чини да не може да поднесе било да сам стрпљив, било љут, било да је волим, било да јој попуштам, било да јој дајем своје срце. – За време прошле седмице готово сам дању и ноћу био у приправности, често већ нервозан. Дан-два после твога одласка потпуно нехотично и без било каквог уплитања оформио се у мени смисао нашег сусрета. „Без било какве сензације” – тако сам мислио, односно није било у сусрету ништа дречаво, упадљиво – био

је сасвим једноставан, смирен, по себи разумљив и природан. Као да се збило оно што се увек збива, али се стварно збило. Ни раније нисам баш „размишљао” о твоме бићу. А од тада баш ништа. Повремено се појавиш, али тако непосредно као да стижеш изнутра, и без да говориш било шта, највише то је твоје присуство. – Два дана је од како је овде пристигло лето. Била су два веома топла дана, али на чудесан начин косови се још оглашавају, а увече се јави чак и славуј. Служба је прилично тешка, сасвим је неизвесно када ћу моћи да отем у Пешту само на пола дана. До сада о томе ни да сањам. Чак је и недељом радни дан – данас смо изузетно слободни: поподне. Очекујем твоје писмо и с љубављу те грли

Бела

Сокоја, 9. 7. 1944.

6.

Следеће сачувано писмо је тек из јула 1945. године. Вереш још не зна шта се збило с Хамвашевим станом и како је он преживео рат и остао без игде ичега. Па и овако, треба запазити потресну вредност слике којом песник означава ратна страдања, стадо оваца не зна где је, ни шта се заиста збило. И даље ословљава Хамваша са „Учитељу”, уобичајена формула у мађарској култури за оне ствараоце које уметник сматра за своје узоре. Вереш тако ословљава и песнике: М. Бабича, Д. Костолањија, М. Фишта.

IV

Шандор Вереш – Бели Хамвацу

Белу Хамваша поздравља свињар. Моје је занимање идилично и краљевско из златног доба, само је штета ако га прекинем да бих написао понеко писмо, одмах ме због тога грде и прете ми; а увече и ноћу не може да се пише, недостатак осветљења и посебне собе. Свиње имају лепу сиву бунду која се затамњује, просветљава, шарени зависно од стања њихове чистоће; њихова аура је транспарентно жућкастоцрвена, једва да се мења, личи на боју чаја у стакленој чаши подигнутој наспрам сунца; много је лепша аура него код већине људи који личе на боју варива од купуса, с разним прошарицама. Свиње се каткада, савладавши страх од моје батине и своју прождрљивост, изненада окупе све око мене, скичећи, упитно; ако хоћу да их помилујем, тужно узмичу. Никада још нисам био у оваквој прилици да природу испитујем уздуж и попреко; пакао који се скрива иза природе, из којег непрекидно извире приговор природи и њено саморазарање; и одозго извире овај бескрај који лелуја на приговору и саморазарању истине, доброте.

Овде у Ченги готово се све расуло, али су остали твоји рукописи који су код мене: *Земља ѿеӣ гѣнија*, *Пуӣеви ѿредака*, *ѿуӣеви боџова* и *Цвей̄ови Таоа*. За сада још не смем да ти их вратим. – Како с осећаш у измењеном свету? међу књигама и за писаћим столом, после многих војевања? – Да ли си игда видео стрижу оваца? Кад се цело стадо остриже, све једна по једна овца? Ретке су овце које заврше природном смрћу; а то да ће бити заклане, живи у њиховом бићу, то осећање носе у себи преко поља и ливада; а чим се нађу под маказама, осећају да се управо остварује њихова овчија судбина. А када потом острижене блену једна у другу и не могу да се препознају: осећају да су на пашњацима другог света, беспомоћно и натмурено блеје, осећају да се налазе с друге стране смрти. Ово је елеузијски обред овчијег живота, а можда смо и ми прошли кроз овакву врсту обреда, готово сви.

Шаљем ти две песме: нисам их ја написао, него Ендре Дараж, један деветнаестогодишњи младић. Шта је у овим песмама добро и шта лоше за сада једва да је важно; много је важнија она пуна озбиљност и одлучност с којима прилази најтежим песничким и душевним задацима. Волео бих када би и лично могао да учим од тебе; читао је твоје *Невидљиво збивање* и оно је у њему изазвало велико таласање. Да ли ми допушташ да му пишем да те једно доподне потражи на твом радном месту? или евентуално другде и у друго време?

Можда ћу у августу или септембру моћи да допутујем у Пешту, али је то за сада веома неизвесно. Ни новаца, ни дозволе за пут итд.

Рукољуб твојој супрузи. Грли те

Шандор

Ченге, 24. јул 1945.

Пиши ми да ли си уредно примио ово писмо и две Даражеве песме. Свако добро.

Ченге, 5. августа 1945. Ово писмо и две Даражеве песме упутио сам ти поштом, али се вратило, „адресат непознат”. А сада преко Марије покушавам да ти доставим. Грли те Шањи.

V

Шандор Вереш – Бели Хамвашу

Драги учитељу,

после дугог пустињског ходочашћа приспео сам у Ченге. Јављам ти се читав и здрав и надам се да си и ти читав, здрав.

– Молим те, предај својој ташти приложено писмо у којем је обавештавам о томе да је за сада планирано прибављање животних намирница у Ченги тегобно.

После повратка коначно сам могао да прочитам твоје последње писмо које си писао још у августу. – Штета је што смо у Пешти увек само могли бити скупа на парче, а од Сокоје чак и у писмима. Али ми се чини да је то тако због узрока који су изван нас и зато можда и није штета. – Ти си први у мом животу с којим у повезаности не осећам никакво дејство промене емоционалне или друге средине. С којим ми у повезаности подједнако недостају позитивна и негативна осећања, и отуда је веза сасвим непосредна, без уплива, сама по себи разумљива.

Сада бих желео да пишем песме, али нема спокоја ни осаме. Село је пуно руских војника, у нашој кући их се сместило тридесет; сабили смо се у две собе. Али иначе не пружају разлог за притужбе, веома су предусретљиви, добронамерни и дружељубиви. Њихова песма и музика су исто толико незаборавне као и специфична човечност, која је наизглед страна и бизарна, али нам је заправо веома сродна. Као што си ти то већ веома давно утврдио. – Рукопис *Пет̄и ѓенија* преузми од Јенеа Ердеша; наћи ћеш га у редакцији часописа *Szép Szó*, или бар његову адресу; веома ме мучи што је овај твој рукопис, великом делом због моје грашке, за сада недоступан. Мада би га требало припремити за објављивање. Пиши ми да ли ти је коначно успело да од Ердеша ишчупаш овај рукопис. – *Мађарскоџ Хиџериона* сам прочитао у Пешти; можда је то твоје најпоетскије дело; а на подручју доласка Мађара до своје самоспознаје исто је тако важан као и *Пет̄и ѓенија*. – Свеске које излазе код „Универзитетске штампарије”, с изузетком Хајдегера (којег сам читао у коректури) још нисам добио, мада ми је Имре Кењереш обећао. Помени му то згодном приликом.

Желео бих да поуздано знам да ли ћемо се пролетос или летос заједно шетати по бреговима Ченге. – Твојима рукољуб, грли те

Шандор

Ченге, 4. 12. 1945.

Молим те, и овде два приложена машинописа предај својој ташти заједно с прикљученим писмом.

Рукописе твојих дела оставио сам код Арпада Илеша, где су на сигурном, можеш их преузети било када.

VII

Ка пошћуносци Шандора Вереша (Критика и признање)

О делу које нам је посвећено није пристojно говорити јавно и зато је то и забрањено. Забрана се, међутим, на вишем ступњу може претворити у наредбу. А смисао јесте: не сме се говорити о том делу, може да се преобрази: мора се о њему говорити. Свима нам је познато да је нешто срамота на обичној разини; на вишој разини исто то је посвећеност. На пример у пријатељству, или љубави. Било похвала у очи, било увреда. Оно што разрешава забрану говора у овом тренутку, чак забрану на вишем ступњу чини наредбом, јесте следеће:

Шандор Вереш је песник и то такав песник, у чије високе способности нико никада није сумњао и који је у збирци *Медуза* досегао сасвим ретке висине наше поезије до којих је у овом веку умео да стигне једино Милан Фишт. После *Медузе*, у другачијем груписању и изоштренијем виду, објавио је *Воћну корију* (песме за децу) и *Азбука љубави*. Шандор Вереш, песник – песник лишен свих осталих односа, песник каквог смо код нас једва имали, али ни у Европи их нема много, вечити орфејски песник од кова Шенијеа, Хелдерлина, Китса, Малармеа, Рилкеа. Има оних који његове ритмове претварају у ноте у себи док корачају; има оних који сањаре о његовим темама; има оних који се њишу на мелодији његовог језика; има оних које опсењује чаролија знања њиховог учитеља. И овај песник у новој својој књизи пише прозу, казује такозване мудрости и доводи у забуну онога ко од њега очекује новија песничка остварења.

Само је веома мали број повољно примио књигу. Већина није знала шта да ради с њом. Шта хоће? Зар му песма није довољна? Зар овде није реч о срозавању, о одустајању од вреднијих резултата? Зар одговорност не терети у првом реду онога кога књига као иницијатора означава на првој страници и коме је песник посветио своје дело?

Ето: наредбе за оглашавање. Одговорност за ову књигу мора да прими други. Не писац. Онај коме је песма посвећена и кога књига наводи као први извор.

Одмах и сместа: први извор није човек. Ни аутор, ни учитељ, нити неко други. Први извор је баштина, коју смо сви негда подједнако добили од наших великих предака, од Учитеља човечанства, од Лао Цеа, Заратустре, Буде, Орфеја, Дантеа, Јакоба Бемеа. Шандор Вереш је открио овај извор. А баштина је нарочито лепа и племенита, учи људском и истинском ставу: нико од посвећених

не може себе сматрати откриваоцем. Нико себе не може назвати Учитељем. Као што Миларепа сваку своју химну започиње: „објављујем вам вечно знање великог Марпе, мога учитеља”, као што је Платон све своје знање стављао у уста Сократа, свога учитеља, као што египатски Тот као извор свога знања обележава Хермеса Трисмегистоса – никада није посвећеник у истинске тајне бивства, никада није онај ко је нашао извор баштине, он себе не означава нити може да означи као аутора и проналазача.

То је прво. А друго: крајњи духовни садржај дела је од три врсте и то: 1. тамни и плодни елементарни свет инстинката, 2. страсна делатност, 3. светла и уравнотежена ведрост мудрост.

Те три категорије добро знамо. Претежна већина европске књижевности (поезија, музика, уметност) изражава тамни и плодни елементарни свет инстинката. То је основна духовна материја романтике, реализма, натурализма. – Страсну делатност изражава свако тенденциозно дело које хоће да се умеша у односе живота, жели да их усмерава, било политички, било као васпитач или учитељ. У Европи једва да има примера за светлу и уранотежену ведрост мудрост и блаженство. Врхунац представљају неколико Шекспирових комедија, Рабле, Малармеов други период, у музици често Бах, каткад Моцарт, у сликарству Веласкез, Коро. Шандор Вереш у овој својој књизи је први пут пио с извора који баштина и човечанство чува као највеће благо, из мудрог блаженства.

Када неко доспе на вишу разину блаженства, губи за извесно време све раније стечене способности и мора поново да их научи на вишем степену. Изгледа да се овде за извесно време изгубило опсењујуће знање Шандора Вереша на нижој равни. Нарочито за оне који од поезије и уметности очекују засењујућа дела и вртоглаве продукције. Они овде налазе простије речи, али речи које су истинскије. Стакло је понекад блиставије од дијаманта и ако некоме треба само опсена, он бира оно што је блиставије. Дијамант се неће увредити, понајвише се може вајкати због неосетљивости за истинску вредност.

Шта се збило? Елементарни тамни и плодни круг: одговара биолошком бићу. Круг страсне делатности: друштвеном бићу. Уравнотежено блажена мудрост одговара хармоничном духовно–космичком бићу, егзистенцији златног доба. У овој прозној књизи Шандора Вереша збива се пресудан корак: песник који располаже великим способностима први пут током наше историје уме да преступи преко тамног и вртложног света инстинката пуког биолошког бића – први пут уме да преступи преко неутаживе страсне стваралачке грознице пуког друштвеног бића – и да целокупном тежином свога ја стане на темељ древне и вечне људске духовне

баштине, како би досегао апсолутно стање уравнотеженог ведрог блаженства и да га зрачи на људе. У односу на значај овога корака ка новом почетку једноставност упоређена с малопређашњим опojностима разочарење је само за онога читаоца коме недостаје или пенетрантни свет инстинката, или свет страсне активности. По свему судећи њему ће то од сада коначно недостајати у поезији Шандора Вереша. Мораће да се навикне на мање упадљиве, али зато све једноставније феномене. Линије ће увек бивати све равније и све тананије, зато све смелије, увек све дубље и увек све истинскије.

Није се догодила грешка. Није било грешка што је Шандор Вереш сада написао прозу и што је ступио на пут који води коначним мудростима. Није још нико погрешно ко се пробио у свет баштине и нашао своје биће златног доба. Треба се привићи на дечију унисоност, после бравурозних предмета преко главе на сталожено заокружене, ненаглашене покрете, треба сазнати да поезија, што је савршенија, све више личи на чисту воду и на прозиран ваздух у којима нема никаквих сензација, али је то оно што одржава наше бивство.

Diarium, 1946.

VIII

Шандор Вереш – Бели Хамвацу

Драги Учитељу,

често сам почињао да Ти пишем писмо, али увек прекидао; имао сам осећај да си заузет неким већим радом и да бих Те писмом узнемирио. Желео сам да Те позовем код мене у Ченге, али је овде ситуација тако очајна да Те нисам могао позвати; поготово с обзиром на моје родитеље који би сада тешко могли да приме госте; а онда, ни Теби не би представљала одмор овдашња ситуација која личи на боливијске ритуалне игре како си их Ти описао.

Сада Ти пишем зато што хоћу да Те известим о нечему од чега би можда и Ти могао имати користи. Јуче, 6. октобра, увече обузело ме је осећање да се време удвојило, и то је потрајало отприлике један сат. Сусрели су се људско време и анђeosко време у неком великом таласу; у оба је било вече 6. октобар; потом је људско време, оно брже, престигло ово друго.

Почео сам да разбијам главу; и ако је тачно, успео сам да разрешим ствар за веома кратко време; за једну једину ноћ у којој сам можда пола сата био будан.

Мој ток мисли био је отприлике следећи: Оно „друго” време могло би бити светска година, ни соларна, ни лунарна, јер је у њима почетак године (Водолија), не октобар (Вага). – Значи неко анђеоско време. Будући да се и оно дели на 12 месеци (другачије се не би могао поклопити 6. октобар људског времена и анђеоског времена), према томе и то је лунарно време, месеци су по 28-29 дана. Значи, од 9 анђеоских редова оно време које одговара најнижој од 9 планета, Луни; време најнижег анђеоског реда, серафимско време.

Рођендан Христа је 25. децембар ујутру, „символичан” је датум: може се претпоставити да је година рођења Христа у серафимском времену 25. децембар. – А серафимски број је 7: 7 људских година можда је 1 серафимски дан; и онда 49, округло 50 људских година је једна серафимска седмица; 2 људска столећа један серафимски месец; 24 људска столећа једна серафимска година.

А онда сам покушао да проконтролишем да ли се ове претпоставке слажу. – Ако је сада у серафимском времену 6. октобар, од Христовог рођења је минуло 9 серафимских месеци и 10 дана: прерачунато у људско време 19 столећа. (Прецизно израчунавање је немогуће, јер не знам поједине серафимске године, серафимски месеци колико имају серафимских дана.)

Ако је досадашње мудровање исправно, онда би се могла успоставити следећа табела:

људско време	серафимско време
20–21. век	октобар (Вага, Шкорпија)
18–19. век	септембар (Девица, Вага)
16–17. век	август (Лав, Девица)
14–15. век	јул (Рак, Лав)

итд. – Тако се може до краја проћи људско време корацима серафимског времена; а серафимски зодијак се веома карактеристично уклапа у по два људска века.

Друга табела:

људско време	серафимско време
1941–47.	година 6. окт.
1934–40.	5. окт.
1927–33.	4. окт.
1920–26.	3. окт.
1913–19.	2. окт.
1906–12.	1. окт.
1899–1905.	последњи дан септембра (28? 29? 30?)

итд. – И овако се може ступати до краја, нарочито ако бисмо знали колико дана имају серафимски месеци.

По Милану Фишту, мађарски језик је „пао с месеца”. Е па, мађарска књижевност се у сваком случају упадљиво управља према кретању серафимског месеца. Опет према уназад, погледајмо:

1900–1950: светла је западна половина серафимског месеца (Ади и другови)

1850–1900: опадање серафимског месеца (Ревизки и остали)

1800–1850: светла је источна страна серафимског месеца (Петефи, Арањ итд.)

1750–1800: пун серафимски месец (Казинци, Бержењи, Чоконаи, Л. Унгварменти Тот, Ф. Вали-Нађ итд.)

1700–1750: западна половина серафимског месеца (Бешењен и остали)

Толико о серафимском времену. – Тако би се могло доћи на траг и херувимском времену, за које би кључ дао Меркур; и времену престолних анђела (Венера), господства (Сунце), власти (Марс), силе (Јупитер), начала (Сатурн), арханђела (Нептун).

Девет анђеоских редова и девет планета довеле су ме до специфичне естетичке скале вредности. – Ова скала је подељена на два главна дела: на „људски” и „надљудски” део; сваки од њих се дели на 3, па онда још на 3 дела, укупно 18 делова. На по 6 троделних делова од којих први увек карактерише „лепо”, „естетичко”, „заљубљеник”, други „добро”, „морално”, „коњаник”; трећи „истина”, „егзистенцијално”, „краљ”. (И у картама се крије овај вредносни низ: долњак–горњак–краљ; пуб, дама, краљ.)

Погледајмо редом (од свих уметности, због једноставности, узимамо само поезију):

1. Песник почетник, недаровити стихоклепац, чија песма носи само ону пуку лепоту као и било које очитовање живота. Заљубљеник који своју радост–разочарење прелива у песму; жовијални чика који производи наздравичарску пригодницу итд. У овом делу, тиме што је остварено, јавља се најпримитивнији естетички елеменат; и типични је „заљубљеник”. Његова звезда: Луна.

2. Песник почетник у чијим стиховима блесне некаква вредност. Док се дело припадника претходне групе допада само њиховим ближњима, пристраснима: овај већ и у непристраснима изазива одређено поштовање, морално дејство. Он је „коњаник”; његова звезда је Меркур.

3. Онај који досеже степен „могућности објављивања песме”. Његово дело није значајно, али је човек принуђен да га прими; да му се покори и да му допусти егзистенцију у штампи. Он је већ освајач, „краљ”; његова звезда је Венера.

Овде се окончава прва тријада на чијем врхунцу писац песме може да каже: „Моје дело може себи да прибави вредност.”

Друга тријада:

4. „Песник који може да објављује” на ступњу када му песме значе нешто не само појединачно, него и узете заједно; има препознатљиво, карактеристично „дело”, али нема нарочитог значаја. Углавном га карактерише јака сензуалност, емоционалност. Овамо спадају песници као што су Ласло Инцеди, Ђула Саваи, Имре Фаркаш, Тамаш Емед, Акош Дутка итд. „Заљубљеник”, звезда Аполон.

5. Претходни, али чије је дело племенитијег кова; подстичу га истинске идеје; историја књижевности ће му сачувати име, али нема истинске трајности; његово дело, када промине век-два, једва ће се моћи читати. Овамо спадају, нпр. Томпа, Леваи, Саболчка, Ђула Јухас, Арпад Тот. „Коњаник”, звезда Марс.

6. Доњи степен „трајног песника”; његово дело с правом захтева не само да буде поменуто, него и да се чита с уживањем и коришћу. Нпр. Бенедек Вираг, Казинци, оба Кишфалудија, Келчеи, Ревецки, Комјати, Костолањи; од страних Лонгфелоу, Беранже, Копе, Придом, Уланд, Ленау, Шамисо итд. „Краљ”, влада над пролазношћу; звезда Јупитер.

Овде се окончава друга тријада, на чијем врхунцу песник може рећи: „Моје дело и у будућности може себи да прибави вредност.”

Трећа тријада:

7. Доњи степен „великог песника”; из претходне групе га уздиже страст јаког пламена. Ова регија има такав жар да често изгледа као врхунац поезије. Балаша, Петефи, Вајда, Ади, Катул, Шарл Орлеански, Фогелвајде, Хајне, Бајрон, Данунцио итд. „Заљубљеник”; звезда Сатурн.

8. „Велики песник” када је сталоженији и темељнији; важнија му је вредност од пламена. Бержењи, Чоконаи, Верешмрти, Бабич; Колриц, Кардучи, Демел, Лилиенкорн, Леконт де Лил, Аполинер итд. „Коњаник”, звезда Уран.

9. Песник цин, дело савршено; врхунац иманентне лирике. Јанош Арањ; Еврипид, Овидије, Вијон, Бернс, Ередија, Лафонтен, Тасо, Мерике итд. „Краљ”; звезда Нептун.

Овде се окончава трећа тријада, и људска регија поезије на чијем врхунцу песник може да каже: „Моје дело досеже крајњу границу чисто људских могућности.”

Надљудска регија, где песник већ призива у помоћ анђеоску снагу; њена прва тријада:

10. Сфера серафима. Овамо припадају они песници у чијем делу узима удела одјек другог света; не само понекада, као код

Варешмартија на пример, него стално; али основно обележје ипак не даје удео другог света, основно обележје је земно. Овамо спада Милан Фишт; од страних Леопарди, Пасколи, Верлен, Верхарен, Блејк, Браунинг, Тенисон, По, Витман, Платен-Халерменде, Новалис, Рилке, Георге, Шели итд. „Заљубљеник”.

11. Сфера херувима. Песник у чијем делу елеменат другог света победи земни елеменат. Нама, читаоцима поезије 20. столећа ова сфера је блиставија него читаоцима 19. века 7-ма. Овамо спадају Сапфо, Ангелус Силезијус, Бодлер, Рембо, Маларме, Валери, Хелдерлин, Китс итд. „Коњаник”.

12. Сфера престола. Када се песник својим потпуним људским бићем смести у небеску сферу и ту се разграна, готово се размахне. Нама који покушавамо да разрешимо своју личност, а не да је укупно подигнемо у висину и тамо сачувамо: ова је сфера страна, одбојна. Овамо спадају Вергилије, Хорације, Софокле, Милтон, Петрарка, Гете, Шилер. „Краљ”.

Овде се окончава трећа тријада на чијем врхунцу песник може да каже: „Моје дело је одомаћено не само у људском, него и у надљудском свету.”

Пета тријада:

13. Сфера господства. Песник преступа преко своје личности и у небеским висинама постаје „око света”. Хомер, Шекспир. „Заљубљеник”.

14. „Око света” постаје „око које суди” и одмерава мистичном мером. Есхил, Пиндар, Данте. „Коњаник”. Сфера власти.

15. Суд иступа из своје пасивности и претвара се у молитву, у неодољиву покретачку снагу. Бхагавадгита, Литанија из Лорета, Химна сунцу светог Фрање, *Dies Irae* итд. „Краљ”. Сфера силе.

Овде се окончава пета тријада на чијем врхунцу песник може да каже: „Моје остварење је и само творачко; својим делима не само што удем да (мењам судбину) делујем него и да стварам (заснивам судбину).”

Шеста, последња тријада:

16. Сфера начала. Песник у својој заљубљено-женској привржености потпуно сарађује с небеском силом. Јеванђелја, један део Ригведе. „Заљубљеник”.

17. Сфера арханђела. Сваки стих песме прожима и обвија цео свет. Овамо спада Оченаш; у било којој од седам молби се заправо налази све, а њихова сразмерност блиста у таквој надземаљској лепоти и крајњој једноставности да то људски мозак једва може да схвати. Обрати само пажњу: „да се свети име Твоје” (ако једном *ми* будемо могли да светимо *твоје* име, дотле треба да се уздигемо: треба ли више од тога? све се налази у томе) „да

дође Царство Твоје” (ако дође код нас царство твоје: шта још треба? све се налази у томе) „да буде воља Твоја и на земљи као и на небу” (ако нам се твоја воља испуни, шта још да желимо?) „хлеб насушни дај нам данас” (ако имамо телесни и духовни хлеб: треба ли нам још нешто?) „и опрости нам дугове наше као што и ми опраштамо дужницима својим” (ако све умемо да опростимо, то је крајње савршенство, а онда шта да се нама опрашта?) и тако даље; седам дивних ложа, свака је другачија, па ипак истоветна, и свака је целокупна васељена сама, уседмостручена у својој крајњој чистој лепоти. – „Коњаник”.

18. Сфера анђела. Песма као чедо Бога. Овде спадају мантре, и сама азбука. Ова сфера не само да је највиша, него се налази и испод 1. сфере: скала затвара круг. – „Краљ”.

И мото крајњег врхунца каже: „Моје је дело непосредни сусед Бога.”

*

Завршавам писмо. О себи само оволико: земним делом патим и таворим, небесним сам свеједнако ведар. У новим песмама покушавам да се примакнем циљу који си Ти означио. Ако имаш времена, пиши ми; тиме би ми помогао.

Рукољуб за Като. Свако Добро! Грли те,

Шањи

7. окт. 1946.

8.

Преостала су само писма, и то не сва, а о сусретима и разговорима пријатеља не знамо ништа. Али се види и да су поједина писма изгубљена. Не знамо, на пример, какав је Хамвашев одговор био на претходно Верешево писмо и да ли је уопште прокоментарисао песников систем вредности који му је тако подробно изложио.

IX

Шандор Вереш – Бели Хамвашу

Драги учитељу,

веома сам се обрадовао твојем писму; никада још нисам био у овако чемерним околностима, и пријало ми је што је твоје писмо допловило до мене преко оне празнине која ме обухвата. Физички: дању кулук и мучење, ноћу без петролејке; а када ћу моћи да дишем, и то много, ни сам не схватам. Без јела, без грејања, ћебе ми је зимски капут који је углавном каљав од кише. Душевно:

зависност од празнине; ничега по чему визије броде. – А што ћу издржати овакву ситуацију, чак и до смрти, или ћу лако издржати хиљадама година, на то указује што сам убледео као тибетански монах.

Да ли бих 10. децембра могао путовати у Печуј: не видим да је вероватно, чак ретко стижем и до суседног села. Али би веома добро било ако би ти заиста отишао у Печуј: волео бих када би се тамо упознао с гђом Хармат и Жожефом Кишом, двоје младих песника: Чорба би те могао повезати с њима. Обоје су талентовани, само су за сада и људски и песнички несигурни, збуњени; неопходно би им било да им неко проанализира и да у руке доминантне основне црте њиховог бића, на које би после и хуманум, и поезија могли да се сместе и среде, ојачају. Ти би то очито могао да учиниш: мисли да у њима за то постоји добра намера. Недавно сам им написао писмо о теби.

Поменути студију покушао сам да напишем за „Естетички годишњак” (модерна поезија као ритуални акт), али у садашњим околностима немогуће је написати егзактни научни рад: само могу да сместим у речи оно што из моје главом силом жели да искочи. И док сам се борио с темом коју си ти поменуо, одиста је искрсла нека врста „арс поетике”, не у стручном виду, али ми се чини да у томе има све оно што ти желиш. Ако хоћеш и ако дотични прихватају, дај је за годишњак: у том случају дај јој наслов. Ако мислиш да је добра, напиши нешто уз њу како бисмо дошли до жељеног обима. – Текст је следећи:

Из бунара се успињеш, драго дете. Глава ти је ломача, руке водени ток, труп ваздух, ноге блато. Везао сам те, али се не бој: волим те, и моја веза је твоја слобода.

На главу ти пишем: „Чврст сам, спреман, сигуран и одомаћен као неко ко жели да се допадне жени.”

На руке ти пишем: „Имам времена, не хитам: моја је вековечност.”

На труп ти пишем: „Све попуњавам и све примам: нисам пробирљив; али ко је тај који би могао да ме укаља?”

На ноге ти пишем: „Измерио сам таму и дохватам њене дубине; ништа дотле не може потонути а да ја не будем испод.”

Преобразио си се у злато, драго дете. Узми себе ради хлеба за слепе и мач за видовите!”

*

Довде је текст. – Прошли пут описане ствари следила је још једна: у зору после новембра један сан који и није имао причу.

Сан је приказивао отприлике 30-40 здања-појединости и групних скулптура; и није уз то било другог коментара до ли једног месног осећања да се налазим на континенту који се простире између индијских полуострва Кудерата и Источне Африке. То је потопљени праконтинент Гондвана. – После буђења сећао сам се релативно јасно само двеју групних скулптура и атуле једног здања, али је праслика добро остала у мени. Ова уметност се коренито разликовала од сваке знане уметности: карактерисала ју је експлозивна ведрина; до крајности напета хармонија као да је хтела да се распрсне од радости. Понајвећма бела основна боја, мермер у који су биле убачене појединости живих боја; атуле које лебде; вртлог горопадних форми и боја; индијска уметност је сачувала ову вртложну композицију, а кинеска архитектура систем лебдећих кровних симсова; али суштина ове уметности, вртложне веселости као основног осећаја, баханалије су као свакодневица које данас нигде нема. Данашњи човек ову непрекидну олују веселости не би ни издржао, сместа би се заморио. – Што се архитектуре тиче: крупни блокови, али још увек с таквим продужетком да здање изазива осећање експлозије. Здања од два-три спрата, па ипак изгледају циновски, са својим бројним таласастим линијама и са сложеним атулама. Основна боја здања је бљештави бели мермер; уметнуте појединости су најчешће плаво-сиве и зелено-сиве које на белини изгледају веома живе. Сећам се једног низа водоравних, цик-цак атула с којима се густо укрштају окомите линије таласа од атуле до земље; другачије речено, оштри углови мраморних блокова који излазе из здања били су таласасто образовани а низ атула изнад њих пак кривудава: здање је било тако пуно живота попут водопада. – Скулптуре су увек групне: бог с два рога, богиња с перјаницом, око њих краката, одрасла деца-богови. Ову групну скулптуру видео сам поред једног улаза у цркву, у слободном простору: била је од мермера, с уметцима од зеленог патинастог метала. Сличну групу сам видео у унутрашњости једне цркве: тамо су умети били од злата и од метала боје цинобера; и целу групу, у приличној даљини, обавијао је сплет шарених трака и гајтана; и како се човек кретао, овај шарени сплет увек другачијом бојом мреже је опкољавао скулптуре. – Цела ова уметност могла би се окарактерисати: спиритуални рококо. Оволика веселост бесни на сликама Бушеа, Фрагонара, само на површини, на псеудо начин; овде пак извирући из дубине и незадрживо. – Била је то феминина уметност! уметност једног матријархалног света. Само су жене могле стварати овако анти-статично. У свету мушкарца експлозија је увек развијена, а овде је низ експлозија

сам процес. Срећан ковитлац осећања био је бескрајан. Био је то весели, лебдећи, непроблематични свет који се цепа на боје и таласе, свет у којем не доминира мушки принцип, него женска идеја, породица.

Онда је жена била будна а мушкарац је спавао; сада жена спава и мушкарац је будан. – А ова бурна уметност ипак је била нежна и складна. Никаквог знака нагомилане помпе, демонстрације богатства. Изазивала је дејство које је досезало до неба, али увек с најмањом могућом мером, боје су темпераментно горопадне: али су понајвећма сиве нијансе уткане у белину; једва да има пуних боја. Беснели су мотиви, али су увек само по два-три мотива проузроковала толику покретљивост као касније гомила мотива. Беше то заносна уметност, и не мужевни, себични, наркотични занос: него здрава љубав, екстаза колективних назора. Била је сасвим у знаку бујања темперамента, па ипак није била бучна; пре моцартска него бетовенска. – Вероватно је то било треће велико раздобље човечанства. Прво: хиперборејско, златно доба, ведро-статичко; његов симбол: камен. „Постојим.” Друго: лемурско (континент потонуо у Тихом океану), њега је карактерисала цветолост, виталност; његов симбол: биљка. „Постојим да бих могао цветати.” Треће: чулна култура Гондване; њен симбол: животиња. „Постојим да бих могао да се радујем.” Четврто: атлантско, интелектуално, медитативно, ведско; његов симбол: човек. „Постојим да бих могао знати.” Пето: европско, аристотеловско, индивидуално, активно; његов симбол: вилењак. „Постојим да бих могао стварати.” Шесто ће бити: Елдорадо, интуитивно раздобље, чија је жива слика црначка култура; његов симбол: вила. „Постојим да бих могао волети.” Седмо и последње: апокалиптичко доба; човек ће се ослободити своје тегобе везаности за тело; његов симбол: анђео. „Постојим да бих се могао вратити кући.”

Свако добро! Окончавам писмо. Ако је могуће, одговори; са захвалном љубављу мислим на тебе и грлим те.

Шањи

Ченге, 7. нов. 1946.

9.

Нема Хамвашевог одговора ни на ово писмо, можда писма и није било: овакво схватање уметности, живота, човека – далеко је од Хамваша, можда се већ овде види раскорак између мислиоца и песника. Али је Вереш 1946. године објавио две збирке песама: *Елизијум*, *Трем зуба*.

Х

Шандор Верещ – Бели Хамвацу

Драги учитељу,

имао бих чудну молбу. Припремам једну прозу и у њој бих желео да искористим онај сан који приказује здања Гондване. Тај сан сам ти описао у једном писму док је још био топао, и већ не бих могао да га из главе реконструишем. Да ли још имаш писмо? И ако га имаш, можеш ли ми га послати што пре?

Онај део о Гондвани бих преписао, по бих ти га одмах вратио.

Овај сан сам описао и Лајошу Филепу, али је опис који сам теби послао подробнији. Ако га ниси сачувао, онда ћу тражити писмо које сам послао Филепу.

Проза на којој радим: „Успомене једне олује”. У њој желим да покажем оно *дру̀о* лице постојања које се окреће не према живим бићима, него према неживима. Оно што ми искусимо наличје је постојања; а друго је његова површина. Како постоје виле: нимфе и сатири планина, ваздуха, растиња, животиња: о томе прича једна олуја која се непокретно сместила у подножју стене и прави прибелешке.

Сада живим у Фехервару, до сада као службеник музеја. Да ли би имао жеље и времена да дођеш до мене? Јер бих се тада побринуо за коначиште.

Шта је ново од како смо се последњи пут срели у „Универзитетској штампарији”? – Читам твоју књигу о модерним сликарима, веома ми се допада. Само налазим један недостатак: сваку уметност посматраш са чисто спиритуалног гледишта, а не с гледишта „занатског”. У сликама истражујеш какве врсте психичких елемената оне зраче; а једва да говориш о бојама и формама и линијама узетим по себи. Мада, наслућујем, да психички елемент који се очитује посредством боје, форме, линије другостепен је у односу на то што значе боја, форма, линија узете саме по себи. Права стварност слике није оно што се „у њој крије”, него оно што је „она сама”. Не оно што је њеним посредством изражено, него оно што је њоме оформљено. Ти си приспео само до јантаре, што још увек изражава нешто ако је то и највиши психички садржај од којег још увек треба поћи корак даље како бисмо од пројектованог душевног елемента стигли до саме слике. Заправо си стигао тамо где и Дидро или Петефи, да истражујеш идејни садржај слике, уместо да посматраш саму слику. – Исто је тако и у књижевности. То сада истински осећам када радим на таквом делу које је чисто „душевно”: покушавам да у њему дам гласа о души „друге половине” бића. Колико год овај рад може да успе, ипак колико је мање то од једног јединог стиха једног јединог

неухватљивог тананог акцента. За сада покушавам да откријем што више бразда егзистенције, да откријем низ непознатих ствари; али је то пре истраживачки, него уметнички рад; одавде морам опет да се подредим сасвим бездушној теми, нпр. да сам за ручак јео чорбаст пасуљ; а и од тога сам приспео даље, тамо где је песма тако празна, као шутнута лименка, само што баш носи акценте лепоте а да неме никакве високе или ниске душевности.

Да ли си помишљао на антимионију Бетовенове (психичке) и Бахове (формалне) уметности? Бетовеновска: пуна свега и шарена; баховска празна и блистава. Ја сам сам у знаку Бетовена, али симпатишем с Бахом. Ти само посматраш бетовенско; чак је то и јантра, па и свака религиозна уметност. Погледај једном баховску: нпр. танане и блиставе хоријамбске строфе Јаноша Арања у „Будиној смрти”, које су садржински и душевно сасвим безначајне. Бернса, Ајхендорфа, Шторма, Белмана, Ередију, Шекспирове мале песме, Пасколија, Мерикеа, Еминескуа итд. како су ништавне и како су лепе. Садржински привид или истинска ограниченост (понејвећма истинска), и формално божанско блиставило. – Шта велиш на све ово?

Писмо о Гондвани, ако је могуће, молим (и то је „бетовенско” писмо и биће смештено у бетовенско дело).

Негде је после поноћи; окончавам писање. Рукољуб за Като. Грли те захвалном љубављу

Шањи

11. јул 1947.

XI

Бела Хамвац – Шандору Верешу

Драги Шањи – твоје писмо сам примио овде у Сентандреји. Од почетка месеца се купам, шетам, читам Шекспира и после дугог низа година први пут истински живим у овом дивном кривудавом граду и у мирисним шумама. Какви зидови! Какви борови, врбе и багремови! Лепота света је неизмерна, али не желим ни да је самеравам, желим да у њој живим. Можда сам већ близу крајњег мира (и због тога можда се више никада неће ништа порушити – нека буде речено у добри час). Светли кристал великих дубина, и ноћ више није мрачна, него блиста. – – – У недељу преподне ћу отићи у Пешту, тада ћу потражити твоје Гондвана писмо и послаћу ти га. Хвала на твом позиву за Фехервар, и онако мислим да одем код тебе у августу или септембру.

С љубављу те грли

Бела

Сентандреја, 16. 7. 1947.

XII

Бела Хамвац – Шандору Верещу

Драги Шањи – твоје писмо сам донео у Сентандреју, забуном је опет доспело у Пешту. Сада ћу ти га послати и ако ти не треба, очекујем да ми га вратиш. Обавести ме када ћеш доћи у Пешту. Мислим да ћу те посетити крајем августа.

Грли те

Бела

26. 7. 1947.

XIII

Шандор Верещ – Бели Хамвацу

Драги учитељу,
хвала за оба писма, и на писму о Гондвани које сам преписао и сада ти га враћам.

И нарочито ти захваљујем на обећању да ћеш ме посетити у Фехервару. Надам се да ћемо у овом тихом малом граду имати прилике да много и темељно разговарамо. Добро ће ми доћи, јер сам у последње време душевно постао сасвим пропадљив и рушеван, неспособан сам за јачу конвцентрацију; и оно што се одавно није догодило, осама ми често додијава.

Двадесетог августа ћу допутовати у Пешту, због радио емисије, а потом назад у Фехервар. Али се ипак надам да ћемо се срести.

Да ли си у „Универзитетској штампарији” добио збирку песама Ами Карољи? Веома дубока књига, из далека је сродна цртежима Лајоша Вајде; добро би било ако би је прочитао.

Шаљем ти велику гомилу мојих нових песама. Сада веома много пишем; или пре само жврљам, без нарочите концентрације; из виших сфера приспео сам у близину земље. Моје већ прибављене способности, ослобођене од сталног подстицања „напред-назад”, користећи се мојим замором, бесно се искале на једном месту. – Понека песма је део фиктивне „јерменске антологије” (*Пошой, Химна у зору, Басма, Песме ружа, Кухиња*). Био бих ти захвалан ако би ми писао шта мислиш о мојим новим песама и ако би ме мало усмерио.

Захвала, и грли те

Шањи

29. јул 1947.

XIV

Бела Хамвац – Шандору Верещу

Драги Шањи – твоје писмо и песме сам са захвалношћу примио. Већ сам у Пешти после једномесечног сентандрејског купања, шетњи и интензивне доколице, али о викендима још одлазим (Като ће остати тамо до краја септембра) – и зато ако само 10. будеш овде, тешко да ћемо се сусрести. Судаћи по твојем писму ти се налазиш пред неком променом. А шта је то, с ове даљине не могу да просудим. Песме су ти једнако добре, нарочито (најближа ми је срцу *Из њесама о ружји* – да је Гете *иако* био знао у *Westöstlicher Divan*!!) *Канџајџа*, *Поџој*, *Кухиња*. Имре Пан тражи једну за *Index*. Да ли му могу дати *Канџајџу*? – С тобом иначе не може бити никакве невоље, само можда привремено не знаш где си. Ако се сусретнемо, можда ћу ти моћи да кажем. (Запазио сам песме Ами Карољи, чак сам се и упознао с њом.) Адреса ми је сада већ пештанска. С љубављу те грли

Бела

6. 8. 1947.

XV

Шандор Верещ – Бели Хамвацу

Драги учитељу,
хвала на писму. Пишем ти само кратко, јер сутра путујем у Пешту и остаћу тамо отприлике једну седмицу. Надам се да ћемо се сусрести.

Песму „Кантата”, нажалост, не могу да дам Имреу Пану, јер сам је послао часопису *Válasz*. За њега шаљем другу; песму о кухињи која је од онда постала трилогија.

До виђења и грли те са захвалном љубављу

Шањи

9. авг. 1947.

XVI

Трем зуба Шандора Вереша

Медуза Шандора Вереша је она збирка песама која је почетак песника и, по свему судаћи, целокупне новије поезије. Ова чињеница би се отприлике могла одредити тако што песме *Медузе* означавају ону границу која се могла још и досегнути превазиђеним средствима поезије. Следећа збирка (*Elysium*) већ је преступила границу. По спољашњости то се очитује на тај начин

што је стари укус овде зајаукао први пут и поуздано узвикнуо: не! А нови укус је почео да кликће и први пут је поуздано узвикнуо: да! Али све оно што је у *Медузи* било захтев и обећање, у *Elysiumu* обновитељска смелост и експеримент, то је сада у *Трему зуба* постало спонтана и по себи разумљива чистота тона, који се оглашава без непрезања и у коме нема више ни претеривања. После овога изгледа веома вероватним да можемо бити сведоци развоја значајне поезије у светским размерама. Од Шандора Вереша можемо очекивати оно што нисмо могли ни од једног нашег песника: завршено ремек-дело.

Услов овога дела, наравно, сасвим је другачији, него што се то данас наслућује и може наслућивати на основу кварне критике. Опште је позната веома велика једностраност музичара и сликара и вајара. Веома је мало изузетака. Свако зна да постоји једна врста специфичне сликарске и музичке и вајарске глупости. Ова специфична тупост у неким својим видовима досеже чак глупост научности, чак је и превазилази. Знамо какве су последице овакве ограничености. Знамо да нису само комичне. Блесавом једностраношћу и неосетљивошћу према истинској стварности, идиосинкретичким слепилом према свему што је изван сопственог суженог света струке – то је посебно велика опасност. Јер је опасност ако овакво неспретно биће дође и може да дође до речи у науци и у уметности.

Видећи дело и уметника човек осећа непријатну неупоредивост. Јесте, човек се збунује и мора да пита: неразумљиво је да је ово сразмерно изврсно дело остварио овакав тикван. Између човека и дела постоји невероватна и непремостива разлика у равни. Нешто што на једној тачки мора да искрсне, па онда и искрсне. То је онај случај када се уметник погрешно развија, прихвати неукус, не уме да се развије, исцрпљује се бескрајним опонашањем себе сама, стане и насуче се.

Ова за музичаре специјалисте и сликаре специјалисте тако карактеристична честа и црна ограниченост и лично осећање мање вредности, у много случајева сасвим смешна безвредност, такође се све чешће може наћи и међу песницима. То је биће чија вештина дара пати од елефантијазиса, док му се људско биће дегенерише и личи на гнома. Међу оваквим богаљима видели смо управо довољно музичара, сликара, вајара, песника и писаца да би нам сасвим досадили стручни захвати и трикови који коначно извиру из људског осећања ниже вредности и да се у нама разбуди захтев и према уметниковим личним вредностима. Закржљали и глупи мангуп који стоји иза специјалне музике и специјалног сликарства биће и онако, пре или касније,

раскринкан. Распад мехура нико никада никаквим триком није могао да спречи.

Медуза Шандора Вереша је управо начинила корак којим све проблеме вештине свесно и одлучно подређује проблемима човекове егзистенције. Ако се неке више допада стручноестетичка опорост: Шандор Вереш је одбацио ниво форме као вредност по себи и подредио је егзистенцијалном нивоу. Почев од тог трена најважнији елеменат песме више није пуко књижевно блиставило, него лични додир. Према овоме, песник није мађионичар у смицалицама за песме, него зналац више егзистенције. Тако је то било код сваког великог песника света почев од химни Веда до Валерија.

Шандора Вереша је дуго вребала опасност да постане жртва смицалица мајсторства. Од како је написао песме из збирке *Elysium*, опасност је прошла. Како би још боље означио преокрет, у међувремену је написао и збирку у прози (*Ка њојћуности*), у којој се оријентише према егзистенцијалним питањима и досеже их на најдубљој тачки која се, по нама, може досегнути, на тачки баштине. А сада, у новој збирци, *Трем зуба*, тон овог вишег знања о егзистенцији влада готово сигурно и недвосмислено.

О овој поезији у овом тренутку и на овом месту не може се на брзу руку изрећи суд. Нека буде довољно оволико: Шандор Вереш зна да продубљивање живота захтева спиритуалне висине, исто тако као што спиритуално уздизање захтева удубљивање у органски живот. Ко тежиште ставља само у једном правцу, руши се. Тако се руше на подручју мишљења на једној страни материјалисти, на другој спиритисти. Ни витални, ни спиритуални правац сам по себи не може трајно да опстане. Ипак је нужно да песник, или мислилац користи језик једног света, или инстинкте, или дух, – али тако да користи други свет као допунски и потпуно га упије и пренесе.

Језик Шандора Вереша јесте језик инстинкта: језик жена, деце, животиња, митова. То је дубок, готово неартикулисан, комплексан језик. Језик ветрова и птица. То је језик којим говоре краве и коњи и пророчанства. Код Шандора Вереша се кроз овај језик жари вагра спиритуалне стварности. Што је реч једноставнија, све је већи задатак да се натопа духом. Тај метод кулминира у песмама од једног стиха и једне речи. То блиста пуним сјајем у епу о Гилгамешу; мит о архаичком краљевству пастира пламиња у ватри духа – ова сразмера је оно што, за нас, чини овај еп веродостојним, веродостојнијим него да је пуки превод.

Даље напредовање се готово може оловком нацртати. Све дубље и дубље ће откривати и за поезију један свет с којим је

наша поезија 19. века још одржавала сродност и додир, али од којег смо се одвојили под јаким западним утицајем, чак у толикој мери да је и Арањ залуд желео да се врати, због историјске ситуације више није био у стању да стигне до корена. То је била Арањева носталгија према наивном епу. Данас, уз помоћ музике и сликарства, ситуација песника је много лакша. Сада је већ реч о затвореном фронту који се јавља у свим уметностима а понегде и код филозофа. Источноевропска драма Шандора Вереша („Драмски одломак” из *Elysiuma*), његов „Гилгамеш”, јерменске и кавкаске и татарске песме показују да то у њему живи свесно. А мале дечије песме из „Корпе воћа” директно упућују на Бартокова дела из „Микрокосмоса”. То је пут којим је кренуо и који се више не може превидети. Тако се поезија Шандора Вереша припрема не само да буде ремек-дело, него и једини проходни уметнички пут који више није школа, није правац, него треба да се рачуна на обнову поезије.

Бела Хамваш

Diarium, 1947.

XVII

Шандор Вереш – Бели Хамвашу

Драги мој Бела,
према нашем договору у прошли петак сам заједно с Ами био у Сентандреји, на плажи те нисмо нашли, твој стан нисмо пронашли. Сутра путујем у Секешфехервар. Вечерас бисмо се могли видети? Бела Ендре, Шандор Татаи, Арпад Илеш и ја бићемо у Карољи врту од 8–11 (Моцарт: *Ојмица*). Од 11 у стану Беле Ендреа (Andrássy út 21/IV). Ако имаш времена, дођи, или у оперу на отвореном, или код Ендреа.

Грли те

Шањи

И присутни Татаи такође.

10.

Године 1947. Вереш прелази у Пешту, следеће године жени се песникињом Ами Карољи. Одлазе на дужи студијски боравак у Италију. Веза с Хамвашем се тањи, прекида и више се никада не обнавља.

XVIII

Телеграм Хамвашу

Наша свадба сутра у среду у старом будиму у цркви ујлаки у дванаест сати ами и шањи

(1948)

11.

Једно од крупних и тешко решивих питања јесте пријатељство и разлаз Хамваша и Вереша. Лако је видети њихову блискост, сагласност, али утолико теже је објаснити њихово удаљавање и прекид свих веза.

Било је оних који су тврдили да је захлађење настало после женидбе, Ами Карољи се није уклапала у постојеће односе. Међутим, она је и раније познавала Хамваша, долазила је код њега у библиотеку, добијала савете шта да чита, узимала лектуру коју јој је он препоручивао.

Хамваш је био институција на гласу у Пешти, многи су навраћали код њега, студенти су долазили до библиотеке само да виде човека који све зна, прибавља књиге из света на многим језицима, све чита. Та стаменост и обавештеност, између осталог, допринела је да нови режим удаљи Хамваша из библиотеке, да га пензионисе и тако онемогући његово живо деловање.

Не може се разлаз објаснити политичким приликама и, евентуално, жељом брачног пара да код режима себи обезбеди бољи третман, можда запослење. У то време када је Хамваш избачен с посла (1948) и када не може ни словце да објави, и Вереш је у сличном положају, не може да објављује. И тако ће остати све време ригидног стаљинистичког режима. Вереш ће објавити збирку песама тек 1956. године (*Кула замуклости*), а у Кадаревом режиму, после револуције јавиће се низ покушаја (седамдесете године) да се Верешова поезија рехабилитује, као дело које се одвојило од Хамваша и, насупрот њему, упловило у воде језичких поигравања, што значи да није поезија која дубински захвата цео свет. Тако га виде нови тумачи, студије и монографије које се већ јављају.

Ипак треба видети да су два велика ствараоца једно време оплодили један другог, али исто тако да се убрзо показало и колико се међусобно разликују у укупном схватању света, живота, уметности.

Хамвашева удовица, Каталин Кемењ, причала је да је био један сусрет и покушај обнове пријатељства два великана. Хамваш

се с тог састанка, каже Каталин, вратио смркнуто, само је рекао да би било боље да се нису ни сусрели.

Два велика ствараоца сасвим различитог типа сусрела су се, сваки од њих је остварио велико дело. Ако бисмо желели да их упоредимо, што није препоручљиво када су у питању истински велики ствараоци, могли бисмо рећи да су Хамваш и Вереш остварили у 20. веку два изузетна дела: један романе, други поезију, али се не може упоређивати ни са чим оно што је Хамваш остварио као есејиста, писац студија, мудрац који је на друге основе поставио свет, основе које ни до данас нису довољно откривене. Хамвашево промишљање света је оно што је још увек довољно познато и што се може и погрешно тумачити, па то чини и Вереш.

Хамваш је постављао високе и тешко оствариве захтеве, и себи и другима, онима од којих је очекивао да могу доспети до те разине, па ма живели онако како је он оскудно живео. Живот и уметност су код њега тесно повезани, нема великог дела без часног живота. Међу својим савременицима није нашао такве ствараоце, ни у свету их није било много, једино су поједина остварења, дело и живот, представљали домаћај те високе тачке.

После покушаја интензивног пријатељства с песницима (Гујаш, Вереш) када није успео да их повуче и уздигне на своје висине, Хамваш ће потражити и неговати интензивно пријатељство с обичним људима, онима који не стварају своје уметничке светове (Ференц Немет, Ласло Добеш, Ирма Сабо). Живот је такође дело.

12.

Хамвац̄ последњӣ п̄уџ̄ о Верешу:

Глад за публиком је велика невоља, многи од ње пате, многи пропадну (Шандор Вереш), међутим, без чистог живота нема истинске уметности. Штета за њих. С издајом пак то се не може. (1965)

Када Вереш последњи пут говори о Хамвашу (1980), изричито се види како је побркао ствари и приклонио се оном општијем, негативном пријему великана када Вереш свој маштовити поетски приступ стварима приписује мислиоцу:

Сматрао сам га веома занимљивим зато што слободно фантазира, утолико је Хамвашев рад сродан с књигом Нандора Варкоњија *Сџубови Сиријајџа* зато што нису важни аргументи, него претпоставке, замисли, идеје настале у изненадном надахнућу.

То је тако занимљив метод који се, наравно, у пракси не може користити, практични научник је принуђен да се држи чињеница, овако је то пре поезија него наука. Хамваш је имао велики утицај на мене, а има и данас. Његов свет је нешто друго од онога који познајемо, такав свет где је све могуће, али само у машти.

13.

Тесџаменџ

Уџозоравам вас да вам осџављам џакво књижевно дело, као Талијанима Данџе, Енџлезима Шексџир. То за вас, џилићи моџи, значи бар џеџ хиљада џодина ако само донекле будеџе умели да се бринеџе о њему. Не дозволиџе да оде у дим, да одлеџи у небо, будиџе мало реалисџичниџи и џрактџичниџи.

Шандор Вереш

(Оловком писан Верешов рукопис, без потписа; вероватно настао седамдесетих година)

Песнику је тек релативно касно пало на ум, према крају века, будући да се ситуација обрнула због промене односа с народом, да он јавност више не сме да пожели. Напротив. Мора да тражи заштиту како би избегао додир с публиком, популарност, додир с обичним човеком. Ко то не зна, њега ништа није могло спасти од срамне пропасти. Ко је знао, он је створио сопствени метод да би себе одвојио од народа. Морао је на неки начин да буде недоступан и недодирљив. Јавност је требало држати на одстојању. Скривао се и живео у тајности; писао је тешко разумљивим језиком; уздизао се у високи духовни свет; налазио специфичну и личну симболику. Песништво је чувало такву мистерију унутар које је требало да остане и само су посвећени знали за њега. За тајну су чак сазнавали, и они коју су је могли сазнати, тек накнадно, после песникове смрти. Као да се није смело знати код кога и где гори свети пламен. Требало је сакрити пламен пред олошем који је тражио смрт за свакога ко га је узнемиравао у његовом тоњењу у мочвару. (1943)

Бела Хамваш

ВЕЛИКИ ПОЧЕТАК

1.

Објављени радови у периодици двадесетих година још не наговештавају смер Беле Хамваша, мислиоца и романсијера. Али уназад гледано, поједини радови, нарочито белетристички, као да ипак воде ка сложенијој структури једног ствараоца који жели да својим делом обухвати цео свет. У том погледу две-три криминалистичке приче могу бити занимљиве као исходиште. Нарочито две прозе, објављене у часописима 1923. и 1924, *Карма* и *Чудан случај*, које треба да припадају зачетку истог циклуса под насловом *Из Бележака полицејског инспектора*; као и прозе *Бело ждребе* (1923), и *Црно вино* (1924). Ако им се прикључе и филозофске идеје које кореспондирају с њима, као да смо на трагу будућег романа *Бесови*, дела које је остало све до данас необјављено.

Необична је ситуација: будући велики писац је написао веома значајно дело, а оно не изазива пажњу, остаје у сенци као да је неважан и неуспео почетак.

2.

Док нисам био прочитао рукопис романа *Ördöngösök*, преводио сам наслов као *Баволијада*. Тек сада, приликом превођења постаје јасно на шта циља аутор: демони, нечисте силе, зли дуси владају мономанијакалним људима. Ево преводиоцу лепе прилике да у нашу културу врати наслов који смо успут загубили. Наиме, својевремено је роман Достојевског *Беси* код нас преведен под насловом *Зли дуси* или *Нечисте силе*, и по принципу поштовања традиције ти наслови су задржани и до данас. Мада је јасно да се роман могао превести и под насловом сасвим близу оригиналу: *Бесови*. Могућност и нашег језика, као и других словенских, још има очуван тај стари призив из давних времена који се и даље успешно може користити.

Хамваш је знао за тај руски наслов, високо је ценио Достојевског и, нарочито, овај његов роман, и није случајно наслов свог првог романа толико примакао Достојевском.

Ипак је чудно: да је којим случајем превод наслова романа Достојевског био, рецимо, *Бесови* – ја сада Хамвашев роман не бих могао тако превести, морао бих тражити отклон и – можда би превод гласио управо *Зли дуси* или *Нечисте силе*. Овако, са задовољством, враћам језику и култури помало запретен и затурен наслов.

3.

Роман би се с много разлога могао означити као сатиричан. Не само зато што је писан када и сатире, већ због самог проседеа. Хамваш ће и касније нагињати сатири, само што ће отићи даље и хумор ће бити тежиште, ослонац за приказ укупности света. Сатира је део таквог поимања света, само што је она као средство огољенија, директнија.

Све личности овога романа као да су клесане од исте материје. Полазиште сваке личности може бити прихватљиво и животно, чак тачно у односу на укупан живот. Али увећавањем тог изходишног става и његово претварање у једини, искључиви, поједностављени и осиромашени приступ сваку личност чини мономанијакалном, неживотном, смешном. Колико год су различите, све личности су сводиве на ову своју димензију, било да је у питању мислилац или човек који и не уме да мисли. Мономанијакалност се изричито види и по томе што било шта да се догоди, било кроз какво значајно искуство да прође оваква личност, искуство неће постати искуство, блокираност је толика да се ни за педаљ неће извршити никакво померање, као да се ништа није ни догодило; нови истоветни циклус поново може да почне и тако у бескрај.

Могло би се помислити да је роман саткан од оваквих мономанијакалних личности монотон. Међутим, Хамваш је неисцрпан у разноликости животних могућности мономанијакалности, односно људске глупости. Као ни доцније у својим делима, Хамваш ни овде не остаје на огољеној личности: најпре је постави тако уверљиво да основни став личности прихватамо, налазимо да има резона, јер је то побуна против света и његове скучености, а тек доцније, у укупности живота, види се да је поједност само наизглед била тачна, у целини истинског поимања света тај детаљ је неважан, маргиналан, чак префорсиран и глуп. Полазиште људско, прихватљиво – укупност нељудска и неприхватљива: сатира.

Нема ни једног јединог лика који успева да изађе из ове атмосфере, да се помери, препороди, доживи искуство и порасте. Иако с извесним померањима, мономанијакалност ће остати један од основних принципа Хамвашевог односа када је у питању роман, људи и њихови односи.

4.

Проблем имена у преводу. Имена се не преводе, па ипак...? Текст романа није реалистички, већ симболичан. Значи да су и имена симболична. Ипак би било добро задржати оригинална

имена. Али проблеми су тако разнородни да се не може примени-ти само један принцип, него комбиновање. Ако се нека имена не преведу, изгубиће се симболика. Нашег читаоца треба довести у положај који је сличан мађарском читаоцу: разумевање симболичности имена. Занимљиво како је у овом роману мало правих мађарских имена. Интервенције преводиоца: понека имена се прилагођавају, два-три чак преводе, а страна, у њима је симболика подједнако знана и мађарском и нашем читаоцу, остају (уз неопходно културолошко померање). Најбоље их је навести, у оригиналу (уз евентуално упозорење) и коначни облик у преводу.

Borbély-KANAVÁSZ Antal Báró	барон Антал КАНАВАС
KANAVÁSZNÉ (канавас је врста платна)	Гђа КАНАВАС
ANDREA EZREDES	пуковник АНДРЕЈА
KÁRÁSZ NYOMOZÓBIRÓ	КАРАС истражни судија
(карас = риба караш)	
KLEOFÁS (библијско име)	КЛЕОП
sintér (нема лично име, само занимање)	шинтер
CSÓKA	ЧАВКА
SOKA (у игри с претходним)	ШАВКА
FELIX (нема потребе да се преводи у Срећко)	ФЕЛИКС
TORMA (= рен, овде мало померен ка западу)	ХРЕН
JÓNÁS (библијски порок)	ЈОНА
BENJÁMIN	БЕНИЈАМИН
(библијско име Венијамин, овде дато с бетом)	
AGATHA	АГАТА
PARADICSOM	РАЈКО
(рај, парадајз, рајчица, не постоји као име)	
KANAVÁSZ IFJABB (BARNABÁS)	КАНАВАС МЛАЂИ
	(БАРНАБАШ)
SZERAFITA	СЕРАФИТА
BARTOLOMEUS (прилагођено, али с бетом)	БАРТОЛОМЕЈ
ÁRON	АРОН

Истовремено се види да у овом роману има 18 активних лица, од тога су три жене. Роман није смештен на острво, нису личности окупљене у неко планинско летовалиште па, рецимо, изоловане невременим, нису на броду усред океана (познати предуслови из романа и филмова), него су у једном граду, у једној кући, као чудна булумента и пред нама су од јутра до вечери.

Прстенаста структура: почетак је писмо и позив брату Андреји да дође и да направи реда у овој лудници-свету; на крају је такође писмо и позив сестри да дође и помогне да се васпостави

нормалан свет; оба пута се лудаци позивају да направе реда међу непоправљивим мономанијацима.

Не знамо од чега живе, ко их опслужује, како се хране, ко им спрема јело?! Наравно, па то и није реалистични роман!

5.

Структура романа се мора запазити. Пал Дарабош, који је прекуцао роман с јединог Хамвашевог машинописа и тако нам сачувао дело (његовом добротом сам и ја дошао до необјављеног рукописа), вели да је у том примерку још могао да види да је свако поглавље имало свој наслов, и то свих 18 наслова су преузети наслови ставова из Шумановог *Карневала*. На том примерку рукописа Хамваш је, каже Дарабош, љубичастим мастилом накнадно прекрижио ове наслове.

Можда ће неке бити занимљиви (Хамваш их је прекрижио и више се не могу ставити као наслови; ја сам у превод уместо наслова само стављао Прво поглавље, Друго поглавље... јер ни тих ознака нема у рукопису) ти брисани наслови па их наводим:

1. Préambule
2. Pierrot
3. Arlequin
4. Valse noble
5. Eusebius
6. Florestan
7. Coquette
8. Réplique
9. Papillons
10. Lettres dansantes
11. Chiarina
12. Chopin
13. Esthella
14. Reconnaissance
15. Pantalon et Colombine
16. Valse allemande avec un intermezzo á la Paganini
17. Promenade
18. Marche des Davidsbüdler contre les philistine

Хамваш је имао апсолутни слух, сâм је у младости много компоновао, одлично свирао клавир. Када су се још мишљења строго делила и веома много људи ниподаштавало Белу Бартока, Хамваш је веома рано у њему открио генија. Написао је низ веома значајних студија и есеја о музици. Зато овај роман, у одређеној

кореспонденцији са Шумановим делом, ако ништа друго, бар сугерира да није реч о реалистичком роману, али наговештава и нешто дубље и значајније. Али да не заборавимо да ће Хамвашев најбољи и највећи роман добити наслов *Карневал*.

Истовремено, Хамваш доследно сваки наслов дели на три потпоглавља која су међусобно одвојена и свако од њих је посвећено једној личности или догађају, уз супротстављеност. Није случајно доследно изведено ово тројство у структури поглавља романа, као ни паралела са Шуманом. Хамваш има тезу да су уметности Европе од Грка наовамо, као и све науке, добиле јаку рационалну потку, једино се у значајној мери отргла музика.

6.

У структури романа постоје приче (о вољу маскираном у краља, о изузетном делу славног сликара, о две биљке, о сиромашном Павлу, о Јуди...) и оне су занимљиве зато што нису директно везане за роман, него служе као побочни, помоћни доказни поступак. Личе на источњачке приче које треба у читаоцу да изазову одређен однос не само према ономе што се каже у причи, него и према ономе што је речено пре или после тога у потпоглављу романа. И, оно што изазива пажњу јесте: зачетак је то оних сјајних расправа у доцнијем роману *Карневал*. Јер се овде сама прича и тумачи, чак супротно или уз одређено померање од онога што би читалац сам могао да закључи.

(НАКНАДНО. У роману најновијег Нобеловца Орхана Памука *Зовем се црвено*, примењен је сличан поступак, али 80 година касније: наиме, Памук у свом роману као да прекида причу и уводи поглавља, слично Хамвашу, у којима говоре: пас, дрво, новац, црвено, коњ, ђаво, два дервиша и жена. Ђаво је нарочито интересантан за мађарског читаоца, јер је веома близак Мадачевој *Човековој шрагеџији*. Одједном нови роман, нови велики писац и сличности с давним делима мађарске књижевности!)

7.

Већ је постављено питање какав би био мађарски роман и пут мађарске књижевности уопште да је велики роман *Карневал* објављен оне године када је и довршен (1951). То питање сада, када имамо у рукама први роман Беле Хамваша, можемо да поновимо још с више права: каква би била мађарска књижевност да је роман *Бесови* објављен оне године када је и завршен (1929)? Одговор је: роман се развијао тако да је он данас на разини Хамвашевог романа који је написан пре 75 година; овај роман, објављен, рецимо, 2004. године, потпуно је савремен, чак иде нешто испред

свога времена, треба га тек достићи. Бар представља пут, онај прави којим романсијери, велики ствараоци иду изражавајући себе, а не правећи тренутне бестселере, значи треба и могу да иду, увек на свој непоновљив начин. Одмах се, наравно, поставља оно крупно питање: схватање света, филозофске основе, пут човечанства, морална начела...

8.

Бесови: роман апсурда написан пре седамдесет пет година, објављен данас: делује сасвим савремено и свеже. У основи његовој, у целини дела, постављена је мисао о апсурдности науке, филозофије, човечанства... безизлаз у симболичним сликама.

9.

Роман *Бесови* је прво Хамвашево дело већег даха, значи почетак. Често почетник, будући велики уметник, у првом свом делу назначи и себе и своје дело тако да се све клице будућих дела налазе у овом почетку, можда неразвијене, али положене. Чест случај, али гледано накнадно. Чудно, али и код Хамваша је тако. *Бесови* – као и поједине сатире из дела *Тешко је сајширу не њисајши* (што се прозе, романа тиче ту треба истаћи ону под насловом *Едиј*) – јесу прво дело Хамваша који тада више и није баш млад (33 године), а није баш ни почетник, а целокупан стваралац се налази већ у овом делу: и романсијер, и есејиста, и филозоф.

10.

Први пут преводим дело, а да га претходно нисам ни прочитао. Не само Хамваша, него ни друга дела која преводим не могу ни да започнем, откуд бих? а да их претходнио нисам прочитао. Па и сама одлука да ли нешто превести, заснива се на томе што је дело претходно прочитано, оцењено, издвојено за превођење. Тако је и с Хамвашем било, само што сам његова дела с неописивом радозналешћу читао и знао да ћу их и преводити.

Уобичајен је поступак: дело сам раније прочитао и сазнао, одлучио да ћу га преводити једном, не знам када, када ми се укаже прилика, слободно време и жеља баш тим делом да се позабавим. (На издаваче и поруцбину не може да се чека, траљави су и неразумни.) А када искрсне, не зна се баш поуздано када, то време, дело поново читам, можда на маргинама забележим по које решење које ми падне одмах на ум. Онда трагам за тоном превода, обично прве странице служе као експеримент да се тон приповедања открије, реченица писца прецизира у преводу. Тај део је најтежи, врста је експериментисања када је све лебдеће,

несигурно, променљиво... све у трагању. Када је решен тај почетак, долази рад који има своје тешкоће, али је то само извршавање посла и решавање конкретних, неочекиваних појединости. Али све је у склопу знаног дела, где се ипак могу јавити и чудни случајеви о којима се унапред није знало.

Поступак: дело је прочитано и знано. Ипак, сваки дан превођења значи савладавање маленог делића, највише десетак страна, најчешће и мање; увече читање следећих страница које ће се сутрадан преводити. Увек се прочита више него што ће се сутрадан превести. И стално тако, зато се поједине странице прочитају и више пута пре него што се преведу. Не зна се заправо колико је читања било пре него што је једна страница преведена.

С Хамвашем је било нешто лакше: толико сам га упознао, његову мисао, реченицу, појединости, да ми је био и ближи и лакши него други писци које сам преводио. Приликом превода Хамваша обично више није требало експериментисати и тражити тон за његово дело. Само је то требало радити у почетку код првих превода есеја и романа, касније већ није. Али сам и Хамваша читао раније, читао сваки дан, свако вече оно што ћу сутрадан радити.

Једини изузетак је ово дело, последњи превод, 45. по реду. Дозволио сам себи такав луксуз и такво задовољство да дело нисам прочитао до краја, само првих неколико поглавља (где сам решио проблем имена!), него сам непрочитано могао да га понесем на камповање и да га овде преводим, а да га ни овде нисам прочитао до краја. Само читам поглавље по поглавље, оно које је на реду за превођење, али не знам, нисам прочитао остала поглавља: не знам структуру романа, не знам ток, обрте... Тако себи омогућујем авантуру примарног доживљаја: готово истовремено сам и читалац (наиван, не знам шта ће бити на следећим страницама) и преводилац који треба да савлада текст и да га преведе. Али ја већ одавно знам Хамваша и сва његова дела, на хиљаде страница сам превео, тако да нисам у прашуми, крећем се у друштву знаног човека, познаника, готово пријатеља. Има изненађења, али су задовољства већа, уживање је елементарно и примарно, није натруњено трудом: све знам, само треба да преведем. Готово ништа не знам а треба да преведем.

Па ипак, негде пред сам крај нисам могао да одолим: као сваки радознали читалац, морао сам да дочитам последња поглавља како бих видео како ће аутор решити роман, васпоставити крај. Истовремено је то била и потреба преводиоца: водити превод ивицом стазе, а стаза је утолико знана што је изванредан крај, завршетак, последње поглавље и поента.

11.

Када је Хамваш био почетник?

Када сам својевремено Антала Дула, приређивача Хамвашевог дела, питао када ће доћи на ред рукописи из раног периода који никада нису објављени, добио сам одговор да су то почетнички радови и да не треба журити (на мађарском: *zsengek*). Наравно, првенствено сам мислио на роман *Бесови* (1928–29) и на збирку *Тешко је сајтиру не њисаји* (1929–31).

Не знам колико је Дул свестан једног лажног комплекса који се увукао у његов приступ. Наиме, Каталин Кемењ, друга супруга Беле Хамваша, удовица, веома заслужна за бригу о преосталим рукописима, стално је истицала колико је важан био њихов сусрет 1937. године. То пренаглашавање је резултирало стварањем утиска да је прави Хамваш онај после 1937. године. Тај сусрет је одиста важан: шта би било од Каталин Кемењ без њега тешко можемо и да претпоставимо. Али је Хамваш и пре тога био Хамваш, као и после тога сусрета. Али све што је Хамваш написао пре 1937. године потиснуто је из ове перспективе и остало мало занемарено. Истина је да се Хамваш развијао и да је његова зрелост као ствараоца и мислиоца дошла до пуног изражаја крајем тридесетих година, али Хамваш је Хамваш, увек и свуда, у малим текстовима као и оним обимнијим, свуда се види његов печат.

Хамваш је био почетник, али ми не располажемо његовим почетничким текстовима: или су уништени када је страдала кућа у којој су становали, или их Хамваш и није написао. Биће тачније ово друго: почетнички текстови су они о којима је само мислио и није их реализовао; вредни и значајни текстови су већ сви они које је и написао.

С овог становишта први белетристички врхунац Хамваша јесу две књиге дужег даха, збирка сатира и први роман: 1928–1931.

12.

Преводим у приколици, у кампу Иван до, испред се уздижу Савин кук, Велики међед, Чворов богаз, Обла глава, Црвена стијена... све врхунци преко 2.500 метара... ниже Црно језеро, прозрачан ваздух... Идеално место где се може мислити Хамвашева мисао и, помало искоса, осматрати његова лудница света када је човек изван ње, али свестан да је и у њој, приближен исонској природи коју је заборавио и узима је тек у малим дозама.

Свуда, у свим условима сам преводио Хамвашева дела, али ми је највише одговарало када сам био у камп-приколици (Златибор, Дивчибаре, Дурмитор). Уз одређен напор човек може да се

изолује, осами и преда потпуно раду, али је најбоље ако има саговорника и околности када је хармонија успостављена и без напора, дакле планина, велико небо и огромни простори.

13.

Похитао сам, све сам незасито превео, шта ћу сад!? Нема више уживања, радости и откривања нових дела; нема нестрпљивог ишчекивања када ће темезгала у Мађарској приредити нову књигу. Остаје ми да зажалим што сам ових тридесетак година био исувише брз и приљежан.

Ако буде среће, преостаје ми да читам поједине преводе и да их ту и тамо поправљам, исправљам, дотерујем, ако се јави неки издавач који би ипак хтео да објави Хамваша. Ма знам ја, једном ће бити код нас објављен целокупан Хамваш; читаоцима ће чак изгледати невероватно зашто га издавачи нису хтели одмах дограбити и објавити. Али то ће тек уследити. Добро би, међутим, било да прегледам преводе, док још могу, и да понешто исправим, како би што бољи и потпунији Хамваш стигао до наших читалаца.

Не треба се бринути за Хамвашево дело, његова мисао све ће бити присутнија и потребнија као лек од свакодневног живота.

Дурмитор, Иван до, 31. јул 2004.

„ЧЕВЕНГУР”, ЧЕВЕНГУРЦИ И ОСТАЛИ ЧЕВЕНГУРИ

1.

За роман Андреја Платонова *Чевенгур*, написан 1926–29. године, каже се да је негативна утопија; зато и није могао да буде објављен на руском језику све до 1988. године. Данас то више није утопија, али се ознака негативног у међувремену сасвим јасно потврдила. Али велико дело и даље остаје велико дело. Ми смо га добили у преводу Миливоја Јовановића (под нашим насловом *Последња комуна*, поново је објављено, Логос, Београд 2009). И ја сам, једном давно, покушао на руском да прочитам овај роман, али мој руски језик није могао да га савлада. Необична метафоричност прозне реченице, цео низ режимских језичких склопова,

који су и на руском, вероватно, рогобатни, сада су се нашли код нас у поузданој и сјајној интерпретацији врсног преводиоца.

Да ли је могуће да је такав велики стваралачки дух, какав Платонов јесте, могао наивно да мисли како ће он својим делом и својим филозофским приступом бити делотворан и утицати на стаљинистичку тиранију засновану на нељудским и неприродним принципима, а под великим, лажним и празним паролама о новом друштву? Изгледа да је увек било „праксисоваца” који су једну утопију сматрали остваривом, иако ниједна утопија у људској историји није могла бити остварена, или је била толико извитоперена да се показала неодрживом, чак катастрофалном.

Па и поред свега, Платонов је велики стваралац, данас већ изгледа као да је био сатиричар.

Булумента ослобођене наивности која је препуна добрих намера и великих глупости има своју људску димензију. Платонов јој као најбитнију одлику даје безглавост и хаотичност, и то такву да заправо у роману једва да има главних ликова, а и они су, ако су добили значајнији простор, више пикарески ликови, него узири који се следе, према књижевној традицији претходних векова. Успут се масовно гине, живи даље без смисла и, што је горе, уз пројекцију лажног смисла у који се чврсто верује. Можда је највише изненађујућа ознака за све људе и ситуације *иџа*, која се небројено пута јавља у роману. Људска туга је заправо најважнија тема романа, и туга траје не само у роману, од почетка до краја, од Првог светског рата па до не зна се тачно када, него и после романа, у глави читалаца. Као да у појединим ликовима затрепери пламичак људскости, потом се извитопери, оде у погрешном правцу и претвори се у своју супротност, једино што је трајно јесте недомашеност која се изражава свуда присутном тугом.

2.

И, гле чуда, роман деценијама није био објављен, а његову вредност потврђује чињеница да су у њега стваралачки уткане претходне остварене вредности руске националне књижевности; као што се налазе и у низу нових романи совјетске књижевности који се користе Платоновим думетима, иако је његов роман чамио у рукопису. Вредност се управо открива у комплементарности великог уметничког дела: израста на националним вредностима и постаје извор за нове оплодње, за нова велика национална дела. Наравно, никако не смемо да заборавимо стваралачку грандиозност аутора у тим датим околностима. Једино би требало видети како ствари стоје изван руске књижевности, да ли је *Чевенџур* постао део светске књижевности, да ли је досегао највишу разину

коју уопште може домашити једно уметничко дело: да ли је роман комплементаран не само у националној књижевности већ исто тако у светској. Можда у том погледу треба још сачекати његово плодотворно дејство па да се тек онда каже колика је заиста његова вредност. Истинске вредности се не могу ни сакрити ни покопати нити уништити.

3.

Не много после романа *Чевенџур* Платонов ће написати краћи роман *Цан*. То више није ни утопија, али ни сатира. А исти је рукопис који се препознаје по *Чевенџуру*. Рекли бисмо, што се времена писца тиче, савремени роман. Али је боље рећи савремени. Егзистенцијални роман о људима и нестајању људских особина, али у азијским пустињама. Готово да бисмо могли рећи да је извештај из каменог доба које још увек траје. Изгубљени, тужни, нељудски народ Цан глатко пропада и нестаје, без трагедије, без било какве мотивације. Људи су готово без језика, без обичаја, без бајки, без мита и без – Бога. И без смисла који је негде ишчилио и све је заменила елементарна беда, само се преживљава, спава и мучи.

Нема трагедије, боље речено трагедија се и не схвата као догађај, толико се отупело. Најпоразније је што је све тако хладно, нема мотивације ни за личности ни за догађања, живи се животињски; ни привида од оне уметности на коју смо навикли у књижевности и на филму. С ужасом схватамо колико нам је мотивација важна и да заправо она даје смисао животу, чак и ако је лажна.

Истина, Платонов је прави писац, он уме да почетком и крајем романа заокружи дело; Москва на почетку и на крају као да пружа неки смисао, али се заправо ништа не мења. Бољшевици су привид. Ни у Москви ликови немају мотивације, правог смисла, иако им живот донекле личи на људски.

И опет, Платонов живи у другим, савременим делима руске прозе. Довољно је навести само Људмилу Улицку и њен романчић код нас преведен под насловом *Соњечка*. Ужас није случајан, он траје као и људска туга, било да су ликови свесни, било да и не знају шта то осећање значи.

4.

Постоји лепа анегдота о писцу Андреју Платонову који није могао да објављује, био је проскрибован, па је свакодневни хлеб зарађивао као домар великог здања совјетских писаца. И анегдота каже како Платонов ујутру мете тротоар испред зграде и пролази бициклиста, а Платонов помисли када би он имао бицикл, обихао би пола Москве; мотоциклиста долази у сусрет бициклисти

и овај одмах помисли: ех да је њему мотор, он би обишао не сам град него редом и приградска занимљива места; мотоциклисту престиже „чајка” и он мисли: ех да има кола, он би одмах кренуо на Црно море, у летовалиште Сочи; а док шофер отвара врата секретару писаца, овај мисли: ето, и он је писац, а прави писац, какав је Ернест Хемингвеј, ужива на Куби, испија виски и пуши цигаре; а Хемингвеј се мучи с писањем и мисли: какав је он то писац, ех кад би умео да пише као Андреј Платонов...

5.

У исто време када Платонов пише роман *Чевенџур*, један други писац, у другој земљи, пише такође свој први роман и прву збирку сатира. Бела Хамваш је роман *Бесови* написао 1928–29, а збирку сатира *Тецко је сатиру не йисајии* 1929–31. године. Уз роман *Бесови* овде свакако треба навести и подужу сатиру *Едиј* која заправо представља такође роман, мален обимом, обухватан смислом. Хамвашева дела нису утопије већ сатире, али сатире које су својом целином то, најмање само појединостима. Накнадно се испоставља да у том погледу и нема неке велике разлику између Платонова и Хамваша. Само што је Платонов усмерен на људе и тренутно довршавање остваривања комунизма у једном малом месту или некој пустињској забити, а Хамваш говори о човечанству и о мономанијакалним сподобама. Све то и не представља разлику, више говори о сличности два аутора који у истом тренутку пишу своја дела.

Разлика је ипак огромна. Хамвашева поменута дела већ 80 година чаме у рукопису, мађарска култура није успела ни да их објави, а о комплементарности ових дела и њиховој интеграцији у мађарску књижевност нема ни говора. (Истина, ни наша култура их још није објавила иако су већ давно преведена.)

Поред ове коинциденције – два писца пишу слично – важно је и то што је Хамваш после тих двеју књига остварио велико дело, па су његове прве сатире веома подстицајне за анализу других његових дела, понајвише за доцније завршени грандиозни роман *Карневал* (1948–51), који је, истина, ипак објављен, али тридесетак година после настанка. (Објављен је и код нас 1999–2001.) Чак и познаваоци Хамвашевог дела, тестаментарни правни наследници прва два рукописа сматрају „почетничким”, зато и не читају да их објаве.

6.

Све своје велике идеје о људима и свету Достојевски је изложио у живом ткиву романа, посредством личности и њихових

сукоба, а не у филозофским трактатима и појмовним апстракцијама. Расправа о тим дубоким идејама и противречностима не пре-стаје ни данас и не види јој се ни крај. Платонов је такође своје идеје заоденуо у приповетке и романе, о њима се може расправљати, не саглашавати се евентуално; живи живот доминира. Једино код Хамваша налазимо романе у којима су дубоке идеје изражене посредством животних ликова, расправи о њима такође нема краја; али је Хамваш истовремено писао и есеје и студије и у њима подробније говорио о свом филозофском схватању света. Ако неко најпре чита Хамвашеве романе, он ће сигурно рећи да га есеји и студије не интересују, толико су романи значајни, успешни и неисцрпни. Али ако неко најпре чита есеје и студије, олако ће извући закључак да Хамвашу романи нису потребни, користи их само да би своје идеје заоденуо у белетристички приступ. А заправо свуда налазимо на истог Хамваша, само је приступ и стил другачији. По томе се Хамваш разликује од свих мислилаца: успешан је на обе линије. Расправа о свим његовим делима, било да су романи, сатире, есеји или студије – не може се исцрпети и нема краја.

Зато су романи Достојевског, Платонова и Хамваша већи од живота.

7.

Платонов, иако потиснут, скривен од јавности и ућуткан, ипак делује, његово дело живи и изазива бројна тумачења и у његовој земљи и у иностранству. Међутим, писац Платонов, ометен својим добом, поломио се, није остварио до краја своје грандиозно дело сходно свом таленту и великом наговештају. У исто тако неповољним околностима, чак тежим од оних у којима је живео Платонов, Хамваш је у потпуном глувилу свога доба и великој животној опасности ипак наставио и остварио своје огромно и значајно дело. Живећи под ужасним условима, у елементарној немаштини и без запослења он није дозволио да згасне његов богмдани таленат.

Један велики писац чије дело би могло да буде значајан подстицај и да оплоди светску књижевност још није постао део ни националне књижевности која га није открила или не зна шта би с њим. Када се преводиоци мађарске књижевности распитују за вредна остварења ове националне књижевности, никога нема ко би им скренуо пажњу на громаду Хамваш чије дело ни после протеклих деценија и различитих измена у свету – не губи ни у актуелности ни у величини. Хамваш је остварио своје грандиозно дело – студије, есеји, романи – а када ће га свет открити и када

увидети колика је вредност, више није његова, већ наша ствар. И дочекаће тај тренутак, свакако.

„Зло би већ одавно завладало светом, само када би злици имале више поверења једни у друге”, каже Жика Богдановић и наставља, „и добро би, такође, одавно завладало светом када они предани добру не би очекивали од других да обаве и њихов део посла.”

Бела Паланка, јул 2009. године.

ПЕТЕР НАДАШ

СПОМЕНИК

Напоследку, коме подижемо споменике? Боље речено, ко их подиже коме? О том питању би морали да се огласе сами споменици. Усталасано камено гробље Питера Ејсенмана у Берлину, тај камени град, камена пустиња, пет година ћути, пет година не одговара. То јест, одговара на она питања која и не постављамо.

Сваки човек жели залихе, жели енергију. Он их однекуд мора црпити, па се удружује са другима и тако организује и легализује крађу. Нужне последице деловања тог човековог нагона су манипулације, обмане, лажи, убиства, уништавање света. Тешко би било и замислити појединце и друштва без нагона за преживљавањем и нагомилавањем. Живимо на људским костима. Друштво нам је канибалско. У исти мах, модернизам је милостив: он јединку са њеном ужасном склоношћу скрива у маси, у структури друштвеног организма. Са оном особом коју једанпут зароби и опустоши, по правилу, не мора да се среће. Ипак, властита стрепња га напада елементарном снагом. Он помоћу споменика никако не може обуздати или заобићи деловање нагона и периодичне испаде, погроме, геноциде, ратове, али ипак ритуално донекле каналише колективну стрепњу, између осталог и чином откривања покојег споменика. Одсад ћемо сви бити добри, говоре нам та бронза и то камење. Својим споменицима друштво тражи опроштај за оне грехе из прошлости које и данас чини и које ће чинити и у будућности. Велика запрека церемоније подизања споменика лежи у чињеници да спомен-место жртва чува и успомену на починиоце. Таквом церемонијом жртве постају предмет споменика, и то не појединачно, не понаособ, већ колективно. Чин се опскрбљује тематиком како се не би могао назвати правим именом.

Неколицина људи у Европи након Другог светског рата чврсто је решила да истера ствари на чистину. Преживели

великани, Боровски, Амери, Целан и Леви написали су што се написати могло, а потом се убили. Ханс Јонас је проучавао историјску грађу не би ли сазнао да ли је човек способан да се одрекне свог нагона за нагомилавањем да би преживео. Није способан. Адорно је размишљао о томе може ли се још ишта учинити помоћу поезије. Не може. Клод Ланцман је отпутовао у Пољску у потрази за очевицима, а набасао је на варваре без саосећања и кајања, којима су злодела била природнија и од самог дисања, штавише, уживали су у њима; па чак и у оним туђим. Симон Визентал је кренуо трагом убица да би их извео пред лице правде. Па ипак, од његових подухвата значајније је знање које је прикупио у својим архивама. По свој прилици, тек је брачном пару Кларсфелд пошло за руком да пронађу одговоре који су се тicali појединаца. Беате и Серж су иза угла сачекали масовног убицу, па је честити малограђанин по први пут у животу доживео да га сустигну сопствена неоткривена злодела. Беате је, у име мог осећања правичности, опалила канцелару Кисинцеру сочан шамар. На правом месту, пред покретним камерама. Серж је током свог вишедеценијског рада трагао за портретима страдале деце; сваког детета понаособ. Желео их је све пронаћи. Пронашао је онолико колико је могао. Хтео је да их поврати, да им барем путем фотографија врати уништена лица. Земљу нам прекрива дебели слој људског хумуса.

Једина особа која се да препознати на каменом гробљу Питера Ејсенмана јесте сам архитекта. Мрзим споменике, прикладну црну одећу. Мрзим државнице и државнике који, заоденути претворним, жалосним изразима лица, долазе у великим скупинама да би их открили и положили венце на њих. Крајње је време да се читава земаљска кугла прогласи за спомен-место. То би било једино делотворно средство против њихове некрофилије. Све док они који су живи не успеју да изађу из тог зачараног историјског круга својих нагона за преживљавањем и нагомилавањем, узалуд ће се присећати почињених убијања: и даље неће моћи без катастрофе. Чим се обред откривања и полагања венаца приведе крају, брже-боље крећу да заједно чине оно што појединачно нико од њих, самом себи, не би пожелео. Још никада нису избегли ни једну предстојећу катастрофу.

Једног пролећног дана отишао сам из Париза у Верне да видим место на коме се налазио један од првих концентрационих логора у Европи. Знао сам да нећу пронаћи ништа осим сеоског музеја. Један сељак је баш био дрљао земљу док му се жена мотором одвезла по ручак, али ми је ипак љубазно показао пут и скренуо ми пажњу на неколико детаља за које никада не бих сазнао да није било њега. Од дрвореда што је некада, половине големи

логор, водио доле ка чистој, ледној реци Арјез која се силовито сурвавала низ Пиринеје, остало је свега неколико старих стабала. Ено, видим их. Водоторањ, под чијим се бетонским ногама данас гомилају дењци сламе, препознао сам и сâм са старих фотографија. Тамо се налази логорско гробље, показивао је у даљину. Његова спремност да ме упути била је пре сигнал; сигнал који је говорио да спада међу оне људе који не поричу прошлост тог места и поштују сећање и оне који се сећају. Међутим, и некад логорска земља ипак је само земља: ору је, дрљају, засејавају, убиру летину они у чијем је власништву. Дијалог нам постаје споменик тврђи од гранита.

Сама идеја да Немци подижу споменик убијеним Јеврејима Европе на свега неколико корака од Бранденбуршке капије, у самом центру уништеог а онда попут кулиса изнова подигнутог Берлина, може се објаснити тек са становишта њеног негатива. Шта би значило, ако уопште нешто и значи, да у Немачкој, поред разних других споменика, нема једног таквог споменика? Посматрано чак и са становишта негатива, идеја је накарадна. Јер шта је онда са Ромима, зашто они морају да добију посебан споменик? И шта је са хомосексуалцима, зашто пак они морају да добију засебан споменик? Због чега и ко то њих, чак и у смрти, одваја од осталих? Шта је затим са немачким комунистима, немачким социјалдемократима, немачким католицима, немачким протестантима, немачким злочинцима? Шта је са немачким душевним болесницима, са Немцима који су одбијали службу, са немачким дезертерима и шта је са свима онима које су немачки националсоцијалисти побили у оквиру оног истог програма експанзије и акумулације, спровођеног на уштрб других? Шта је са полујеврејима разних националности, са четвртјеврејима или са оним припадницима различитих народности који су проглашени Јеврејима, а који се сами нису сматрали Јеврејима? Можда су били атеисти, постали хришћани или су остали управо самосвесни републиканци, Белгијанци, Мађари, Французи, Грци, немачке *nota bene* патриоте, који се, чак ни притиснути духом времена, нису осећали обавезнима да наспрам принципа избора примењују етнички принцип. Како се један споменик усуђује да, под барјаком јеврејства, омаловажава њихове властите одлуке, и тиме поново оживљава нирнбершке законе? Ко је питао мог ујака Миклоша, убијеног у Бору у Србији¹ и мог брата Ђерђа, по-

¹ Током рата су у борски рудник, који су експлоатисали Немци, на присилни рад довођени и неки Мађари, а међу њима и велики песник Миклош Радноти. Надашев ујак Миклош није био Миклош Радноти, али су животни токови ове двојице људи истог имена били сасвим блиски.

страдалог на незнаном месту, желе ли још након смрти да буду везани крвним везама? Колико ја познајем слободоумна схватања своје породице, не би желели. Шта је даље са руским ратним заробљеницима, изгладњиваним на смрт; са руским сељацима, одстрељеним попут зечева? Ко ће њиховим спаљеним, бедним селима подићи скупе споменике? Шта је са мађарским војницима потераним у прве борбене редове или кундацима побијеним у збеговима, који су морали да гину по блату и снегу? Шта је потом са жртвама партизанских ратова и покрета отпора, са Пољацима, Французима, Србима, Словенцима, Словацима, Холанђанима, Русима, Италијанима, Чесима? Ко ће њима усред Берлина дизасти споменике? Шта је са Енглезима, покопаним у рушевинама својих градова? И на крају, али ништа мање битно, шта је са оним милионима Немаца који нису желели да Хитлер ступи на власт са својим националсоцијалистима и на последњим слободним изборима гласали су против њега, па су ипак морали да ишчезну као саставни део ратне машинерије или изгубе главе по бомбардованим градовима?

Већ неколико деценија читам о овом догађају не бих ли га разумео. Могао бих дан и ноћ да набрајам ко је све још изостављен из те инфантилне и атавистичке хистерије подизања споменика. Изостављени су побијени суботари; изостављени су јеховисти; црнци похватани на окупираним територијама су изостављени; и сви они чија имена, народност и стварну припадност моје немарно памћење није сачувало. Све њих треба појединачно оловити, поименце.

Када сам се пре пет година обрео на том месту, небо је било сиво, киша је фино ромињала. Без икаквих предубеђења кренуо сам стазама камењара који је светлео пригушеним сјајем. Простор је скучен. Човек допире до унутарњих простора свога ума, довољно је тек неколико корака. Одмиче утврђеном путањом. Нема мисли. Има покрета, призора, опажаја. Ритмично састајање путева поприма правилност која се да докучити; она ће у свести исплести мрежу која је можда кадра понеку мисао и да ухвати. Али то неравно тло, то мноштво блокова, њихову тежину и димензије људски ум не може поставити у некакав систем. Све то премашује његове могућности. Ту човек остаје усамљен, какав и иначе јесте. Само га стрепња везује са другим бићима – ако таквих још има, ако су преостала. Што пре мора пронаћи излаз одатле. Али га тек тада сустиже права стрепња. Предубоко је зашао, више не види излаз. После неколико дана вратио сам се на исто место, овога пута из улице Хане Арендт, одакле камени свет не пружа нарочито атрактиван приказ. Лепо је сијало сунце. На

једном ниском каменом блоку лежала је млада жена, а у дну блока, поврх ранца и спринтерица, њена збачена одећа. Нешто даље, до пола разоденути младићи седели су на земљи и закупљено о нечему разговарали. На небу су кликтале ласте. Са највиших блокова час су узлетали голубови, час се на њих спуштали. Из дубине каменог света разлегала се вриска разигране деце.*

Превео с мађарског
Иван Павичић

* Есеј је написан на захтев немачког часописа *Cicero* и под насловом „The Memorial to the Murdered Jews of Europe” објављен је у мајском броју 2010. године.

ДРАГИЊА РАМАДАНСКИ

УФАЧЛОВАНИ У ЧИПКУ ЈУНАЧКЕ ПЕСМЕ

Са великим узбуђењем и у великој журби преводим Толнаијеву поему *Кишињевска ружа* за редитеља Андраша Урбана који припрема њену драматизацију. Текст треба превести угрубо, за информативне потребе суботичке публике која неким случајем не разуме језик оригинала. Имам пет дана, а поема има педесетак страна. Треба филтрирати поруку која ће dospети до заслепљених зеница и заглушених ушију позоришних гледалаца. Распали, поручио ми је редитељ Андраш. Додатна тешкоћа: ово је текст који треба да живи, да се изговара, да се изводи! Тандем писац–редитељ управо бриси рукопис на сценским пробама, док је преда мном језички тет-а-тет, без испомоћи упризорења. При томе, обојица знају српски боље од мене (не претерујем), стид ме је да швиндлујем. Али, да будем сасвим искрена, ласка ми што сам, макар и на мала врата, dospела у средиште овог изванредног дела, које сам одмах читалачки заволела и пожелела да протежирам.

Већ после прве руке, у паничној сам преписци са обојицом. Ево неких одломака:

Драги Андраш! Све је у реду, само што нисам навикла на твој шемло! Нажалост, нећу стићи на премијеру, имам наставу, али сам сигурна да ћеш најбољим сценско чудо. Иначе, дирнути сам укритијима руске и мађарске културе, веруј ми да је то обострано (и Руси у Мађарима виде леу и инспиративну шајну).

Или:

Драги Ојо! Ево превода који можемо смајрајти ујојпребљивим. Има још неколико тамних месја (за мене), које бих боље разумела да сам видела предсјаву... Ово је, наравно, јуначка поема, како каже најава у Политици, али и лирски, и пикарски и позоришни роман (ојет у руској традицији), појојово у финалу, када се све помера на раван мејасцене... То је већ ујлив редијеља? А можда и главне злумице? Највише времена сам појрошила на изналажење ејијрафа. Арањев превод Шекспира мора да је занимљив, ниси узалуд име преводиоца сјавио на јрво месја, јандан би му био превод махнијој Лазе Косјића. На жалосји, нисам га јронацла, али још хоћу! Јер Арањ је корисјио реч снет (űszög) за енглеско џанкер, сјио је могао бији мејафорични окидач за јвој нејроида/Пуцкина, док је нацј преводилац Сима Пандуровић оријиналну мејафору јревео са – црв. То наравно јредсјавља извесну неравнину. Друји ејијрафи (из Оњезина и Моби Дика) су добро „лејли” и у срјском јреводу. У појовору сјомињеш ујицајне и бројне јреводиоце (!), сјио ми као јреводиоцу чуљи уци. Преводилац увек има неку своју полијику. Две-јри јреводне мејафоре бих, и јоред јога, мојла да браним. А нарочјио бујицу африкајта у фонетјској слици јревода. Можда ниси знао, кључна мејафора ове поеме: џикорија–срјски се каже: водојија. Језик је јамејнији од нас...

Следи одговор аутора:

Драга Драгиња, све је одлично функционисало, нико није имао јримедби, значи, изврсно си све урадила. Ја сам само две мале сјвари јримејио, јо кажем само зајо, да нецјио јиак кажем у јом смислу, јер иначе уојцјије нисам јиражио жрецке, или неке нејачносји. Значи, мислим да код „нејоцијанајта” (kűlkeresek) јреба да буде „јовно” (szar) а не ђаво. А код hűrsű (лија) мора бији алијерација нека, као на јримејр смрј–смрека. Али кажем да је све било изврсно. (...) Сад бих јоцј једном волео да се захвалим за смели, велики и одлично урајен јосао.

А ево шта ми је поручио мој стални сабеседник у пословима превођења, професор Сава Бабић:

Чијајући поему нисам могао да намејнем себи сјварну сјтуајију, да је јо јревод оријинала, сјално ми се чинило да си ји сама јтај који је сјваралац. Објацњење јревода изнујра је јолико (језик, језик!) да је јо сасвим јвоје дело, као да си га сама најисала. То иденјификовање јреводиоца са делом које јреводи,

а да има свесѝ да иѝак дело ѝосѝоји, веома је реѝко; ако се иѝако неѝѝо и доѝађа, ѝреводилац онда лудује и ради оно ѝѝо се у ѝреводу не сме. Немам ѝѝа друго да ѝи кажем, до браво! Знам како је Толнаи ѝежак за ѝревођење ѝим својим безумним скоковима и ѝнирањем у језику.

У писмима Димитрију Кузмину, куратору сајта vavilon.ru, Волфу Шмиду, слависти из Хамбурга и русисткињи Сибелан Форестер из Филаделфије пастирам један те исти пасаж:

О работе. Я перевела с венгерского поэму Отто Толнаи Кишиневская роза, с густыми реминисценциями из Пушкина и Гоголя. Там прозвучало и определение, что для русской литературы Бог отнудь не является каким-то белым котом. Внушает уважение, как иностранцы прочитывают русский культурный текст, давнo в сопоставлении с иными равно-великими кодексами. (О ѝослу. Превела сам са мађарског ѝоему Оѝа Толнаија Киѝињевска ружа, са ѝусѝим реминисценцијама из Пуѝкина и Гођоља. У ѝој је ѝрозвучала и формулација да за руску књижевносѝ Бођ ѝије некакав бели киѝ. Имѝонује како сѝранци разумеју руски кулѝурни ѝексѝ, ѝођоѝово у ѝоређењу са друђим једнако великим кодексима.)

А сада о истом, другим речима.

Прочитате ли Толнаијеву *Киѝињевску ружу*, русиста у Вама ће се *добро* осећати, али не само он. Поема има више слојева, па и пушкински, и гогољевски. О томе сведочи преписка са русисткињом Каталин Секе, пласирана као поговор поеме, из које писац, па и понеки читалац, сазнаје пробране детаље Пушкиновог јужног прогонства у Киѝињев, где је руски песник „бајронизовао своју душу”. Дубоки наклон се упућује Пушкиновом слободном певању у условима прогонства; стих песме написане у Киѝињеву 1821. године постаје рефрен Толнаијеве поеме (*О Киѝињеве, о мрачни граде*).

*ѝамо заѝоче онај руски неђроид
ѝрви слободни роман
у ком је неѝресѝанце извещѝавао
о себи о ѝрвој слободној ѝесми
о једна слободна ѝесма
међу скаламеријама сѝѝихоклеѝаца*

Једнако искрен омаж, без обзира на помало иронични мото, упућен је и поетици Гогоља. („Аутор је бескрајно захвалан што је Чичиков дошао на ову идеју, јер у противном ни наша поема не би угледала светло дана. Н. В. Гогољ, *Мртве душе*.”)

Апропо Чичикова и читаве легије новопечених негоцијаната, предмет њиховог прекупништва ипак нисам скатолошки одредила (како ми је саветовао песник). Мислим да те „пале анђеле” (као и друге сићушне злодухе, андраке и свакојаку нечист) треба „поразити” отменошћу формулације: неуништива су сенка Творевине.

Поменимо и Чехова, и опет у једном толнајевски иновативном читању:

*јер чехов зајамитије био младићу
није нимало мање окрутан
и бруталан од ваших аутора
чехов је подосио знао о извесном
операционом сјолу где се срећосмо
(...)
док не пронађу гогољев шињел
поседећу мало на овој сјолици
прећешка чизма подагре сјеже ми ногу
на кишињевској ружи ево седим*

Интертекстуално залеђе овог дела (надасве русистички изазовно) јесте преобиле Толнајеве жетве, и велики је изазов разабрати се у богатој мрежи песникових асоцијација. Као да је на трен застао да се осврне, да провери свет и себе у њему, питајући се при томе шта је добро а шта лоше, где наћи ослонац. Да, знамо да звучи превазиђено: филозофија личног успеха наспрам части, правичности и добра. Предузетници просто немају неких речи у свом речнику. Али зато је ту полица са драгоценим књигама, кадра да отрезни свакога:

*још је онај негроид
пустао из шочка веверицу
пустао је на слободу
а шочак се ипак окрепао
и данас се окреће
укалкулисан је у њега веверичји дух*

Ситуацију слободне уметности осуђене на апстиненцију, на тајак и мук, на привремену смрт доноси собом насловна метафора руже, као симбол ускрснућа и опусмагнума, амблематичне

ситуације Песника Толнаи волшебним предметом своје поеме проглашава пустињску ружу, „ветроваљ величине шаке”, који је потенцијално бесмртан, јер се увек са мало влаге може оживети, озеленети.

Књига и прави читалац? Читалац и права књига? Докотурати и пошкропити мумију руже најпотребније је било управо деведесетих година минулог века, када песник Толнаи, у својству емисара предлаже нови предмет на Дипломатској академији у Бечу: катедру за ридање. У епоси транзиције, када је „свет доспео у руке људи”, и фигуранти свих сојева, а не само чичиковског, приватизују све што стигну, и он би да средствима песничке сугестивности сотериолошки запоседне/преобрази стварност, да литератури и животу врати достојанство, што је значајно већ и као покушај.

*један овакав њричави ајосјол чисјоџ њеснишјива
зацијо не може јо да уради
да ојкуји лејо за један (1) евро фабрику
чисји њоејта да куји једну фабрику
у јојме има извесне новине
бац њосредсјвом њразноџ и чисјоџ реквизишјорија
долази до мојшивацијскоџ освежавања
ја ће чисји њесник јоц једну њазаришји
и јтако редом ко зна колико јоц
мануфакшјура-фабрика
и за десет (10) евро у њакешју класу радничку
и зацијо да их не њусји у њоџон
чисје њоезије ајосјол
њрема законшјосјима чисје њоезије
да их њокрене
њојуји неке малармеове њоеме
фабрику и класу радничку
јер све друџо су већ исјробали
ја није ицло*

У светлу поеме та тако потребна влага непатворена је људска излучевина ганутости, самилости и доброте, којом треба пошкропити све принудно-привидно мумифициране божанске гласнике. То би била мисија песника, да својим жилавим пемуљцима, „лансираним из зглоба”, а из улице јо лајоша (непреводива језичка асистенција, јер *jo* на мађарском значи *добар*) допринесе тој далекој илити (како смо се осмелили да дорекнемо алузивност поеме) мистичној мисији. Окошталости света Толнаи

напоследку парира отмено резигнираним ангажманом, преводећи категорију морала из реалног програма у вечити људски сан, у игру, изведбу, чудаштво. У високу и жељену идентификацију игре и стварности.

Метафора руже има и бројне „ниже” филијације, које смо разрешили речју *гужва* (свежањ хартије, прамен длака, дењак крви и меса) кроз коју је провучена игла, прибадача, бајонет, неки амбивалентни кохезиони шиљак која држи на окупу сва та мноштва и скупове. Овај инструмент у бити еротског продора би такође могао бити пушкински, ако је веровати Сињавском. Андреј Донатович је, наиме, први уочио плурализам Пушкина, акцентујући начело еротске игре као битну саставницу његовог генија. „На танким еротским ножицама утрчао је Пушкин у велику поезију и изазвао пометњу.” Од ове светогрдне тврдње руска пушкинистика (која је узнеговала импозантан дијалог са Пушкиновим наслеђем, почев од респекта, заљубљености, преко фамилијарности па све до анихилације (Цветајева, Ахматова, Бродски, Мајаковски) још се опоравља. Толнаи нам је понудио своје читање поменутих ножица: то нису скерцозне ножице самог Пушкина, а још мање ножице хористкиња балета, то су ножице „Песника као вечитог босоног малише” (Сава Бабић) у свету одраслих, када дечак и чипка постају анаграми, а чике – чичикови. Унеколико локално травестирани пушкинолики актер поеме јесте песников дечачки алтер его, потрчко оноликих житеља убожнице, који прекраћују време испијајући миомирисни, евокативни напитака од цикорије...

Путеви и мисије дечака и песника се час укрштају час поклапају. О да! Спотичемо се о неке давнашње јавке. Следимо их пре свега по звучној асоцијативности, пратећи потом и њихову сликовну логику, у једном танано испреплетеном језичком универзуму. У почетку је увек реч: она је та која рађа мотив а не обрнуто (индигнирани индиго, јастучасти јастог). Речи ступају у брак, или постају своднице незаконитих, дрзновених спојева. Као што бањска огледала призивају теорију одраза

*о великом њразнику је реч
ту ће се сресити чиста поезија
са теоријом одраза
класичне соцреалистичке народне књижевности
изнова ћемо њокрајину малену одразити
којулашним системом све до адрије
изнова ћемо одразити монархију
изнова велику југославију*

*јер мањинац вам је ѿоѿуѿ фламинѿа
цвокоѿави ружичастиѿ сѿвор
само се ѿреѿиран у ѿужви
соѿсѿвених одраза добро осећа*

тако и морска трава, африк, призива Африку а ова „негро-ида” Пушкина, који опет има свој „пород”, овога пута огарављен не афричким генима већ пепелницом, као изопштеничком дангом унутар наметнуте униформности.

Овидијевско/пушкинска тема носталгије за тако очито загубљеном постојбином кључна је тема Толнаија, у комбинацији са беспримерно опеваном сублимацијом (мотив плаветнила или тек плавила).

*курвинска је ѿо сѿвар носѿалѿија
и онда мучи
онда још више мучи
и онда мучи
онда бац мучи одисѿински
двосѿруко
носѿалѿија са дуѿлим дном
ако завичај беце једном
ако завичаја одавно више нема*

Концепт уметности, који се негује на страницама ове поеме, могли бисмо окарактерисали као „на корак до посувраћеног формализма”. Случајно знамо да је Толнаји темељно прочитао Шкловског. А сада смо скоро сигурни да је то било полемичко читање. Уосталом, и сам Шкловски је написао споменик (својој) научној грешци. Руски формализам, знао је то и Данило Киш, био је израз кризе хуманизма, када је друштво испољило равнодушност према производима духа. „Уметност има свој понос и свој морал, кад свет окрене од ње своје лице, она се окреће себи самој, јер она мора испитати своју суштину, мора проверити своју сумњу и сумњу света.” (*Складиште*, 1995: 185)

Толнаи, када се аутопоетички одређује, урања лице у неку шозалну рукотворину, која има своју секундарну фактуру, своје „наличје кудељне боје”, па нека је то и крпче недовршеног гоблена, или распарани орнамент чипке, или тек наказна цветача међу листовима хербаријума. Није му страна идеја игре и артифицијелности, али не може а да не наговести да понад чврстог тла сваке схеме и виртуозне изведбе, постоји и нешто што нам вазда измиче: пристрасности су тим елегантније што су бизарније и

рањивије. Своје омиљене јунаке он стога регрутује из тешко ухватљиве типолошке категорију „инфаустуса”, који заводљиво конзумирају своје стање, не поседујући ништа а располажући свиме. То је онај чичиковски шарм лутајућих опсенара, који не губе свој осебујни лирски потенцијали, све док су у сукобу са реалношћу. Они су вазда у оближју оплемењених ситница: чипака, кишобрана, огледала, прибадача за шешир...

Свесна да неке поетеме јесу ауторова дозивања са својим старим, већ афирмисаним метафорама, ипак сам се одлучила за ново, у неку руку накнадно читање а не за пуку преводну синонимију (то се односи и на нека заумна имена песникових измаштаних пријатеља). „Старећи, бранимо се од младалачки кокетних претеривања” правдала сам се пред песником. Прећутала сам да знам да ни његова фасцинација Русима и ружом није најновијег датума (књиге *Гогољева смрт* и *Крик руже* објављене су пре више деценија). Његов измишљени пријатељ.

Толнаи је овом поемом, дакле, мудрачки деконструисао постмодерну, претумбао је, хватајући се час за јаку Гогољевог шињела, час за пешеве Пушкиновог мундира, час за Чеховљев просекторски мантил (списак наравно није коначан). Уосталом, све што се замерало Пушкину, Гогољу и Чехову важи и за постмодерну. Поменимо потрагу за изражајношћу у пограничној зони – између високог и ниског, озбиљног и смешног, свога и туђег, превладавање жанровске и стилске једнозначности, увођење у текст информације о његовој структури („заправо и није добро овако/песму горе-доле тумбати”), каталогизацију свакодневичких багатела...

Тема Творца, који „у цивили” није друго до дувач стакла, и који препушта Песнику да „нечујно дува у маглени рог” а дечаку да „пири у маслачак”, сугерише творачко оближје даха и духа, што подвлачи и потрага за још не задахнутом мумијом руже, која нам се ваља усусрет, савлађујући све препреке, укључујући и рељеф оностраног.

*јер снео је
снео је ујркос свему
ibis redibis peribis
снео је у ужареној змијсаној
йустинњи ництавних шакала
снео је индиго јаје ибис.*

То двоструко кодирање је специјалност Толнаија. Понекада нам се чини да су то надличне подударности, да му је руку водило само провиђење.

Н. В. Гогољ је поводом смрти Пушкина рекао да је Пушкин отишао „не оставивши за собом лестава”. Исту метафору користи Толнаи, али у односу на Бога. Таленат је изгледа заиста терет, који не вуче наниже, већ навише...

ФЕРЕНЦ БУЈИ

ОД РЕЛИГИОЗНОГ ДО ТРАДИЦИОНАЛНОГ

Разговор с Андрацем Ласлом

Ференц Буји: *Раније је више њуџа било речи о њвом религиозном, џачније теолошком инџересовању које си означио као џемељно инџелекџуално. Желео бих кад би скиџирао џроџес којим си од „религиозноџ” сџиџао до „традиционалноџ”.*

Андраџ Ласло: Најпре треба још једном да истакнем да је код мене религиозно инџересовање већ на почетку почетака било теолошко, а емоционални набој, пак, потицао је од његове везе с интелектуално-сазнајним елементима. Моје инџересовање је, дакле, имало емоционалну основу, али се ова емоционална основа формирала као последица, јер сам се „религиозном” примицао интелектуално, рационално, у одређеном погледу пак супрарационално.

Овај теолошки приступ заправо већ је прилично снажно засновао могућност додирати с традиџијом, а на тај начин моје упознавање традиџије – без обзира на то што у свакој религији постоји традиционалан елеменат – може се ставити у доба када ми је било четрнаестак година. Овде опет морам да поменем да за сусрет с именом Беле Хамваша, с тим какву ориџентацију заступа он, морам да захвалим прилици што сам се још пре четрнаесте године упознао с једном полемиџком студијом Ђерђа Лукаџа која је била против Хамваша. Овај рад је сместа изазвао моје инџересовање за Хамваша, па сам се трудио да приберем његова дела, како објављена, тако и она која су онда кружила тек као рукописи. Тада сам у пуној мери открио кореспонденџије традиционалних елемената који постоје међу религијама.

Према томе, прву инспирацију која се односи на мисао о традицији ти си нашао у Хамвацевим списима?

Пре бих рекао да се то збило у сусрету Беле Хамваша и мојих религиозних сазнања која су постојала независно од њега... Као што сам већ и раније помињао, ја никада нисам био ни материјалиста, ни атеиста, ни еволуциониста. Моји антитетички погледи у вези с њима настали су већ веома рано, у детињству. Што се еволуционизма, на пример, тиче, могло ми је бити осам година када сам добио књигу Калмана Ламберта *Прачовек*, која је за мене имала велики значај, јер пошто сам је прочитао, разумео је и апсорбовао, могао сам и да оформим своје супротно мишљење. Очито да та мишљења још ни изблиза нису била изражена тако одређено и на таквој разини као доцније, али су у зачетку већ садржавала такве елементе. Односно да бих могао заузети антидарвинистичко становиште, најпре сам морао да се упознам са самим дарвинизмом.

Враћајући се на твоје питање, моја везаност са традиционалитетом је на тај начин настала у мени веома рано. Истовремено у мени је живела једна црта која се с правом може назвати носталгичном. Ту би црту требало вредновати негативно када уједно не би послужила као база за искорак; а тако пак, с погледом уназад, морам је свакако сматрати позитивном цртом. Увек ме је изразито, снажно и – наглашавам – носталгично привлачила прошлост, а истовремено сам располагао и с иначе неминовним осећањем отпора у односу према садашњости – насупрот томе што сам садашњост увек интензивно запажао.

Шта ти је у прошлости већ онда привлачило?

Прошлост је била савршенија. То сам веома снажно осећао. И будући да ми је основни склоп био интелектуалан, осећао сам да је значајно за мене и рационално примицање овом носталгичном осећању које се јављало у све снажнијем облику историјског интересовања. Ако бих се нашао, на пример, на таквом месту (а то је унеколико и данас тако) које еманира прошлост, онда сам на то нарочито био пријемчив. Иначе сам био пријемчив на атмосферу, а то се посебно односи на атмосферу која је везана за прошлост.

Ове три компоненте – инспирација добијена од Беле Хамваша, традиционални елементи откривени у религијама и носталгична приврженост према прошлости као и интересовање за историју које одавде произилази – снажно су једно друго подстицали. И како је моје интересовање било снажне трансценденталне

усмерености, ове компоненте сам унапред повезао с трансценденцијом. Односно савршенију суштину прошлости нисам сагледавао у првом реду у облицима живота (мада сам и њих добро видео), него у религиозним односима.

Твоја носилајична привлачност прошлости по правилу указује ка једној класичној филолошкој катедри без икакве онтолошке или метафизичке основе. Изгледа да се то у твом случају другачије догодило.

Да. Онај ко остане код пуке носталгије он – поред тога што се може оптужити за слабости његових способности – очито пропушта нешто: пропушта да носталгију пред самим собом открије у интелектуалном односу. озбиљна је грешка и то ако се ова носталгија простире само на стари век. Носталгија према прошлости треба да започиње од јучерашње и прекјучерашње и да напредује уназад до бескраја.

А ни средњи век не би смео да испадне!

Дабогме! Тим пре што човек средњег века, ма и скривено, али је већ слутио да је традиционалитет у опасности. А уз то средњи век има неколико таквих елемената у којима је традиционална активност била јача него у старом веку – односно у старом веку још нису запажали антитрадиционалну опасност. Јер, мада је узев у основи и у целини стари век био традиционалнији него средњи век, таква тврдња се не може односити на сваки поједини елемент. Средњи век је био веома узвишен век и век испуњен светлошћу, и због тога га у сваком погледу треба рехабилитовати. Самог по себи га не треба потценити, а у односу на касније раздобља још мање.

И онда ако мислици на лов на вештице, на инквизицију и на крсташке рајнове?

И онда. Види, што се тиче лова на вештице ако су једном постојале вештице које су колаборирале с мрачним силама – као што их је било, и има – онда се оне могу ловити. Овај пут питање, дакле, није да ли се вештице могу прогонити или не, него да ли је одређено лице одиста вештица. Очито је много злоупотреба било на овом подручју и још више грешака које се можда могу назвати правним: на пример, за вештицу је проглашен неко ко није то био. Овакве евентуалности, пак, не дотичу сам принцип да треба прогонити вештицу која колаборира с мрачним силама. И иначе:

злоупотребе кривичног права, односно судијске погрешке нису се јављале само у средњем веку...

С одређеним ограничењем исто се то може односити и на инквизицију. Међутим, нажалост, инквизиција није прогонила само оне идеје, мисли и погледе који су представљали једно ослобађајуће, превратничко и рушилачко становиште у делимично традиционалном свету средњег века, него и оне који су – на пример, у езотерично-гностичком односу – превазилазиле дату религиозну разину.

Иначе када бисмо бар данас били тамо као у феудализму и у „мрачном добу” када је требало плаћати деветак и десетак! Данас држава већ инкасира тридесет пет–педесет процената дохотка, прецизније псеудодржава и антидржава.

Недавно сам начинио слично занимљиво откриће. Сјаљивање вештица, које се сматра за симбиом најмрачнијег „мрачног средњег века” није уопште карактерисало средњи век, него ренесансу, нови век. Па велики палас сјаљивања вештица заправо је управо претходник средњег века, у 14, 15, 16. веку! А то исто се дословно односи и на инквизицију. Тако да није мрачан средњи век него је мрачна ренесанса!

А што се, пак, тиче крсташких ратова, најодлучније с тим у вези треба да одбијем модерна, сентиментална и пацифистичка мишљења. Борба је племенита и мужевна ствар, и уопште није у супротности с религиозном мишљу, чак је у много случајева чинила, односно чини њен интегрални део. Сада је обичај да се често помиње – и не без сваке саркастичне оштрице – да се благосиља оружје обе непријатељске стране. Овај приступ је, међутим, сасвим вулгаран. Бог се одиста налази на обе стране. За борце – кшатрија или ритер – битка је света, обе стране морају да пођу у бој у име Бога. Јер, било да падне у боју, било да победи, обоје чини у име Бога. Наиме, оно што је битно с овога гледишта, то није победа или пораз, него самопожртвована борба посредством које се борац – било да побеђује или пада – уздиже изнад себе. Наравно, у модерним ратовима и то све више губи важност. Руковалац интерконтиненталном ракетом више није борац, само техничар.

Постоје традиционалне цивилизације – а на тај начин и религије – у којима је витешки, кшатријски елеменат владајући. Нарочито је таква, на пример, ацтешка или јапанска традиција коју је иначе – између осталог управо због тога – и Евола веома високо ценио (насупротив Генону кога је Евола зато и критиковао). Јапан се, међутим, због тога не може сматрати мање традиционалним

него, на пример, Индија: напротив Јапан је веома дуго времена сачувао једну врсту традиционалног поретка. Или ето Индијанаца Северне и Средње Америке. Ацтешке државе су, на пример, склапале међусобно ратне савезе у којима су се обавезивале да ће у одређеним временски периодима напасти једна другу. Наиме, борба је за Индијанца елеменат постојања. Због тога пропадају преријски Индијанци у резерватима, јер да су слободни, истина, јесу слободни – бар колико може да буде слободан човек, односно Индијанац у либералној демократији – али су потпуно лишени борбе. Индијанци, дакле, нису само склапали мировне уговоре – што је иначе општепознато – него и уговоре о рату. А истовремено међу Индијанцима који су полазили у рат у појединим племенима било је оних који су пошли са заклетвом да се неће вратити, него ће погинути у борби. Можда не треба ни да кажем да су то били најстрашнији борци. Али не треба да идемо тако далеко да бисмо наишли на традиције оваквог приступа. Ето одмах Римљана – које Тојнби просто није био склон да прими к знању. Можда је чак и Ескимима приписао већи значај него Римљанима. Наравно, то има свој узрок: Тојнбију је, наиме, недостајао онај елеменат, онај основни вирилни и херојски приступ – да о империјализму и не говоримо – који је римску традицију карактерисао из највеће дубине. Недвосмислено је ако Римљане у погледу традиционалних продуката – рецимо писаних дела – упоредимо с Грцима, онда ће они заостати за њима; а ако је сама римска цивилизација, Римљанин и сама римска државност, сатитуалитет заједно са својом империјалном идејом, била битно традиционалнија него одговарајућа грчка. Наравно, данас витешким редовима већ недостаје управо оно што је суштина витешког пута.

Један мој пријатељ је рекао да данашње виџезове више не би требало погледавати окомићим него водоравним, и по полетно водоравним покрећом руке. Или је као друго решење предложио оснивање таквог виџешког реда чији би очигњи позив био да искорени све остале виџешке редове.

За будућу каватару – Калки – једна од главних делатности биће искоренивање недостојних кшатрија.

Када си се и како ујознао с традиционалним ауторима?

О постојању традиционалних аутора пресудно сам се обавестио код Беле Хамваша. Па и поред свега, с поменима имена као што су Евола, Генон, сусретао сам се и раније. Ипак, Бела Хамваш

је истински подстакао моје интересовање за њих. Будући да тада још нисам имао осамнаест година, па нисам могао бити пуноправни члан библиотека, био сам принуђен да молим поједине чланове наше породице да се уместо мене учлањују у библиотеке и да узимају на читање књиге с оваквим темама. На такав начин сам се најпре упознао с Еволом, и то с његовим делом *Rivolta contro il mondo moderno* у немачком преводу. Ваљда не треба ни говорити да је ово дело било за мене темељно од импресивног значаја...

Рене Генон?

Његову књигу *Symboles fondamentaux de la Sacrée* успео сам да набавим у Универзитетској библиотеци. Прва његова књига с којом сам се сусрео. Касније ми је један мој пријатељ набавио књиге *Le roi du monde*, *L'Ésotérisme de Dante*, *La crise du Monde moderne*, тако да сам потом могао да се и у њих задубим.

Колико си њада имао година?

Књигу *Le théosophisme* прочитао сам кад сам могао имати осамнаест; што се преостале три тиче, њих сам читао много касније, отприлике око двадесет шесте. Тада се у мени формирала коначна везаност за традицију. Али да будем сасвим прецизан, ова потпуна и радикална везаност за традицију има два датума у мом животу (мада се коначна везаност обично означава једним датумом): први је 1965 (онда, дакле, још нисам имао двадесет и једну), а други пак 1968. година.

Зачио су те две године од нарочитог значаја?

Иако је моја везаност била потпуна већ и 1965. године, између 1965. и 1968. године постојао је један – тако би се могло рећи – мој период сагледавања. Тада сам се темељније удубљивао у све могуће духовне правце, подразумевајући и окултне правце, антропозофију и теозофију. Све сам желео са испитам. И када се јануара 1968. године окончало ово испитивање, с пуним интензитетом сам прихватио традиционалну линију.

На концу, зачио си се од многих сиринијалних њраваца одлучио бац за њрадицију?

Као што сам поменуо, већ 1965. године ја сам се био везао за традицију. Током ових испитивања пак поставио сам за себе

могућност ако бих – наравно зарад одржавања верности традицији – нашао једну такву линију која би боље одговарала него традиционалност како је интерпретирају традиционални аутори, онда бих ја прихватио ту линију. Нисам је нашао и дошао сам до става да се традиционалитет одиста може тумачити само на традиционалан начин.

Уз малочас наведена два датума треба да поменем и трећи, годину 1974: наиме, за тај тренутак се везује прихватање традиционалитета у одређеном борбеном духу, и тада се у мени коначно перфектуирала повезаност традиционалности и политичког десничарског ангажмана. Као што сам већ поменуо, код мене политички десничарски ангажман потиче из детињства. Међутим, када сам у осамнаестој години дошао у ближи додир с будизмом, ово ангажовано десничарство, ако и није нестало, али је мало ослабило. Нисам му поклањао толики значај. Онда ми је изгледало као да су ове две линије паралелне, а да се не везују чврсто једна за другу. Дакле, година 1974. је била за мене пресудна зато што су се тада ове две линије – радикално десничарство и радикални традиционалитет – потпуно у мени повезале. Чак да будем сасвим прецизан, тај тренутак је био јануар 1974. Евола је тада још био жив.

Како би могао да одредиш метафизички традиционалитет у погледу филозофије и религије?

Метафизички традиционалитет није филозофија – мада се може и филозофски интерпретирати. Није филозофија, јер заправо никада не престаје изван једног унутарњег заузимања становишта. Филозоф – веома упрошћено – дефинише самог себе „ово је истина и ко је прихвати, он је разуман, а ко је не прихвати, он је глуп”, и готово. Метафизички традиционалитет превазилази то и указује изван тога, наиме нема метафизичког традиционалитета без реализације. Пресудни недостатак филозофије јесте што је заборавила реализацију. Метафизички традиционалитет је увек веома практичан. Ова пракса је, наравно, на спиритуалној разини, али тиме се ништа не умањује јака практичност традиционалности. Ако и теоријски говори о нечему, онда је он практичан у конзеквенцама: увек указује преко пуког увиђања.

Да ли овде мислиш на недостигањак апсолутне реализације, на реализацију апсолутна, или на недостигањак одговарајуће онтичке разине реализације даје филозофије?

Заправо на обе; наиме, филозофија нема довољно интензитета да би извршила могућу реализацију за саму себе – а да о апсолутној реализацији и не говоримо! Метафизички традиционалитет, пак, импликује обе разине, заправо се у његовом случају ове две разине поклапају. Метафизички традиционалитет тумачи сам себе усмерен на апсолутну реализацију. То је тако чак и онда ако случајно реализација због нечега не успе. Традиционалитет значи у сваком случају импликује реализацију, без тога га не би вредело ни поставити.

Ако поспрамо другу страну, односно религију, реализација је и у њој неопућиво дуговање...

Како да не. На тај начин религија може бити припрема реализације строжег везивања за традицију и метафизику. Међутим, будући да свака религија има веома снажне чулне, често чак и емоционалне односе и будући да теологија узета по себи располаже приличним филозофским карактером – јер се темељно не разликује много од филозофије религије, метафизички традиционалитет превазилази обе у својој метафизичкој реализацији. С једне стране, наиме, чини интелектуалним односом оно што је чулно, с друге стране, пак, интелектуално не оставља у кругу увиђевности. На тај начин, дакле, метафизички традиционалитет превазилази како строго узету религију, тако и теолошке аспекте религије.

Ако бисмо опућили од метафизичке традиционалности оно што јој је – као што си рекао – неопућиво, онда би путем овога илегитимног акта она постала само једно од бројних схватања светиа и животиа?

Види, с једне стране, ако неодвојиво одвојимо, онда је метафизички традиционалитет један међу многим схватањима бића, с друге стране, пак, није чак ни овако један, јер и тада тумачење бића и самог себе изнад свега на истакнут начин уме да заступа и осигура. Међутим, ово одвајање је веома тешко, и то зато је – и принципијелно – тешко, јер, на пример, ако – само на пукој принципијелној разини – посматрамо хиперфилозофски солипсизам од свих тумачења себе сама и бића он има најдалекосежније трансценденталне консеквенце. То је очигледно, и то се може преживети! А претпоставка хиперфилозофског солипсизма претпоставка је једне изразито оријентисане реализације. Ако, дакле, кажем да неко схватање има трансцендентно-трансценденталне

консеквенце – чак да оне јесу најдалекосежније, онда је у томе већ заправо обухваћена и реализација-оријентација. Односно ако питање има смисао и без реализације, без једне овакве врсте оријентације, међутим, нема. Ако бисмо различита тумачења света посматрали сасвим лишеним од консеквенци, онда би она апроксимативно била истог ранга. Очито једна би и овако била богатија, док би друга била јаднија, али би то само значило да онај ко уме да вреднује изобилно и вишеслојно, за њега би једно било изврсније, док за оне који – тако да кажем – воле „огољеније” ствари, друго би било привлачније. Пресудне разлике, међутим, међу њима не би било.

Дакле, поново смо присиљени до тога да је ишћање заправо бесмислено...

Радије рецимо да није сасвим на свом месту. Овде, пак, опет треба да нагласим да ја хиперфилозофски солипсизам – иако се не може наћи код неких традиционалних аутора – сматрам органским, чак бисмо могли рећи есенцијалним делом традиционалног схватања бића: дакле, с једне стране, да апсолутум „јесте” (због тога апострофирано, јер израз „јесте” не може се заправо односити на апсолутум), с друге стране, пак, да се овај апсолутум може рализовати. То сматрам за најпресудније, а остале пластичне традиционалне црте – које се, на пример, везују за касте – већ су много више историјске, мада им је порекло далеко и високо надисторијско.

Од различитих традиционалних облика, традиционалних јединица с којима си изградио у себи најтежињу везу?

Заправо с будизмом. Наиме, од свих је будизам најуниверзалнији и на тај начин одатле је најлакше – и то без напуштања будизма – преступити другде.

У чему се твоје интересовање за будизам разликовало од оштите евројско-америчке оријентације која се од источних религија у првом реду ипак оћекренула будизму, и унутар њега зену?

У будизму мене је у првом реду освојио његов спиритуални универзалитет: из будизма је много лакше тумачити хиндуизам него из хиндуизма будизам; чак и преко тога из будизма је много лакше тумачити таоизам него из хиндуизма – мада су оба правца део традиције. Сасвим сигурно будизам је могао бити једина

таква традиционална форма – али форма која је постала религија, будизам који би се раширио целим светом а да не би ништа уништио или угасио. Будизам би сваку религију или традиционалну форму умео да угради у себе, али би и без ове уградње у себе сваку од њих поново умео да оживи и умео би да испуни. Односно мада се будизам несумњиво није раширио по целом свету, уза све то свуда се могао раширити, свуда је могао имати позитиван аспект.

С друге стране, западно интересовање – европско и америчко – за будизам и зен никада није приметило есенције будизма, и у том интересовању једино се добро може утврдити како се остварила једна тежња која је деловала насупрот унутарњем либертасу усмерена на унутарњи либералитет – као што је то толико упадљиво у односу хипи покрета према зену. Можда не треба ни да кажем колико је мојој личној конституцији – коју карактерише једна врста унутарње строгости – стран став који је карактерисао ове покрете. Популарне западне интерпретације будизма, наравно, немају никакве везе с оним о чему говори будистичка традиција. Чак је будизам – као што је то запазио Евола у односу на Генона – далеко више и од пуке револтираности према декадентном хиндуизму: он се заправо маша једног таквог праведског елемента који је предухитрио и Веде и који се пробио у будизам и поново се појавио.

Чини ми се да је овде адекватно ишћање која је разлика између сувих и влажних путева...

Влажни путеви су заправо вишеслојни путеви и због тога имају много већу садржину од сувих путева. Влажне путеве карактерише неизмерно богати симболични развој теоријских аспеката доктрине. Основну доктрину овде карактерише варирање различитих степена и гранања симбола, ритуала и праксе. Истовремено влажни путеви имају и једну својствену унутарњу радикалност, један карактер који се насупрот пуризму сувих путева дубље окреће према средишту, мада су и суви путеви могли бити – па и екстремно – радикални.

Да ли ићи између два иуџа видици хијерархијску разлику?

Не можемо говорити о безусловно хијерархијској, ступњевитој разлици, и то већ и због тога што је алхемија и влажне и суве путеве сматрала подједнако сврсисходним. Међутим, сама алхемија је била темељно влажан пут.

Ову разлику између сувог њуџа и влажног њуџа више видим у њојме док је њрви – наравно, у Геноновом смислу – чистио интелектуалан, доџле је друђи емоционално обојен...

Заправо оба пута се могу сматрати снажно интелектуалним. Суви пут интелектуалитет – готово лишен осећања – повезује с вољношћу; а влажни пут интелектуалитет повезује како с вољношћу тако и с осећањем, дакле оба желе да мобилишу у интересу циља. Влажни пут готово све мобилише. Зато укључује ритуале, зато преузима стотине врста интерпретација доктрина, арматура симбола.

Да ли би мођао навесџи исџоријске њримере?

Занимљиво је да потпуно суви пут заправо не бих умео да наведем. Чак и у случају формације херојских путева, који у први мах изгледају сасвим суви, испоставља се да у позадини има и много влажних црта. А што се тиче влажног пута, мада за тантричко схватање као могућност подједнако постоје влажни и суви пут, ипак би се могло рећи да се тантризам више може сматрати влажним путем, јер готово увек све мобилише. А зен као да представља само својствене и уједињене екстракте влажних и сувих путева. Од влажног пута нема у њему ничега другог до ли сама суштина влажног пута, а од сувог пута нема у њему ничега другог до суштина сувог пута. Од сувих путева пак – који се увек задовољавају једним нижим циљем – он даље гледа.

Од ове две варијације којој је ближи њвој њуџ?

Мене заправо везује најинтимнија симпатија за карактеристике зена. То, наравно, не значи да је за мене зен адекватан пут. Овде је реч само о једном приступу. Наиме, ја сам отворен за оба пута. Зато ако бих одабрао суви пут, онда бих можда себе кудио зашто нисам одабрао влажни пут, ако бих пак одабрао влажни пут, онда бих можда кудио себе због тога што нисам изабрао суви пут.

Твој соџсџивени реализациони њуџ је индивидуално одабрани њуџ, или њракса једног од џрадиције њреузџеог мџџода?

Мој пут је прилично индивидуалан, али не у смислу да таквог никада није било... Заправо то је пут на којем је политика ритуал. Као што у случају алхемије ритуал чине конкретни потези

трансмутације метала, у случају мог унутарњег пута спољни ритуал се обавља у политичкој сфери. Међутим, за мене је политичност природно само ритуал, и ништа више – односно није то суштина мога пута. А опет зато што је ритуал, уопште није споредан! Није есенција, али је у сваком случају prorgium.

Шта је суштина тога пута? Шта је оно што овај ритуал приближно покрива?

Суштину мога пута у пуној мери чини прави повратак себи самом: апсолутни повратак. А оно што се налази између есенције и пропријума, то је извршавање опуса: стићи до самог себе преко извршавања опуса. Стићи до себе посредством искуства сопствених активности, сопствених стваралачких клица квалитета... За њих је политичка сфера најспољнија, ритуална периферија. Ако би се преда мном на неки начин апсолутно затворила политичка сфера – значи не што бих, рецимо, био бачен у затвор, него на много дубинскији начин – суштина би и тада била очувана. Односно, да бих прошао својим унутарњим путем могућности деловања, политичка сфера није неопходан услов, али није ни његов споредан део. Зато сам користио пропријум, „својство”, уграђено између *essentia* и *accidens*. Ако бих на неки начин био лишен овога својства, то не би значило да свој пут не бих могао да наставим; у сваком случају, пак, његов наставак би био значајно отежан. Ако би, пак, с друге стране, требало да окарактеришем свој пут реализације, онда бих могао да га опишем као тантриста.

Да ли се овај тантризам везује за неки историјски тантризам – било да је хинду или будистички, египатски или јапански – или је на сопствени начин уобличени тантризам?

На један специфичан начин уобличен, али је у тесном сродству с постојећим тантризмом. На специфичан начин уобличен зато што се још никада нисам сусрео с једнозначно уобличеним и дефинисаним путем. Очито да сам се сусретао са значајним људима који су у мом животу играли усмеривачку улогу и које бих лично могао назвати „учитељима” – али у строгом значењу ја нисам имао учитеља. Или ако не узмемо у обзир да се одређени аутори могу сматрати учитељима, онда се ја нисам сусрео с учитељем, поготово *in concreto* с гуруом, с учитељем као живом личношћу. И у том погледу ја немам класично одређен пут. Ја сам свој пут интуитивно требало да нађем и уобличим. Међутим, и за Скалигера знамо (а он то каже позивајући се на друге)

да постоје они који се после смрти сусрећу са својим учитељем. Заправо сам ја сâм свој учитељ, и то у тако дистанцираној форми од себе када се овај ја сам појављује као хетерон. Међутим, овај хетерон разликује се од свих других хетерона, јер није удаљавање и острањивање од мене сама, него функционише у смислу основног проналажења мене сама. С таквом врстом „гуруства” сам се сусрео у свом унутарњем животу. На тај начин се не може рећи да је мој пут – рецимо – лаја-крија-јога. Таман би умео да за њега конструишем име, тренутно, пак, нема одређено име. Користећи се изразом Беле Хамваша – али мало мењајући смисао израза – могао бих рећи да је овај пут једна јога живота. Није карма-јога, него јога живота, и то прајога живота. У сваком случају овај пут је тантричан, подједнаку улогу играју у њему суви и влажни елементи – ако и ови други доминантно – и има свој ритуал.

На основу каквог размишљања си се ујраво пријавио на калвинистичку теологију?

Као што сам већ рекао, на калвинистичку теологију сам ишао у две прилике. Разлози који су ме подстакли на овај корак прости су и вулгарни: отац је хтео да се упишем на економски факултет. А ја сам, пак, рекао не, него на теологију, и то хтео сам да студирам католичку теологију. Он ми је тада предложио компромис: ако је већ теологија, онда нека буде према мојој изворној религији, односно калвинистичка теологија. И на тај начин сам други пут морао да приспем тамо, чак сам морао да завршим једну годину, и по други пут морао да одустанем како би се мој отац коначно помирио с помишљу католичке теологије...

Какве уџиске носици о калвинистичкој теологији?

Карактерисао ју је пуританизам и пијетизам у најгорем смислу, а то је, природно, импликовало да су сви гледали једни на друге са зломисленošћу и сумњом. На пример, свако је мислио да се онај други не моли довољно...

Да ниси „случајно” ти био онај који се није молио довољно?

Ова врста приступа била је загонетно општа на теологији, односно углавном је свако на свакога тако гледао. Наравно, према мени ова сумња је постепено искрсавала, не на концу зато што ја – насупрот осталима – нисам био студент теологије који

станује у интернату. Ја, пак, једноставно не само да се нисам молио довољно, него се уопште нисам молио. Молитва, као темељно хетеротеистични и индиректни акт, с мојом унутарњом конституцијом, с мојом тежњом усмереном према себи самом онда већ дуги низ година није била у сагласности. И поред тога што је теологија била овакво психолошки загушљиво место, њен теолошко-научни ниво био је за мене веома низак. Наравно, чињеница да сам се посредством теологије могао да ослободим радних места, за мене је била веома повољна; али сам, пак, у себи одмерио да још једну годину тако не бих могао провести без унутрање штете.

Знам да на калвинистичкој теологији већ на првој години бацају студенте у дубоку воду, све што се тиче прејдикација...

Како да не. Већ сам на првој години за време Божића, потом за Ускрс и Духове био у легацији. То је нарочито централно код калвиниста. И ваљда не треба ни да кажем да сам тамо изрекао веома тврде ствари. Мислим да је провинцијалну интелигенцију то нарочито освојило. И изгледало је да они који уопште нису разумели моје проповеди, оне су и њих веома освојиле, бар су и они слушали с великом побожношћу.

Мислим да су и проповеди биле прилично теолошке...

Снажно теолошке, али теолошке проповеди на теолошком говорничком нивоу... За Божић, на пример, говорио сам о томе шта репрезентују три – Матејево, Лукино и Јованово – различите приче о детињству, односно пореклу. На Божић се обично не читају први стихови Јовановог јеванђеља; а ја сам их прочитао и истовремено сам прочитао – исто тако неубичајено – прве стихове *Послања*. Иначе преведено на хебрејски оба почињу с бресит, на грчком оба с аркхе, а на латинском, пак, оба с *in principio*. У сваком случају легацију сам – будући да уопште за њу нисам био расположен – умео да схватим као изазов.

Било је и сасвим чудних ситуација. Сећам се да сам управо био у цркви за прејдикаионом када сам приметии да испред мене шетка миш добро познат по свом материјалном положају...

Да ли си успео да успоставиш неку озбиљнију везу са студентима на теологији?

У убичајеном смислу студентских и ђачких веза не.

А с професорима?

Били су немогући типови! Једини који је у научном смислу заступао вишу разину био је Мартон Ласло Пакозди, који је на подручју истраживања *Сџароџ завейа* стекао међународну славу. Он је иначе био један од мојих покровитеља. Сви остали професори, пак, били су на ужасно ниској разини. И више њих је – на једва прикривен начин – било атеиста. Кажем на једва прикривен начин зато што, истина, тамо то нису изражавали, али чак и за двојицу знам да су се другде разметали да су атеисти. Још су се посебно хвалисати тиме зато што су мислили да је то нешто чиме се могу или треба да хвалишу – што иначе показује веома ниску интелектуалну разину. А што је нарочито занимљиво јесте да су ови професори били и ванредно антикатолици, што је унутар атеизма ванредно необјашњиво. На пример, у њима је изазивало по-маман бес становиште да и поред Христа постоје други посредници – када, пак, Христа, Христову стварност искупљења нису ни прихватили!

У новије време дошао сам до једне ужасне ствари: у модерним, да ипак кажем модернистичким католичким круговима заправо већ се убраја у позитивно ако неко бар сумња. А да неко сумња у Бога и за то време ипак чини велике најоре, и то херојске најоре у интересу тога да верује: ово држање у новије време као да изазива погледе с ванредним признањима. У стабилно уравнотеженом Богу већ нема ништа привлачно, само између два убеђења осцилаторно коцкање јесте оно што рачуна на признање. Наиме, то је савремено: без стабилнијег перманентна промена.

Да. И ако успе да убеди себе, не вреди више ни половину... Заправо то је тајна успеха теолога типа Кинга. Јер шта би постигао Кинг ако не би био католик? Шта би постигао тиме ако би у непогрешивост папе сумњао на лутеранским основама? Очито да никог не би интересовало. На католичкој основи, чак на основи папезника сумњати у непогрешивост папе – то је нешто! Или као Агнеш Хелер и остали лукачевци: када би се поставили на гледиште *Скијске џрубе* и одатле критиковали марксизам, то не би имало никакву вредност. Али бити марксиста и уз то говорити да 1917. године „и није било праве револуције, само политичко преузимање власти”, или да „нема социјализма, само плебејски објен државни капитализам” – то већ да, то је већ нешто!

Недавно сам читао једно поглавље књиџе сећања Тијара де Шардена, штампаније интервју који је уредник књиџе Карол Голен направио с председником Сенгором.

Леополдом Седаром Сенгором?

Да.

Њега заправо сматрају за једног од најзначајнијих вулгаризатора Тијара. У сваком случају мора да је талентован, наимае, Тијара није лако даље вулгаризовати, јер је већ и он сам репрезентовао прилично низак и мутан ниво.

Дакле, он је рекао када је својевремено био социјалиста (вероватно је још увек то, бар је у доба интервјуа био) и веровао у пољуљаног Бога и Христиа, штада је Тијар сјао уз њега и вратио му веру. Међутим, насупрот томе ни касније се ова вера није стабилизвала и – као што је рекао – још су му и данас честе ноћи када се у постојељи без сна, преврћући се и обливен знојем, бори с мишљу да нема Бога – и све то после тога што га је Тијар преобратио! Каже да у овим кризним тренуцима увек мисли на Тијара, као и на то да еволутивни покрет свемира ипак напредује према Омега штачки. Односно, заправо транценденцију надокнађује једном историјском „транценденцијом“ која израста из иманенције. – Иначе у чему ти видиш есенцијални значај атеизма?

Ја пре свега објективистички хетеротеизам сматрам за једну од варијанти превејаних наивних реализама. На овај начин атеизам би суштински значио сумњу у самог себе. Наравно, не значи то, јер атеиста – будући да по правилу није довољно доследан – не стиже дотле да то одлучи. Он, дакле, не одлучује о томе, него искључиво само о томе што поставља мисао о хетеротеосу, а потом каже да то не постоји. Ова тврдња с гледишта реализације, ако и не много, али је понешто недвосмислено трагичнија, него да неко фиксира хетеротеистилко гледиште, па потом каже да Бог постоји. И другом погледу, пак, битно је негативнији од претходног последњег, односно хетеротеистички атеизам од хетеротеистичког теизма, јер затвара могућности, и то у смеру према самом себи – Субјекат – затвара могућности: самог себе затвара од било какве трансцендентне мисли. На тај начин присиљава себе на такав пут који трансцендира према ништа, јер атеизам има консеквенце, а једна од њих је искључивање сопственог постморталног бића.

А то како се у атеизму у крајњој линији и имплицитно јавља човеково самопорицање, јасно се види јесна и органска веза атеизма и до крајности сироведеног анархизам, односно атеизам и до крајности сироведени скептицизам. Поменуо бих само једно име: Камуја који је починио „филозофско самоубиство“. Веза атеизма с таквим идејама као што су хуманизам, вера у будућност, поредак итд., само су евенчуални, тек инструментални, а не суштински. И то показује да све што се усмерава према порицању Бога, усмерава се у крајњој линији и на усмеравање себе сама.

Наравно. Из другог приступа у порицању заправо сваког постморталног бића налази се и моје сопствено порицање: порицање и одбијање! Традиционално становиште које постморталитет узима алтернативно, тиме узима и то да – изражавајући у првом лицу – ја сам да живим тако да свој живот завршим за себе у крајњој прекинутости по себи. То је једна могућност традиционалног становишта. Али атеизам и – рецимо – материјалистички атеизам ово гледиште као да потпуно и искључиво легитимишу. Односно док не прихватим гледиште материјалистичког становишта, дотле овај скептицизам никада неће добити легитимитет.

Прећосћавимо да се на неки начин – Бог ће га знаћи какв – испосћави да нема Бога. Шта би то изменило у твојом досадашњем држању?

Одмах ћу да одговорим и на ово питање, али ми прво дозволи још једну заобилазницу. Поставио сам у себи (а то сам већ рекао и на предавањима) ако би се на неки начин – претпостављајући, али не допуштајући – испоставило да никада није било буђења, да се никада нико није пробудио, чак ни Буда, онда чак ни то не би био довољан разлог да се ја одрекнем својих настојања усмерених ка будности. Односно – сада већ одговарајући на питање – ако не би било Бога, онда би заправо требало створити Бога. Требало би га створити, али не као створа.

То издалека подсећа на Волиерово становиште: када не би било Бога, требало би га измислити...

Ипак је он то рекао прилазећи помало с друге стране и у моралном односу, односно на много нижем нивоу, него што ја кажем. Враћајући се на претходну мисао: буђење не треба да уследи што се већ и други неко пробудио. Из тога уопште и не

би смело ни да уследи! Заправо онај ко у самом себи не доживи ситуације бивства, ко не открије најпре у себи инстинктивно своју солипсистичну ситуацију, то како се – опет се изражавам у првом лицу – ја односим према свету, како свет јесте и како ја јесам као личност у односу према самом себи; односно ко не открије најпре интуитивно солипсистичку ситуацију, тај истински не може да прихвати ни доктрине. Доктрина, доктрина укупне традиције – јесте гарнирунг. Ако ја њих у себи не откријем, ништа не вреде. И не верификује буђење то што се Сақјамуни пробудио! То је једна ствар. Гарнирунг. Добро је ако је ту, али не зависи од тога. Очито би се свету, човеку, мени догодила велика штета ако би укупна документована доктрина пропала, изгорела. Али то уопште не искључује реализацију, јер метафизика постоји због тога што биће које настаје из *absolutum metaphysicum* своје сазнање о непочелу, о почетку и пореклу отприлике носи у себи самом. Метафизика настаје заједно с *absolutum metaphysikum*. Традиција заправо није ништа друго до одржавање овога сазнања и његово заснања у вези с овим. Традиција потом има мноштво односа: доктрина, ритуала, симбола, путева и тако даље. Ја, пак, и у својој постојећој суштини носим „спомен” на своје порекло изван бића. То је у мени традиција! И зато – не због другог – такозвана традиција има смисао. Ако би се, дакле, испоставило да нема Бога, онда – очито не као створа – требало би га створити.

Волео бих мало даље изоцићирити малочас поствављено ишћање. Преишћавимо да још ни ово фундаментално схваћање није важеће, нешто је све ћука повезаности айћома, и чак и сам субјекат је резултат релација айћома, као шћо се обично љовори у одређеним круговима, „излучевина” мозга. Шћа би учињо ако би дошћо до шћога услед неког айћиракћног разлога?

Па да би требало да остварим један супрамирајабилни миракул, чудо које превазилази сва чуда, како то, ипак, не би тако било. Наиме, ако би до тога и дошћо на неки начин, то би онда значило да иза тога, изнад тога треба да буде нешто... Наиме, то се у одређеном смислу може искусити. Треба да буде још нешто што би овај оков чињеничности, како нема ништа друго само повезаност и организованост делића, могао да пробије и пробија га. Заправо свакој наивно реалистичкој мисли – било материјалистичкој или хетеротеистичкој – разлог је увек неки дефекат самопреживљавања. Тада се у позадини увек крије нека самопреживљачка слабост. Наиме, не преживљава то што би она баш у

самопреживљавању располагала с једном таквом базом на којој би се заснивала друга врста, нематеријалног погледа на свет.

Чини ми се да је ово био адекватан одговор с твоје стране иако да му се клањам – иако сам хтео да извучем из тебе нешто друго... А ојей како ми ти није успело, нешто означава: за тебе је позиција сумње толико асурна да у њу ниси склон да уђеш чак ни као у игри.

Не. Одиста не. Наиме, колико год и да уђем у то (а ја сам, наравно, ипак ушао у неком смислу) сама способност уласка означава да иза тога нешто постоји... Наиме, када неко самог себе сведе на атоме, на мозак, или шта ја знам на какве све будалаштине, онда он заправо толико слабо проживљава себе да просто још није у стању чак ни да озбиљно узме себе! Не зна када ово питање искрсне, он га у себи самом сроза и одговори, онда – потпуно независно од садржине одговора – шта се дешава. Чак и када човек на овакав ништаван начин, на оваквом „нивоу претурања” каже нешто – рецимо да ја нисам ништа друго до гомила ћелија – ова тврдња већ подбацује тамо где сам ја већ само пука личност! Већ је и личност – да о сопственој личности и не говоримо – неизмерно више него то! Али не само више од тога, него неизмерно више и од њене окултне позадинске садржине. Јер ако кажем да се личност састоји од етернофизичких, астралнофизичких или других суптилних атома – онда тиме још нисам рекао ништа битно. Очито и суптилна сфера припада личности, али то никако није пресудно.

У вези с атеизмом пада ми на ум да у новије време већ на ванредно лукав начин се тежи да се преузме ветар из једрилице теизма. Мислим на епидемичну манију лећећих пањира, на такозване „паранауке” и на научно-фантастичну књижевност. Мисли овакве врсте као да су пронађене само због тога да би сигурно и неприметно одвели на споредан, на погрешан пут оне људе у којима још постоји трансценденција, прекорачење, захтев за искораком из свакодневице, из рационалног, из земног. Односно sci fi је ванредно погодан да захтеве трансценденције задовољи лажним средствима – а то демонстрира и случај Тибора Дерија који је насупрот томе што се непрекидно бавио оваквим цикакљивим стварима, умро као атеиста.

Да, то је оно када се напуштање Земље догоди у земним димензијама – односно заправо се не догоди. И да се напуштање

Земље на овај начин заиста не може догодити, то симболично демонстрира када космички брод полети са Земље, било куда да лети, на концу је свуда присиљен да слети. А ко слети, знамо, увек слеће на Земљу: на земљу која се зове Месец или земљу која се зове Марс – свеједно. И када је у космичком броду, и онда је на Земљи: на земљи која се зове „космички брод”. Управо је „слетети” и „доле” оно што означава тесну везу са земним. Насупрот томе када се Христос узнео на небо, онда он тамо није слетео: полетео је са Земље – али није требало да слети на небу. А то означава – то што је он отприлике остао горе – да је Христос заиста оставио земност.

У сваком случају материјализму никако није нужно да буде декларисани материјализам. Одобравање искључивости напредовања суштине у земном бићу. А у ову категорију може да се смести чак и најдубља религиозност, као што се то види у случају Јевреја: један Јеврејин може бити дубоко религиозан и тада и тако ако не верује у Бога, наине у средишту јеврејске религије не стоји Бог, него „изабрани народ”. Чак ми је једном један Јеврејин познаник изјавио да Јеврејин чак и онда може бити припадник изабраног народа ако и нема Бога.

Иначе размисли: један дубоко религиозан човек, ако би био истински дубоко религиозан, да ли би могао бити пацифиста? Очеvidно не би, да о будистичком пацифизму као апсурдности и не говоримо. Јер у дубини земних стања где би уопште суштина сансаре могла да додирне оно чему тежи један овакав човек?! Мир недвосмислено мора да дође до бића, само што није свеједно да ли мир настаје после тријумфа таме или после тријумфа светлости. Али по сваку цену тежити реализацији мира – то је потпуна сансара. Аposлутни мир у сансари?! А уз то по сваку цену?! Победа светлости из сансаре нуди могућност истицања ако победу светлости следи мир. Али мир по сваку цену – то је свакако за одбацивање.

То је и Христос одбацио. Он, њак, никако није био њацифиста и њу је довољно уђуђиђи на „сабљу” коју је он донео – умесити мира.

И када каже Петру „врати сабљу у корице, јер ко се оружја маши, од њега ће и погинути”, онда је он пре свега заправо дао само прогнозу о томе да смрт оних које се маше оружја, уопште тако обично уследи, као што је тиме упозорио Петра да то није његов задатак.

Веома је жалосно – и очито повезан је с пацифизмом који се шири попут епидемије – што црква крсташке походе сматра за сопствене посртаје.

Црква ће полако већ целокућу себе смањити сојстивеним покрпајем. И II ватикански сабор управо то изражава: црква одбацује ранију себе у многом смислу – од којих је неједан био есенцијалан (мислим овде на идеје militia christiana или на „земни хаџилук”).

Заправо ово сазнање је инспирисало Лефевра исто као Клемента XV и два Гргура XVII.

Ајројо, када си досио на католичку теологију?

Католичку теологију сам почео да студирам 1971. и завршио 1975. године, заправо сам за четири године завршио шест година, изузев, наравно, предмета свештеничке праксе.

Иначе је католичка теологија представљала много виши ниво него калвинистичка. И већина студената били су драги, добри људи. Никаквог пијетизма, пуританизма није било. Све је карактерисална лежерност, пријатан приступ. Па ако је међу професорима и било оних који су се понешто прилагођавали режиму, не бих смео да тврдим да је било ко од њих то чинио злонамерно. Чак се и овим професорима могла мотати по глави мисао да би то било корисно за цркву. А у мирољубивим свештеницима калвинистима ово гледиште није ни искривало.

Да ли је католичка теологија имала професора досијојних џажње?

Како да не. Пре свих Имре Тимко. Када сам тамо приспео, он је уз бискупа Ђерђа Земплена био мој други заштитник. „Учинићемо овако – рекао је – г. бискуп Земплен ће вас мени препоручити, а ја ћу вас прихватити...” У сваком случају с Тимком сам успео да остварим веома лепу везу, а доцније ме је замолио да будем његов лични, научни секретар. Међутим, то сам био принуђен да одбијем.

Што ниси прихватио ову молбу?

Види, ако овај секретарски научни статус уз Тимка и не би захтевао једну искључиво хришћанску, односно католичку

обавезу, свакако би за мене значио везаност коју бих са својом ондашњом, све одређенијом будистичком оријентацијом све мање могао да ускладим. Тимко је иначе био изврстан предавач. Сећам се да је држао таква предавања суботом – иначе је суботом био слободан дан па у то доба никога није било на факултету. Међутим, на његовим предавања учионице су и суботом биле пуне. И није се само разумевао у своје подручје, историју догматике, него се практично вично кретао по свим областима. Ако је некога требало замењивати, готово је сигурно било да би он одржао боље предавање него дати стручни професор. А уз то његово интересовање није обухватало само теологију. Ако би се повела реч о било којој области – било да је медицина или техника – свуда се вично кретао. А уз то интензивно се бавио и архаичним културама. Сећам се да ми је једном када сам био код њега, показао сопствене рукописе. Један се бавио компаративном анализом тибетанске и ацтечке литургије, и био је препун лепих цртежа. Као што је рекао, ако нешто жели да разуме, то мора да нацрта...

А истовремено је био репрезентативна личност. Једном – раније – сусрели смо се у индијској амбасади, где је био некакав пријем. Ја сам отишао тамо с Хетењијем. Свако је одабрао партнера с којим је разговарао. И Хетењи, и ја, и он – али он амбасадора. Ко је разговарао с овим, ко с оним, а он до краја с амбасадором, немачки. Дакле Тимко није био човек који ће стати и разговарати с ноћним портиром...

Сем Тимка треба да поменем још два имена. Њирија и – ма колико то сада изгледало чудно и ма колико да би требало да порекнем – Пашкајија. Пашкаји је онда био сасвим другачији него сада.

То очигледно извире ошуда циио је данас естетергоМСки бискуи, онда је иак био професор теологије.

Да, али поврх тога он је био теолог ванредно снажног конзервативног склопа.

А Њири?

С Њиријем сам био заправо у веома добром односу, и за њега ме везују пријатне успомене. Предавао је филозофију, и када сам једном приликом – у оквиру групне колоквиције – колоквирао код њега, рекао је: „Оци, тражим тренутак пажње. Слушајте како треба колоквирати.”

И онда си ти настајуио.

Да. Дакле, Њири је приватно био поштен и привлачан човек, али су ми његови погледи мање били симпатични. Истина, његови погледи у то време нису били толико изопачени као данас.

На шта мислиш?

На пример, на то када је тема јеврејско-хришћански дијалог, онда он том приликом приређује велике испаде – против цркве. А раније то није радио. Истина, већ и онда је био модерниста. Добронамеран модерниста, али ипак модерниста. Једном приликом је рекао да то што црква још постоји зависи од Карла Ранера. Сваке године је иначе одлазио код њега у Немачку, и Ранер би му обезбедио стан. Боравио је тамо месец дана и цело време су разговарали. (Оно што је за светог Тому био Аристотел, за Ранера је био Хајдегер.)

А теологија је имала још једну јединку достојну пажње: Ференца Гала. Истина, није био добар предавач, јер није умео течно да говори, али су му предавања ипак била достојна пажње. Еледова (1983) боља него Галова (1990), Шуцова (1923) боља него Еледова.

Па јесте, то је оно што се назива „развијак”. – Да ли је тада синод још имао неко духововљено дејство?

Да, имао је још, али треба да приметим да се ово духововљено дејство није односило на мене. Ја сам заправо веома негативно оцењивао синод. Када је умро Јован XXIII, понеки су директно очекивали – очито мање модернисти – да ће Павле VI напустити све, али ће бар ублажити модернизацију. Испоставило се, пак, да је он у многим тачкама надмашио чак и Јована XXIII... Нажалост, овај модернизам је и међу студентима пустио снажне корене. Оно што сам о њима малочас рекао, конкретно да су били драги и добронамерни, то је само једна страна медаље. На другој страни медаље налази се модернизам који је такође живео у студентском круговима. Зато је Њири био омиљен...

Недавно сам читао један од закључака Syllabusa папе Пија IX. Каже следеће: „Било ко да каже да се римски папа помирио с модернизмом, чак да му је дужности да се измири с најрејком, либерализмом и модерном цивилизацијом, искључиће га.”

Исправно! Веома исправно!

Не знам како то може да се пројучи сада црквено-правно. У сваком случају било би тешко говорити о неначејном току у вези с пре и постконцилијарном теологијом...

Гргур XVI је директно проклео идеје напретка. Зато су чак двоје папа у новије време узела име – Гргур XVII – „Гргур”. Садашње такозване „антипапе”, наиме, изразито су древно конзервативне.

Да ли је твоје схваћање изменила католичка теологија?

Темељно није. Отишао сам тамо зато што сам имао симпатије за католицизам, али себе нисам сматрао римским католиком; и вратио сам се са симпатијом за католицизам и нисам себе сматрао римским католиком.

Само си, суштински, више знао о њему.

Да. Али и за то треба да захвалим појединим делима која сам за то време читао. Наиме, нема таквог универзитета на свету где само зато што га неко заврши, сазна сваку битну ствар одређене теме. Универзитет служи да човек ту добије гледишта како би могао даље да истражује у овом погледу.

Већ крајем факултета је искрсла занимљива могућност. Један мој ближи познаник, рецимо тако, мој пријатељ је желео да студира теологију, тако да сам говорио Тимку у његовом интересу па је примљен, паралелно с његовим факултетом, и овде на један семестар. Његов отац, малтешки витез, а уз то милионер, рекао је да би јако волео ако би му син посетио Рим, али не сâм, па је зато мислио на мене. План му је био да нама двојци изнајми стан у Риму, а ми докле год желимо можемо да останемо као цивилни студенти на Грегоријанском универзитету. Што није било шта! Изнајмио је стан у Риму, обезбедио стипендије, опскрбу, Грегоријански универзитет – и то не нама као богословцима! Могао сам да студирам неких дванаест година, а тамо има шта да се научи. Заправо би се могло рећи да се тамо на челу сваке катедре налази светска величина. Постоји катедра за историју цркве, с неких двадесет одсека раздљених по периодима! Тако да ако се неко на оваквој катедри бави раздобљем једног папе, тај разуме нешто о добу датог папе! Нажалост, ова могућност се ипак није остварила.

Да ли се на католичкој теологији знало да си ти већ похађао калвинистичку теологију?

Јесте, знало се.

А да ли се знало да одлазиш на будистичку теологију?

Будистичку теологију ја сам већ раније завршио само још нисам био предао докторат. Па иначе, тамо није ни требало одлазити. Напротив, на почетку почетака она је долазила мени, јер су двонедељне консултације биле код нас. То је била заправо највећа предност будистичке теологије, тамо се могло доћи до скрипти и – бар за мене – инспиративну улогу је даље имала аутодидактичност.

Од тамошњих професора који су озбиљније деловали на тебе?

Поменуо бих име Ласла Фазекаша. Иначе поврх свега овога с њим сам имао и прилично присну духовну везу. Али је он убрзо иступио из Мисије.

Защо?

Посвађао се с Хетењијем. Међутим, с њим сам и даље одржавао везе. А они, пак, који су остали, они нису били безначајни. Геза Рач се свакако поштено односио према будизму. Хетењи већ много мање поштено, али несумњиво интелигентније. Био је један по имену Бартал који је, пак, у сваком погледу био рђава сподоба. У сваком случају ова институција је имала одлучујући значај у мом животу.

Када си се лично упознао с Белом Хамвацем?

Као што сам рекао, пре упознавања ја сам дуго времена знао за њега, читао сам његова дела. Тако да је постајало све актуелније да га и стварно упознам. На концу сам успео да од Шандора Вереша прибавим број телефона. Кад сам имао број телефона, позвао сам га, али сам разговарао само с Каталин Кемењ. Тако сам сазнао када ће Хамваш бити код куће (наиме, он је онда долазио кући сваке друге недеље), и тада сам га позвао. Рекао ми је да је већ чуо за мене и да ће ме сутрадан, односно у недељу позвати, ако буде имао времена да се тај дан и сусретнемо. Помислио сам

да ме неће позвати, али то и не би било увредљиво. Насупрот томе, телефонирао је рано по подне да ме очекује кроз сат и по. И онда сам отишао. То је било августа 1963. године, отприлике пре тридесет година. У први мах изгледао је сасвим једноставно, ничега необичног на њему није било, па ипак је изазвао у мени веома дубок утисак.

Мислим да сīе одмах ѓрецили на сīвар...

У два потеза. Био је таква личност с којом није било тешко разговарати. Ја иначе нисам збунљив, али није било тешко да се упусти у разговор ни онај који је био збунљив. Дакле, није почело оним „Е па, шта хоћете?“ Уопште ме није питао зашто сам дошао. Ускоро се повела реч о Генону. Рекао је колико сматра важним источне религије и баштину, а истовремено ако се неко претерано упетља у њих, онда се то завршава издајом хришћанства... За мене је то било помало чудно. Битно је да сам се вратио с веома позитивним утисцима, и помишљао сам да од овога сусрета још може нешто бити. Вероватно је и он тако мислио, наиме, не дуго после нашег првог сусрета написао ми је писмо (сачувао сам га) и изразио жељу да наставимо сусрете. Повремено смо се дописивали, сусретали се, разговарали. Али веза се истински развила када је он 1964. године отишао у пензију. Тада је становао у Будимпешти – или био у Сентандреји – и тако смо се могли чешће састајати. И тако до 1968. године.

Да ли се после првог сусрета изменила твоја слика о Бели Хамвацу?

У основи није. Сматрао сам га и сматрам апсолутно позитивном личношћу. Чак би се могло рећи да је током времена – како је наша веза постајала све приснија – постао још позитивнија личност у мојим очима. Међутим, када у новије време чујем податке који баш нису повољни за њега, или када у неком његовом тексту приметим нешто што – како да кажем – није сасвим исправно, онда ме заправо увек задржава његова личност да о њему не оформим негативно мишљење. Односно, иако у основи узев у пуној мери признајем његово животно дело, сигуран сам да је Хамваш највећи мађарски писац и један од највећих есејиста на свету, искрсава све више елемената с којима се не могу сложити.

На пример...

На пример следеће: ја Хамваша по његовој суштини сматрам десничарем. Наглашавам: по суштини! Међутим, када он дефинише сопствени став – а ту не треба мислити на поглавље „Краљ и народ”, јер од тога нема десничарскијег текста – онда се то не би могло рећи... У неком од томова *Паџама* стоји да је у Совјетском Савезу од 1924. године (sic!) била десничарска диктатура (он то, разуме се, помиње с осудом). А опет то сугерира да су у Совјетском Савезу од 1917. до 1924. године владали ако не добри, оно бар прихватљиви услови. Почев, пак, од 1924. године – и казује као да је то нешто крупно – започела је десничарска диктатура. А са садашњег гледишта, наравно, нагласак није на „диктатури”, него на „десничарству”. Али ћу поменути други случај. На једном месту – ваљда у делу *Silentium* – описује колико се он бојао у Другом светском рату. То је, пак, зато веома негативно, јер тиме Хамваш, који је заправо ауторитет, уздиже страх на пиједестал. Овакве ствари сам присиљен да негативно оценим.

Како се могло разговарати с Белом Хамвашем? Колико је био ошворен према њеби, колико је био ошворен за оно што си му ти говорио?

Сјајно се с њим могло разговарати, а уз то имао је изванредан хумор. Не само што је далекосежно обраћао пажњу на оно што сам говорио (ванредно интензивно је умео да обраћа пажњу!), него је готово увек запиткивао какво је моје мишљење о овоме или ономе.

Изгледа да си се и ти „нацао” с њим у јуној мери. Истовремено треба рећи да се оваква особина веома рејко сусреће, према мом искуству, међу људима који су успели да оформе своје мишљење о свету на високој разини.

„Излазак” пред нечије лице коначно не волим, а није волео ни Бела Хамваш. За њега је дијалог био од средишњег значаја. Најчешће смо један од другог тражили мишљења и ставове; безброј пута смо питали један другог „Какво је твоје мишљење о овоме, какво је твоје мишљење о ономе?” Хамваш није настојао да у сентенцијама закључује ствари. Госпођа Хамваш ми је рекла да на „разговорима четвртом” када су два таква младића као што су Лајош Сабо и Бела Табор помињали ауторе које Бела Хамваш није познавао, или их је знао само делимично, онда би он смеSta потражио њихова дела и, ако је било потребно, удубљивао се у текстове тих аутора. А Сабо и Табор, пак, то никада нису

чинили: они, на пример, никада нису накнадно потражили Генонова дела...

На њо је можда мало уишцало и њихово ѡрекло.

Средином тридесетих година Лајош Сабо је имао изразите симпатије за Хитлера! Наводно, било је у њему одређених диктаторских црта... До краја рата, наравно, изменио је свој став.

Да ли њи је Бела Хамвац ѡзајмљивао своја дела која је њада завршавао?

Како да не. Када су била довршена и прекуцана, онда би ми по правилу дао један примерак. Иначе, мој је неизмењен став да су најбоља Хамвашева дела *Scientia sacra* и *Филозофија вина*. Јасно је да су за мене изврсна и друга његова дела. Али има таквих питања која није довео до саме дубине.

На ѡпример...

На пример солипсизам.

Зар својевремено ниси ѡкушавао да начнеш ово ѡишћање?

Видиш, осећао сам да ова мисао у овом облику за њега није симпатична. Можда да сам му стално опонирао, можда би наша веза остала ненатруњена, али ипак нисам био у то сасвим сигуран. Дакле, с једне стране, нисам желео да се конфронтирам с њима, с друге, пак, онда још солипсизам нисам сматрао толико кардиналним као касније, мада сам му већ и онда придавао пресудну важност. Претпостављам да та мисао за њега ипак није била потпуно страна као што се то види из сцена у склоништу из романа *Карневал*. Господин Мењхарт пита некога од Бормештера: „До ђавола, па онда значи да овај чорбаси пасуљ не постоји?”

„Зашћо би ујраво чорбаси пасуљ био изузетак?” – Одисћа, ѡо је најсолипсисћичкији део међу свим Хамвашевим шексћовима.

Значи Хамваш се и с тим могао ускладити... Иначе је занимљиво да је Хамваш сопствено претварање у хришћанина схватао као интелектуално, док је свој традиционални период схватао као емоционални. Али за то постоји објашњење. Он се заправо према

обе ствари односио интелектуално и емоционално. Међутим, будући да се интелектуално променио – односно апстраховао је смисао традиције и преместио га другде – успомена на осећање још увек је била жива у њему: и он је накнадно проживљавао ову успомену. Зато је он сматрао емоционалним сопствени традиционални период. Односно када се каже да је он превазишао традиционалност, онда ја кажем да ју је одиста превазишао, али надоле. Наиме, постоји и превазилажење према доле...

Када си се ти ујознао с Белом Хамвацем, какав је онда био његов сјај у вези с Еволом?

У разговорима смо само овлаш дотакли Еволу. Сматрао га је важним, али је имао неку врсту одбојности према Еволи; ја томе онда нисам придавао нарочит значај и нисам га запиткивао – то ми је нешто касније било веома жао. Иначе ми се чини да Хамваш после 1945. године нигде није исписао име „Евола“! Што је иначе веома чудно, ако помислимо да се безброј пута позивао не само на традиционалистичке мислиоце него и на оне који се тешко могу назвати спиритуалним, као што су Батај, Ками или Марло. Вероватно се није разочарао у Еволино дело, него су га одређене информације политичке природе одвратиле од Еволе.

У то доба он није имао примерак рукописа *Scientia sacra*, зато га је позајмио и предао ми га с тим да га прекуцам. Прекуцао сам примерак и за њега и за себе. Добро је што ова варијанта није објављена, наиме у њој је мастилом прецртано понешто, поред осталог и име Еволе – и Циглера – из онога низа где их заједно с Геноном појединачно помиње као три традиционална ауторитета!

Чуо сам – можда од Пала Дарабоца – да се на писање „Инијервјуа“ одлучио под приписком круга ученика. Да нису били умешани и твоји приписи?

Било је о томе речи, али уопште не изразито. А што се тиче кругова ученика: насупрот свима чврсто тврдим да је Хамваш о питањима традиције, чак се може рећи о спиритуалним питањима могао само са мном да разговара. У то доба су веома ослабиле његове везе с Белом Табором; а Лајош Сабо је емигрирао. Чак не само да сам ја одлазио код њега: и он је више пута долазио код мене, на пример, када сам једном био дуже болестан. Нажалост, и тако сам пропустио да га приупитам за много што-шта. Чинило ми се да још има времена. Не само он, и други су мислили да ће живети бар још петнаестак година.

Можеш ли да замислиш да је ваџа веза у неком смислу утицала и на њега?

Могу. Под утицајем разговора и он је одређена питања вероватно изнова постављао и оштрије испитивао. А да ли је, пак, под утицајем тих испитивања мењао своје становиште, то већ не бих могао рећи. Заправо у оно доба постојало је само једно битније питање у којем су се наша становишта разликовала, а то је суд о односу хришћанства и традиције. Он је заступао становиште да је хришћанство врхунац свих традиција. А ја сам сматрао да с неког гледишта било која традиција може бити врхунац потпуног традиционалитета.

Што се њак индивидуе тиче, не само „с неког гледишта”, него айсолутни врхунац укудне Традиције може бити свака поједина традиција – управо због могућности будности.

Како да не. А истовремено не само врхунац него и база. Хамваш је, пак, обоје – значи и базу и врхунац – видео у хришћанству. Треба, међутим, да приметим да је то чинио на усиљен начин, а то сам видео већ и онда. На пример, мисао да се хришћанство од свих традиција најдубље дотиче човека што се тиче тела, душе и духа...

Па да, што је прилично усиљена мисао.

У толикој мери што већ традиција преријских Индијанаца додељује телу истакнутију улогу, да и не говоримо о индо-хинду бази у којој су настале бјајама-прајага и хатха-јога; а у овим последњима додирнути су и душа и дух.

Имаш ли појма о путевима реализације Беле Хамваџа?

Усудио бих се да кажем да у том погледу има одређене сличности између њега и мене. Зато сам и позајмио од њега израз „животна јога”. Чини ми се да се то односило и на њега. Денеш Јакобфалви, наиме, није био његов учитељ у оном смислу као што гуруа сматрамо учитељем.

Ко је Денеш Јакобфалви?

„Д. Ј., или посвећивање”. Један од есеја из *Паџама*. Иначе у лику Маркуша из *Карневала* – онај који Бормештера води на путовању по оном свету – делимично се појављује Јакобфалви.

Несумњиво да је Хамваш сматрао Јакобфалвија својим учитељем у одређеном смислу; он међутим није био гуру.

А Ј. В.?

Хамваш је Ј. В.-а – Јожеф Вереш – сматрао за сасвим изузетног човека, а вероватно је то и био. Он је, пак, надживео Хамваша, и на крају је умро на нервnoj клиници. Тако да је ипак негде починио грешку.

Традиционални ауторитети нису баш обиловали учитељима, гуруима. Изразитог учитеља међу свима њима имао је можда само Генон: Шејк Абдер-Рахман Елис Ел-Кебир. Када је Генон прешао на ислам, и он је узео арапско име: Шејк Абдел Вахед Јахја. Брак са првом женом мора да је био прилично суздржан, јер његова супруга није знала да је он прешао на ислам – што има и соматске консеквенце...

Обрезивање?

Да.

По њој мора да су живели суздржаним брачним живојом. – Враћајући се Хамвашу: чини ми се да си се њи сусрео с њим у санаторијуму непосредно пред смрт...

Не. Прецизније, у лето 1968. године одиста смо се сусрели у санаторијуму у Балатонфиреду – где је лечен од крвног притиска и срчаних тегоба, али није то био наш последњи сусрет. Одатле је отпуштен кући. Срели смо се још једном, 10. октобра. Тада сам био код њега последњи пут. Умро је 7. новембра.

Како се осећао приликом њој последњеј сусрећи?

Боље него раније. У санаторијуму се добро опоравио. Рекао је да у санаторијуму сем крвног притиска ништа друго није примећено. Значи осећао се веома добро, чак и у односу на раније своје стање.

У каквој њи је усјомени ваще последње виђење?

Био је веома хармоничан... Тада смо до одређене мере рашчистили питање могућности реализације апсолута. Он је, наима, рекао да је апсолут неостварив. А ја сам заступао гледиште да је с

одређеног гледишта ипак остварив. Тако смо се онда компромисно сагласили.

Причао је како је код њега недавно навратио Шандор Вереш, и причинио му велико разочарање. Каже да се из сваке његове речи кезило: паре, паре, паре.

Опростио се од мене једном од својих омиљених мисли, на име, колико год да је био озлојеђен, ако само помисли: „Бар не треба ићи у школу!”, одмах се разгали. „Бар не идемо у школу!” – то су биле његове последње речи које ми је упутио. Ускоро је превезен у болницу, излив крви у мозгу. Потражио сам га, али док сам стигао у болницу, умро је. Само сам зато отишао да бих га још последњи пут видео, јер је већ онда био без свести, и речено је да више неће ни долазити свести. Али се освестио.

У последњем трену?

На дуже време: сатима је био свестан! Али је речено да је искључено да дође свести.

Ошкуда ти знаш?

Од његове супруге. Када је дошао свести, интересовао се од болесника да ли је долазила или да ли ће доћи његова супруга. Умро је онако како и треба умрети: будан, и очи је склопио тек после последњег издисаја.

Да ли је нешто рекао?

Није, или бар није чујно. Оно што човек каже у последњем тренутку није безначајно. Када је Ганди убијен, убице су се надале да неће успети да изусте име Бога – Рама, али је он изустио.

Мислим да је у последњем моменџу изговорена реч заправо манира: џаква манира, џакво „небеско возило” које пребацује човека у средишње.

А човек последњу реч не изговара на било каквој разини. Генон је умро изговарајући „Алах, Алах!” Чим је то изустио, одмах је умро. А пре тога: „Ал нафас калас”, што отприлике значи: „душа се спрема да оде”.

Добро умрети – то је бар исти толико велика ствар као добро живети.

Argi moriendi! Бардоши је између „Нишани!” и „Пали!” приликом убиства које се назива извршење казне рекао: „Госпoде, спаси мој народ од ових бандита!” Ако је смрт искушавање, онда је смртна пресуда, њено извршење то још више. Једном сам читао неки интервју с једним младим – не малолетним – убицом који је рекао да, ако му је цео живот склизнуо, бар хоће достојно да умре. Држао се до средине ноћи. Тада се, пак, сломио, чак толико да су га на носилима изнели до губилишта.

Већ раније смо дошакли везу досџојансџиво, смрџи и десничарсџиво. Чини ми се, умреџи досџојансџивено – џио је десничарска џривилеџија. Прави левичар или смрџи не схваџиа у њеној џуној џежсини, или се сломи. Пример за џио је Марџинович који се више џуџиа обезнанио џре неџо џџио је казна извршена.

Пре тога је још покушао да се глупира. Када су га водили поред пијаци, саопштио је да ће осветити сав хлеб који се налази на пијаци (наиме, изворно је био свештеник). Када се још разметао, али је и то чинио неотесано. Наравно, чим је стигао ближе губилишту, срзао се с висине. Није случајно што координаторска мађарска ложа слободних зидара у Паризу носи име Мартиновичева ложа.

Заџио „координаторска” ложа?

То јој је функција. Како би усаглашавала правац француске Grand Loge и Grand Oriente правац. Вођа овдашњег смера линије Grand Loge је др Жожеф Ференц, пензионисани унијатски бискуп, а друге, Grand Oriente, пак, сликар Оскар Пап. Е па ови смерови имају у Паризу своју координаторску ложу, Мартиновичеву ложу. Основао ју је барон Берталан Хатвани.

Да ли је рођак Лајoца Хаџиванија-Дојча?

Или му је брат, или брат од стрица – не знам. Превео је и Тао џе кинџ, и то не ни лоше! Иначе је био истакнути Јеврејин и слободни зидар. Његова ложа је израдила и поновно оживљавање слободних зидара Мађарске.

У новије време и на џалаџи Верске заједнице може се видеџи знак слободних зидара: џроуџао џресечен исџод врха, односно џроуџао уздиџнуџиоџ врха.

Има га и на некој доларској новчаници. Па то је општепознато ко стоји у позадини иза секти... Само, нажалост, то се сада већ односи и на такве „секте” као што је Римска католичка црква.

Нажалосѝ, одисѝа.

Јер, да се папа због Јевереја супротстави с оним примасом Глемпом који поштено брани једну католичку ствар – и који му је успут пријатељ – то је ипак чудно! А што се, пак, тиче метода, папа у распри с Јеврејима са стране цркве именује једног Јеврејина: кардинала Лустигера. Очигледно је да је тако желео да добро унапред осигура неповољан крајњи развој распре за католичку цркву...

Мало њих примећује да квареж није започео с Јованом XXIII, него с Пијем XII.

У чему видиш знаке ѿога?

На пример, у томе што је забранио титуле херцега примаса, херцега надбискупа, херцега бискупа итд. Сваког другог јануара имао је обичај да прима представнике италијанске аристократије, и тим поводом је увек држао мали говор. Једном оваквом приликом говорио је о томе да заправо свако треба да ради, да свако сам треба да зарађује свој насушни хлеб. На то је стари маркиз Дел Драго из позадине полугласно прословио на француском: *Cet un communiste!* – „То је комуниста!” Папа је нешто начуо, али не јасно. Касније су га обавестили. Следеће године већ није позвао аристократију. Држим да је стари Дел Драго набо праву ситуацију...

Иначе ѿод Пијем XII Ронкали, доцнији Јован XXIII био је ѿод ѿрисмоѿром збоѿ релиѿиозних ѿроблема – и ѿо ѿсредсѝвом Оѝавијанија.

Да?

И наравно, када је он ѿосѝао ѿаѝа, ѿолако се ѿрудѝо да одсѝрани Оѝавијанија.

Отавијани – он је био честит човек. Под Јованом XXIII заједно с два теолога од угледа припремио је елеборат о томе да ли се папа може лишити трона ако се покаже да је јеретик. Али су поставили као да је то само пуко теоријско питање...

Иначе је једном запитан Отавијани с којом партијом је био до сада најзадовољнији. „Наравно, питање је сувишно – рекао је репортер – јер очито да је то Хришћанска демократска партија.” „Ни говора – рекао је. – С Фашистичком партијом.”

Отавијани је још радио у духу Пија Х. Међу онима који су носиоци озбиљних црквених достојанстава очито је он био један од последњих Мохиканаца. Када је изабран Јован Павле II, уз њега је с највише шанси био кардинал Шири, који поред тога што је располагао можда најчудеснијом збирком вина на свету, представљао је стару конзервативну црквену линију.

То двоје је тесно повезано!

Одиста. За његов стари конзерватизам, пак, није се знало. Отуда је имао озбиљну шансу да буде изабран, али је починио велики промашај. У једној репортажи је изјавио да ако он буде изабран, онда се може рачунати на озбиљне конзервативне промене. Услов је, пак, био да се интервју може објавити само после избора папе. Наравно, још се кардинали нису ни повукли да обаве избор, новине су објавиле да ако он буде изабран, може се рачунати на старе конзервативне трансформације. Није ни изабран! Зашто је требало да то унапред каже, не знам. Биће управо због тога да га не изабери! Мада би га били изабрали. Мрачне силе, међутим, усмериле су делиријум на њега.

Превео с мађарског
Сава Бабић

МАЂАРСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА ПО САВИ БАБИЋУ

Сава Бабић, *Мађарска цивилизација. Увод у хунгарологију*, Национални савет мађарске националне мањине – Завод за културу војвођанских Мађара, Суботица – Сента 2009

Два су могућа објашњења зашто се Сава Бабић, књижевик, књижевни преводилац и есејист, у последњој деценији прошлога века одлучио за, по свему судећи, незахвалан, надамне неизвестан подухват да у једном сразмерно кратком тексту опише мађарску цивилизацију од њених до сада изучених и познатих почетака од пре више од хиљаду година до данашњих дана и то поимајући цивилизацију као скуп података и вредности на лепези од свакодневног живота, преко историјских чињеница до суптилних ознака уметничког стваралаштва укључујући и народно и високо стваралаштво. Од та два објашњења или разлога једно је, како би се могло рећи, личне природе и задира у животну интересовање аутора, а друго је практичне, боље рећи педагошке природе.

Да почнемо од овог другог објашњења, оно је једноставније и непосредније. Пре више од десет година Сава Бабић се одлучио поново за један незахвалан и неизвестан подухват, одлучио се за то да на Филолошком факултету Универзитета у Београду оснује Катедру за мађарски језик и књижевност, односно Катедру за хунгарологију. Након што је добио све неопходне административне одлуке од универзитетских и факултетских власти за оснивање Катедре, прионуо је на посао, ангажовао је професоре за језик и за књижевност, успео је да добије лекторско место за учење језика, па је све кренуло по свом уобичајеном току, али је преостало да се реши проблем изучавања мађарске прошлости, историје и културе у најширем смислу, односно проблем како изводити наставу из предмета који се може означити као Хунгарологија. Уз то хунгарологија је сразмерно нова наука конституисана тек на почетку прошлога века, а сем тога постоје и различити погледи на њен садржај и методологију, као и на њен предмет изучавања. Сава Бабић је хунгарологију схватио у најширем смислу као контекстуалну и компаративну

науку која sintetizuje znanje o Mađarima, kao i o Mađarskoj, o njihovoj istoriji i kulturi, jeziku i običajima, poreklu i posebnostima. Susreo se, znači, s jednim na prvi pogled neostvarljivim, ali zato po svemu izazovnim zadatkom: sažeti sva neophodna znanja o istoriji i kulturi susjednog naroda i prenети их студентима који су се одлучили за студирање мађарског језика и културе. Храбро се прихватио овог задатка, као што се и у свим другим приликама храбро носио са другим тешким изазовима у свом разгранатом стваралачком раду. Значи, паралелно са оснивањем Катедре за хунгарологију и организовањем наставе на њој, Сава Бабић започиње истраживачки рад који ће на крају довести до сажимања разгранате хунгарологије у облику мађарске цивилизације па ће резултат тога бити невелика, али зато изузетна садржајна књига под насловом *Мађарска цивилизација* која је први пут објављена 1996. године у издању Центра за геопоетику у Београду. Од тада се та књига користи као неопходан приручник студентима на Катедри за хунгарологију за студирање предмета Увод у хунгарологију и Хунгарологија. Уз то омогућује свима који су заинтересовани за мађарску културу и начин живота, за мађарски језик и књижевност да се упознају са суседним народом поготову што су историје и културе српског и мађарског народа испреpletене до, по свему судећи, неразмрсивих граница. Треба само погледати етимолошке речнике и једног и другог језика и лако је установити како се између ова два народа одвија кроз векове непрестана размена културних и цивилизацијских добара. Добро се то уочава не само на плану језика, где има пуно такозваних туђица преузетих од другог и прилагођених сопственим граматичким правилима, већ се уочава и на плану народне књижевности и народне уметности, на плану историјских личности и историјских догађаја... На овим примерима се лако доказује научна и стручна претпоставка да је познавање другог у ствари пут ка самоспознаји. Онај ко се прихвати читања и изучавања књиге *Мађарска цивилизација* Саве Бабића неће се упознати само са непосредним предметом ове књиге већ ће стећи основе за препознавање себе, сопствене историје и културе. У томе је највиши домет ове књиге. И тиме се, по свему судећи, руководио и њен аутор.

То је друга претпоставка, друго објашњење о настанку *Мађарске цивилизације* Саве Бабића: с једне стране, потреба студената Катедре чији је он оснивач, а са друге стране, препознавање цивилизације и културе другог као посредни облик самоспознаје. А то нас већ води правцем првог објашњења или претпоставке о настанку ове књиге, а које сам у недостатку другог термина означио као лично. Лично утолико што се Сава Бабић својим личним опредељењем за мађарски језик и културу, градећи своје по садржају изузетно богато животно дело од превода и есеја, припремао за остварење каква је књига *Мађарска цивилизација*. Кроз цео свој живот преводио је са мађарског поезију и прозу, романе,

филозофске есеје и студије. Његово преводилачко дело се састоји од великог броја што објављених, што до сада необјављених превода. У томе ја видим посебност његовог преводилачког опуса. Кажу, а и пракса је таква, да се преводи не раде за фиоку, они се раде по потреби и по наруцби издавача с јасном намером објављивања. Нема превода без чврстог уговора с издавачем. Посебност преводилачког опуса Саве Бабића је управо у томе што он преводи с мађарског и онда када нема, или још нема уговор о превођењу и објављивању, преводи и онда када нема чврстог уговора с издавачем. То значи да преводи из страсти, преводи из личног опредељења, преводи, како би се рекло, за себе, преводи због тога што је превођење за њега лични чин. Постоји уз библиографију његових објављених превода и списак превода који су остали, или су за сада, у рукопису. То је највероватније редак, или можда чак изузетан случај у историји и пракси превођења. Може се претпоставити како ниједан издавач у земљи није наручио од Саве Бабића преводе позамашног дела Беле Хамваша, Ђуле Крудија или других писаца из историје мађарске књижевности. Хамваша и друге писце Сава Бабић је пронашао за себе и није се задовољио читањем и спознајом њиховог дела, већ се одлучио да их преведе, најпре из сопствених побуда, такорећи за себе, јер превођење сматра стваралачким чином: неко ствара пишући роман, а неко ствара превећи романе, а тек потом се овај врсни преводилац одлучује да свој превод понуди издавачу. И уопште му не смета, нити га обесхрабрује ако не наилази на интерес или занимање издавача, он је урадио своје, он је у превођењу доживео стваралачки чин, и шта још треба изнад тога. При томе он израђује читаву тактику како преко превода упознати српског читаоца са неким значајним мађарским аутором. Тако је урадио и тактички план са упознавање књижевног дела Петера Естерхазија, који се наравно изјаловио, али га то није спречило да и даље преводи овога по свету добро познатог мађарског писца. Вероватно је имао сличан план за упознавање српског читаоца и српске културе са делом Беле Хамваша. Тај план се, са задовољством можемо констативати, у целини остварио. И управо у тој личној, чак би се рекло интимној заинтересованости за мађарску културу и књижевност може се препознати основни мотив Саве Бабића, писца, да напише књигу *Мађарска цивилизација*. У тој књизи се Сава Бабић препознаје као личност, која је све подредила свом животном опредељењу да на основама многих чињеница из историје, културе, књижевности, начина живота суседног народа издвоји баш оне који ће одзвањати у српској историји, култури, књижевности, па чак и у начину живота српског народа. Био је за то, а и данас јесте, најпозванији међу нама који захваљујући својим добрим и лошим судбинама живимо на граници двеју историја и култура.

Недавно је у издању Завода за културу војвођанских Мађара, уз подршку Националног савета мађарске националне мањине, те Службе

за људска и мањинска права и Министарства за људска и мањинска права, као и ОТП банке објављено друго, допуњено издање *Мађарске цивилизације* Саве Бабића. Сада са поднасловом *Увод у хунгарологију*. Прво издање је било скромно и једноставно, друго издање је, може се рећи, репрезентативно, у чврстим корицама, на изузетно квалитетном папиру, са пуно илустрација, у пажљивој и стручно беспрекорној обради штампарије „Верзал” из Новог Сада. Основни текст књиге је остао непромењен, али је допуњен илустративним материјалом, као и допуном о музичким, сликарским и архитектонским остварењима у новом веку, као и о токовима савремене мађарске културе у последњем, *Ейилоџом* названом, поглављу другог дела књиге. Допуњена је затим приказима првог издања, које су писали добри познаваоци материјала ове књиге; посебно су важни прикази академика Василија Крестића и Иштвана Селија. Уз ауторски поговор овом издању Сава Бабић је написао посебне текстове о Золтану Чуки, о мађарском језику, о нобеловцу Имреу Кертесу, а додао је и свој списак изузетних личности мађарске цивилизације из протеклих 11 векова. То је назвао игром, која се, додајем, може сматрати ослобађањем од строге озбиљности материјала који се обрађује у књизи. Добро обавештен и изузетно коректан поговор књизи написао је Лаза Лазих. Пред нама је значи једна књига која је плод изузетно богатог стваралачког рада њеног аутора. Треба се с поштовањем наклонити пред књигом и пред њеним аутором. То ја овом приликом и чиним.

Јанош БАЊАИ

„МАЂАРСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА” САВЕ БАБИЋА И ТЕМПЕРАТУРА ЗАЛЕЂЕНОГ ДУНАВА

Сава Бабић, *Мађарска цивилизација. Увод у хунгарологију*, Национални савет мађарске националне мањине – Завод за културу војвођанских Мађара, Суботица – Сента 2009

Књига Саве Бабића *Мађарска цивилизација* израсла је из ауторових предавања на мађарској катедри београдског Филолошког факултета, где се данас користи као обавезно штиво за испит – дакле као уџбеник.

Ето ти га на! Уџбеник, из којег не сазнајемо тачан дан и сат када су мађарски сталези окупљени на залеђеном Дунаву извикали Матију Корвина за краља; није наведена чак ни температура леда (остаје индукција да су харали минуси).

Какав је то дакле увод у хунгарологију?

Једно је сигурно: није позитивистички. Али онда какав је?

На сву срећу, не умам да кажем. Књига се не уклапа у шаблоне традиционалних и помодних научних праваца, али сходно своме предмету и циљу користи њихова средства. Када бих морао да дефинишем тај метод, не бих рекао да је еклектичан него да ствара синтезу и интегрише. Све је ту сажето: историја, језик, уметност (књижевност, музика, сликарство, филм), митологија, наука, фолклор, архитектура, типологија насеља. Мрежу података проткивају и уоквирују мисаоне нити саздане од аспеката антропологије, колективне психологије, филозофије судбине и компаратистике.

Велика је врлина књиге што њени главни слојеви – подаци и мисаоност – нису раздвојени: ако је реч о гулашу и сланини, одмах је ту поред њих европски и историјски контекст (аустројска војна кухиња), док иза њих куљају судбинска питања сеобе и домовине, номадског живота и модерне цивилизације, националне изолације и интеграције.

Зато мислим да у позадини целе књиге лебди духовно наслеђе Беле Хамваша. Књига је писана из Хамвашеве перспективе, али не само зато што аутор често цитира Белу Хамваша него пре свега зато што Сава Бабић и сам примењује Хамвашев начин мишљења, својим погледом захвата онај историјски и духовни хоризонт без којег пуки подаци остају чињенице које не заслужују да их знамо.

Основни текст (онај из првог издања 1996) подељен је на два дела, који носе упадљиво једноставне наслове: *Први део*, *Други део*. Та структура наговештава битну међу, важну прекретницу.

Суштинску прекретницу у историји мађарске цивилизације Сава Бабић види у наступу оног струјања почетком 19. века које ће кулминирати у раздобљу реформи (друга четвртина 19. столећа). Наслов уводног поглавља *Друго дело* има дефиницијску вредност: *Ка националним временима и новом добу*. Одличан наслов, садржи две кључне категорије: „национално” и „ново”. Оне се поклапају с категоријама „нација и напредак”, које – каткад спојене, каткад супротне – доминирају током целе мађарске културне историје, почев од оснивања државе па кроз доба реформи и западњачке оријентације модернизма и расцепа народног и урбаног опредељења па све до духовне и политичке мапе на прелазу 20. и 21. века.

Појам „ново доба” има и ширу димензију, отвара питање алтеритета и модернитета, које је у жижу међународне научне мисли лансирао Ханс Роберт Јаус. Овде је кључно питање колико се старина разликује од нас, у којој је мери другачија него што смо ми, и где је она граница иза које нам се нешто чини већ старим и другачијим. Ту спада и питање покретности или стабилности те границе: да ли је вучемо са собом или она има стално место, јер њена позиција не зависи од количине прохујалог времена него од значаја и карактера оне промене коју она означава.

У повести српске културне историје, нарочито у историји књижевности, подела на „старо” и „ново” има јаку традицију, њен најпознатији представник је Јован Скерлић. У поређењу с мађарском ситуацијом постоји основна сличност, али има и битних разлика: мађарска реформа језика није била тако радикална као српска, с друге стране ново доба Јован Скерлић рачуна од почетка просвећености, док Сава Бабић сматра да ново доба мађарске културе почиње предигром раздобља реформи и наступом романтизма. Међутим, разлика се током излагања замагљује, пошто се испоставља да је доба реформи било базирано на идејама просветитељства, па је дошло до претапања просвећености и романтизма. (Научне и културне институције основане су у доба романтизма; сликовито речено: Сечењи је живео у романтизму, а спроводио је програм просвећености.)

С питањем старог и новог повезана је и Бабићева констатација да мађарска култура почиње да ствара дела европске и универзалне вредности тек од 19. века. Нека су од њих позната у свету, друга стоје на располагању (чекају да их свет открије).

О књизи оваквог карактера могло би се мислити да она по својој природи мора да буде статична, јер говорећи о једној цивилизацији треба спомињати само врлине, а и од њих само оне које су већ потврђене, дакле имају своју историју. Насупрот томе књига Саве Бабића испољава динамику, штавише – нарочито у другом издању – она је право отворено дело. Аутор је имао срца и храбрости да у односу на прво издање помери и допуни па и додацима настави брижљиво компоновану оригиналну завршницу, усмерену ка Хамвашу; наиме, од првог издања десило се штошта.

Но ако се боље погледа, види се да је већ и прво издање било динамично и отворено. Гравитирало је ка Хамвашу, чија права и достојна мађарска рецепција још увек предстоји. Уводно размишљање пошло је од Шандора Марација, који такође не спада у традиционални мађарски канон. Њима се у новом издању придружује Имре Кертес, примећен у Мађарској тек после Нобелове награде (њему је овде посвећен посебан текст, дакле већи простор него било коме другом). А преглед мађарске цивилизације у којем су кључне тачке Хамваш, Мараци и Кертес, тешко би се могао назвати статичним.

Унутар динамичног оквира који се формира у текућем времену, Сава Бабић обавља систематизацију сигурне руке, читалац с пријатним спокојством ужива у оној обавештености која искључује грешку и у оном истанчаном чулу којим аутор проналази и издваја класичне вредности, и интерпретира их убедљиво, на основу сопственог знања и увиђања. Осећа се, на пример, да није другима поверовао него је на основу свог доживљаја и убеђења установио да је Ендре Ади био највећи мађарски песник 20. века.

Ако већ спомињемо имена, тешко је одолети игри описаној у једном тексту додатка: наведимо једанаест најзнаменитијих Мађара из једанаест векова мађарске цивилизације. Саставимо дакле националну репрезентацију! Сава Бабић нуди своју екипу: седам писаца, четири политичара. Није лоше: 7:4 за нас. Малтене као легендарно 6:3 за Мађаре против Енглеза (пре Ричарда Лављег Срца, или барем пре Бекама Лавље Ноге; конкретно: 25. новембра 1953). Реч „политичар” користим у знаку навода: Арпад, Иштван, Матија, Сечењи. Писци: Јанус Панонијус, Зрињски, Чоконаи, Казанци (заправо мађарски језик), Петефи, Ади, Хамваш.

Сјајна екипа, но свако може имати своје резервне играче. Ја бих, на пример, питао да ли је замислив – ако је већ реч о националној „репрезентацији” – Ференц Пушкаш. Или ватерполисти, шахисти, стони тенисери и Андраш Балцо (петобој). Дакле није једноставно. А ту су још и рокери, Левенте Серењи или Зоран Стевановић (конкретно: Sztevanovity Zorán).

Могло би се рећи – а и каже се ваљда – да је књига Саве Бабића занимљива већ самим тим што се у њој види како изгледа мађарска цивилизација сагледана споља. То звучи логично и свакако стоји у биографском смислу. Ипак није сасвим тачно, штавише, током поновног читања књиге имао сам утисак да ретко ко има такав изразито унутарњи поглед на мађарску цивилизацију као Сава Бабић.

Зашто? Зато што је Сава Бабић преводаца. Уз то не макар какав, не занатлија који ради по наруџбини, него позвани уметник који преводи и без издавачког уговора и преводи и онда када не преводи.

А од преводачког рада бољи приступ, бољи унутрашњи поглед не постоји. Позвани преводаца навлачи на себе кожу писца који стоји иза текста, улази му у главу и душу, увлачи се у његове речи и мисли, јер оданде треба да проговори на свом језику. Како Сава Бабић каже: „Предео сам више хиљада страница Беле Хамваша, већ му добро знам и реченицу и мисао: понекада несвесно преводим његову реченицу а да тек потом видим да му ја настављам мисао, док његова реченица на дотичном месту може бити и нешто другачија.”

Ову књигу је Сава Бабић написао средином 1990-их година, на врхунцу свог преводачког стваралаштва. То се поклопило с учвршћивањем његовог духовног правца развијеног током превођења Беле Хамваша. Преводаца Сава Бабић срео се с Хамвашем у правом часу да би мислилац Сава Бабић највише научио од њега и понео са собом. Плод тога је и *Мађарска цивилизација*.

Пејар МИЛОШЕВИЋ

ДА ЛИ ЈЕ МОГУЋА ТЕОРИЈА МАЊИНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРЕ?

Јанош Бањаи, *Защїићени зѹбийник* (есеји и студије), „Адреса”, Нови Сад 2008

Позната је чињеница да многе области, када је у питању сложени организам онога што се одређује заједничким именитељем културе, још увек измичу, бранећи своју слободу, могућем теоријском дефинисању, отржући се свом својом сложеностју и променљивошћу појавних облика из чврстог теоријског загрљаја. Могло би се рећи да су управо такве, сасвим у духу своје природе, мањинске књижевности и културе.

Међутим, уколико је могуће једном речју описати идентитет мањинских књижевности, онда би свакако требало истаћи да он нужно представља својеврсну легуру, нешто што није једном за свагда створена структура, већ евентуални процес који нема краја, процес који подразумева непрекидни дијалог са другим, непрекидну размену и мешавину утицаја, која у коначном исходу ствара сасвим нови резултат. Природа тог идентитета је у великој мери кентаурска, хетеронимна, хибридна, испреплетена, у непрестаном трагању за властитом дефиницијом. Такође, евидентна је чињеница да мањинске књижевности и културе представљају и постоје као посебна и незаобилазна обележја култура у Европи и значе једну сложену, амбивалентну духовну праксу, како констатује Ласло Вегел, једну нову дискурзивну стратегију која доприноси аутентичном трагању и откривању сложености постојања.

Упркос томе још увек постоје извесни културолози који су склони да назначе како је можда само реч о периферним, на маргине потиснутим културама. „У њиховим очима маргинална култура је територија за освајање чија је функција да врати светлост према извору светлости”, констатује Ласло Вегел у свом давном есеју *Похвала маргиналности*.

Чињеница је и да се протеклих деценија термин мањинске или рубне културе, како је у техничком смислу именује Јанош Бањаи, у књижевном и духовном смислу у великој мери трансформисао. Међутим, сасвим је проблематично мишљење, опсењујућа илузија, да живети у такозваном географском центру значи живети у центру културе. Рубно у контексту културе, како наглашава Бањаи, у ствари је само географски појам а не егзистенцијални. Зато мањинске културе морају да опстојавају, по мишљењу писца *Защїићеног зѹбийника*, као јединствене културе са сопственом хијерархијом вредности, са свим својим достигнућима и специфичностима, са новоствореним посебним вредностима.

Пре него што се упутимо рачвастом стазом могућег одгонетања поставки теоријских промишљања које минуциозно разматра књига есеја и студија *Защїићени зѹбийник*, која кроз низ текстова анализира,

дефинише постављајући питања, природу мањинске књижевности и културе кроз призму тумачења дела најзначајнијих мађарских књижевника у Војводини, међусобне везе мађарске и српске књижевности, као и улогу превођења као основе интеркултурног дијалога, нужно је поставити неколико питања. Питања која могу послужити као својеврсне топографске ознаке. И још, назначити бар неколико констатација које би требало да помогну да бар донекле осветлимо феномен савремене књижевности и културе, или бар предуслове за могуће схватање књижевних и културних процеса који се одвијају.

Постоји ли још увек тако јасно изражен страх од различитости? Да ли нас још увек узнемиравају приче о другости и другачијем? Како и колико се прихвата присуство Другог у властитој култури, тог вечног странца који буди сумњу?

Сасвим у духу суревњивости, колико је јако изражен својеврсни зазор од утицаја, као и вечно подгрејавани сан о самосталној, аутентичној, оригиналној култури, чак и онда када тврдимо да је свака култура непрекидна размена са другим културама?

Да ли у овом тренутку поседујемо и да ли смо успели да пронађемо нови глас и нови начин разговора, нови садржај у одвијању интеркултуралног дијалога? Јер, општеважећа је чињеница да живимо у једном простору који је збир светова у којима је толико различитости, а тако сличних Других.

Колико је пресудан сукоб традиционалног и модерног у контексту избора традиције, у оцењивању локалног, као и у начину прихватања туђих културних и књижевних вредности? Да ли је амбивиленија темељна форма постојања рубне културе? Које су то предности „заштитеног губитника”, а који хендикепи?

Свакако још и две констатације које нас суштински уводе у процес промишљања о драгоценостима и незаобилазности онога што именујемо као мањинске културе и књижевности. Прва каже да је Франц Кафка најевропскији мањински писац. Друга нас упућује на чињеницу да је управо положај мањинског писца постао универзално искуство. Обе констатације припадају Ласлу Вегелу.

Сасвим је разумљиво да би у читавом корпусу разматрања аспеката мањинских култура и књижевности, по природи ствари, у тумачењу и ишчитавању требало да кренемо заправо од тог специфичног положаја. Какав је тај положај, осим што је рубни, мањински и рецимо маргинални? Оно што је значајније и од пресудније важности је то што се тај положај налази *између*. Између двеју и више култура. Између двеју и више књижевности. Између већинске културе и књижевности и матичне културе и књижевности.

То *између* без икакве сумње одређује у великој мери идентитет ствараоца, али и идентитет те културе. Положај мањинског писца у доба

које све више испољава разумевање за потребу дијалога, за отвореност према туђем и страном, примећује Бањаи, на неки начин је повлашћен положај управо због тога што се у том положају реализује духовна ситуација *између*. То између је заиста кључна одредница многих духовних процеса, нека врста нововековног усуда, а тиме једна универзална материја која омогућује онај вид стваралаштва који је у стању да ослика тај процес између, тај универзални искуствени чин. Није ли баш зато Кафка најевропскији мањински писац јер нас сваки пут изнова ставља пред огледало где са тихом језом очекује да угледамо нови лик преображаја, ново искуство спознаје?

Да ли је, у свету непрекидних мена, преображаја, условности, полемичности и несигурности, могућа теорија мањинских култура. Када устврдимо као непобитну чињеницу да постоји историја мањинске књижевности сасвим је легитимно да претпоставимо да постоји и теорија мањинских књижевности и култура која би на специфичан начин покушала да опише оне специфичности које је разликују од већинске књижевности, а исто тако и у односу на матичну књижевност. Када год, примећује Бањаи, покушамо да опишемо теорију мањинске књижевности и културе увиђамо да постоји низ елемената, низ ситуација, низ преобразби, које измичу теорији. И увек нас само дочека питање: да ли постоји теорија мањинске културе и књижевности?

Које би то специфичности, проблеми и у чему је суштина мањинске културе и књижевности? Пре свега у питању су културни и књижевни процеси који настају у положају између матичне и већинске културе. То *између* значи да једну врсту посебног односа према сопственој и туђој традицији, према сопственој и другој култури. Резултати који су условљени том специфичном културном ситуацијом зависе пре свега од тога у којој мери се сви ти утицаји прожимају. Зато руб и рубни положај не представљају заправо хендикеп већ својеврсну повлашћеност. Тај њихов положај који их спречава да буду затворене уколико желе да створе књижевну и културну вредност.

Сасвим је у складу са тим положајем и жеља и потреба за културом јер култура управо представља непобитан и легитиман доказ постојања и легитимацију мањинске заједнице у историји. И зато је оно што често недостаје свету рубне културе управо садржано у чињеници да су институције изграђене по систему мањинске или већинске културе и да оне изражавају њихова очекивања, а не потребе рубне културе.

Мањинска књижевност и култура не може опстати без дијалога. Свако одсуство дијалога било са центром целовите матичне (националне) културе, било са културом већинског језика нужно води у непродуктивни процеп везивања за локално и провинцијално. Провинцијално у духовном смислу. Разумевање те чињенице, као и разумевање положаја отвара простор за дијалог, а да дијалог води потпуном разумевању битан

услов су преводи, као и стална компарација освојених вредности. Дијалог спасава, али без знања, или бар делимичног познавања, језика другог дијалог почесто постаје тек низ монолога.

Тако се и књига *Защитићени љубићник* у даљњем ишчитавању отвара у два поменута, незаобилазна и неопходна правца, у правцу компаратистичких тумачења српско-мађарских и мађарско-српских узajамних веза (*Дијалошке ирејијосставке*) и у правцу својеврсне теорије превођења са репрезентативним примерима, значаја преводилаца и међусобном прожимању превода и оригинала, похвале преводиоцу (*Све је иревод*).

У случају културе војвођанских Мађара Бањаи констатује да су најинтензивнији утицаји ње и српске културе, утицаји који постоје вековима. Зато и једна од констатација да је основни жанр мањинског стваралаштва компарација, као и да траје непрекидна „трговина културним добрима”, културна размена, непрестана комуникација између сопственог и туђег, између свога и странца из чега произлазе најважнији моменти самоспознаје културе и књижевности.

Прича о преводу и о превођењу, сасвим је очигледно, покреће, подстиче и отвара готово сва битна питања. Јер размишљање о превођењу нужно доноси са собом и питања о различитостима, другостима, о оном суштинском односу између страног и властитог. Тако се превођење мора схватати у једном значајнијем контексту, много ширем и већем од пуког техничког бављења другим језиком. Преводилац је, примећује Бањаи, усамљеник за другога, један од чинилаца који нас води према странцу и другоме и који нас чини отворенима. И зато указује на Саву Бабића за кога је превођење израз среће, истичући његов импозантан преводилачки опус. Превосење је сушта потреба уколико желимо да спознајемо себе кроз друге и можда је и могуће рећи да сви треба да постанемо колективни преводиоци, да досегнемо онај степен природног превођења култура у свакодневном животу, када је сваки грађанин делимично преводилац.

Сложеност увида Јаноша Бањаија у многобројне аспекте мањинске културе и књижевности, суштинско познавање како мађарске књижевности, књижевности Мађара у Војводини и српске књижевности, назначило је књигом *Защитићени љубићник* темељне поставке могућег дијалога унутар огромног корпуса културе и књижевности и својим теоријским поставкама отворило драгоцену културолошка и књижевна питања. И на час нас суочило са питањем: колико читамо, колико познајемо, колико разумемо и колико смо заиста свесни увида у сложени корпус мањинских књижевности. Колико схватамо и да ли у великој мери поседујемо ону драгоцену особину разумевања и жеље за упознавањем других култура?

На самом крају ове тек малене рубне фусноте уз књигу *Защитићени љубићиник* нека врста опомињујућег и отрежњујућег упозорења коју је исписао Ласло Вегел у есеју *Похвала маргиналношћу*, упозорења које у великој мери говори о једној од најкарактеристичнијих црта мањинских књижевности: „Они не познају драму твог света, њихова култура не опажа читаву твоју културу. Бићеш епигон или маргиналац. Чуваћеш своју маргиналност као једини облик аутономије у култури својег матерњег језика.”

Фрања ПЕТРИНОВИЋ

ГЂА СТОРИЈА. ЛИЧНО

Петар Милошевић, *Сторија српске књижевности*, „Службени гласник” – Радионица „Венцловић”, Београд–Будимпешта, 2010.

У уводу, нужно, о сторијама и њиховим строжим сродницама са именом дужим за слово; када се о целини српске литературе ради, читамо Скерлићеву, па Деретићеву; других, озбиљнијих подухвата није било, иако се, после три деценије од последње, нужно поставља питање њене актуелности; и док се сваки проучавалац бавио својим аспектом њених врлина и мана, нико се није одважио на сличан подухват; нико, до Петра Милошевића, српског писца и историчара књижевности, универзитетског професора на Славистичкој катедри у Будимпешти. Међутим, околности настанка његове историје нису биле (или нису биле само) инициране покушајем превазилажења Деретићевих резултата, већ, пре би се могло рећи, потребом да се једној групи студената и поштовалаца српске књижевности иста приближи, и то првобитно – на мађарском језику, а после неколико година и на српском.

Овако представљен, респектабилни пештански универзитетски професор, аутор неколиких теоријских књига (*Огледи о књижевности*, 1991; *Од десетерца до хипертекста*, 2007; *Поезија апсурда (Васко Попа)*, 2008; *Данас, јуче, прејуче*, 2008), компаратиста и проучавалац српско-мађарских књижевних веза, преводилац, проучавалац поезије апсурда (коју везује за Васка Попу) и трик-романа (којем је посветио неколико студија), већ унапред могао би изазвати благу реакцију умора и помисао на сцијентистички, штури приступ проблематици које се подухватио; да то није тако, сведоче већ први редови његовог „вступленија”, названог *Чему сторија књижевности*, а поднасловом растумачен као *Искрени аутиобиографски податак*. У њему се даје полушалаиви дијалог између Деде (тј. аутора *Сторије*) и његовог унука, где

Деда саопштава своје мишљење да су у односу на мађарску књижевност српска и хрватска „мачји кашаљ”. Наравно, све је то, како се одмах демантује, оптичка варка, која се врло разложно аргуентује неколиким чиниоцима: верзијама светске књижевности, историјом, историјском свешћу, балканизмом и модерношћу, цивилизацијским међупростором, хаосом или шаренилом (тј. шизофреношћу писма), гастарбајтеризмом (тј. чињеницом да се српска књижевност развијала на просторима који често нису били у оквирима српске државе, тј. где су Срби били привремено настањени). Сви ови разлози, дакле, унети су у *Сћоприју* једним колоквијалним стилем, уз необавезни, готово фриволни тон, као да се све време читалац доживљава као малолетни унук, који се у причу има увести *ab ovo*, илити: слово по слово. Тако се одмах на почетку успоставља међуоднос поверења и благе припремљености читаоца на необавезани дискурс, на полуистине, на накнадне ауторске опаске и домишљања, луцидности и ласцивости. Све то води *Сћоприју* у смеру супротном од научне утемељености, али је све то у исти мах и чини пријемчивијом, наративнијом него било који други уџбеник сличног типа.

Као и свака сторија, и ова која је пред нама, има свог приповедача. А он се, у „постговору” на задњој корици књиге, пита: „Сторија је прича, а прича је, каже Адорно, казивање нечег посебног – то јест необичног.” Уводећи тако проблем фиктивности саме науке, Милошевић је, попут непоузданог приповедача, посумњао и у сопствени легитимитет, који је на следећи начин покушао да објасни: „Али ко сам то ја? Читалац српске књижевности или њен истраживач или њен део? Психијатар ме уверава да сам ја све то заједно (сопствени триптих), па ако је тако, онда се надам да сам успео да удружим своје снаге и напишем систематичан приручник са благим компаративним, интегративним и асоцијативним контекстом сагледаним из читалачког аспекта.”

Схизоидна ситуација показује се, међутим, као плодотворна: Милошевић може да у исти мах интерпретира феномене којима приступа као читалац књижевне баштине (и то њему просторно блиске, као што је случај са књижевношћу од Велике сеобе Срба 1690, дакле – већи део онога што називамо књижевношћу XVIII века, и добар део књижевности XIX века, која се најинтензивније писала управо на подручју које данас припада Мађарској, а које подразумева појас насељен Србима око Сентаandreје и Будимпеште). С друге стране, он је и писац, тако да је саставни, и помало, нажалост, скрајнути део онога што пише; књижевност постмодернизма јесте терен на којем је домаћи играч, па му то у исти мах олакшава, али и отежава позицију коментатора. Но, непристрасности нема, јасно је већ од првих страница *Сћоприје*, а како се клупко (и) сторије буде одмотавало пред читаоцем, тако ће субјективност све више узимати маха и потиснути објективност истраживача погледа упртог ка прошлости: да би се тумачила савремена књижевност, жива и актуелна,

више се мора бити критичар и посвећени читалац, показују многе студије о новијој српској поезији и прози. Премда Милошевић то јесте, он је у исти мах и просторно удаљен од позорнице где се одвија наша књижевна драма: иако у епоси глобалног села, он није увек у позицији да испрати нова стремљења на простору Србије.

Пошто је најпре српску књижевност одредио као „књижевност пратећег типа”, која, као таква, преузима готове европске моделе, идеје и духовне оквире, правце, жанрове и форме настале другде, аутор врши периодизацију према типологији: на моделе (фолклорни, византијски, грађански, национални и западноевропски), односно кругове (феудална књижевност, народна књижевност, грађанска књижевност, професионална књижевност) и према хронологији, издвајајући старо доба (средњовековна, барок, просвећеност, класицизам, сентиментализам, на српкословенском и славеносерпском књижевном језику), националну класику (романтизам, реализам и модерну) и отворено доба (модернизам и постмодерна). Посебни делови књиге посвећени изгубљеном древном усменом стваралаштву, које се хронолошки претпоставља старословенској књижевности. Средњовековној књижевности посвећено је стотинак страница; бароку претходи део назван *После Велике сеобе* (XVII–XVIII век, од Ђорђа Бранковића до Гаврила Стефановића Венцловића, на седам страна), док барокну књижевност (на двадесетак страна) омеђују Емануил Козачински и Герасим Зелић. Просветитељство (тридесетак страна) почиње Доситејем Обрадовићем, а завршава Јованом Стејићем. Поети класицизма, сентиментализма и предромантизма (на тридесетак страна) су писци од Лукијана Мушицког и Јована Стерије Поповића, преко Јована Хацића, Атанасија Стојковића, Милована Видаковића и других, па све до Атанасија Николића, Василија Чокрљана и др. Романтизму је посвећено 250 страна, реализму 54, модерној 35, модернизму 48, авангарди 15, традиционалистима у доба модернизма 12, социјалној и социјалистичкој књижевности 5, неомодернизму 93, неоавангарди 28, постмодерној 91, а неомодернистичкој и постмодерној књижевности у дијаспори 6.

Добра страна ове (и)сторије је њена информативност која се огледа у настојањима да се помене што већи број имена, па чак и оних која нису фигурирала у оквирима доминантних праваца и канонских вредности. Но, једна од њених главних мана одмах се испољава: то је недовољна заступљеност појединих аутора, у првом реду Јована Стерије Поповића, коме је посвећено свега шест страница, као и Милована Видаковића, чији је књижевни рад представљен на свега три стране! То ће нарочито доћи до изражаја када се упореди са огромном заступљеношћу романтичарских песника, у првом реду Бранка Радичевића, чија је поетика изложена на чак 30 страна, или Јована Јовановића Змаја који добија 13 страна, Ђура Јакшић 23, а Лаза Костић 45. Сама анализа песама *Ђачки*

распјанак и *Кад млидијих умрећи* обимнија је него цео књижевни опус Стеријин, а посебно је мало простора посвећено његовим драмама које су описане у десетак редова, а поменуте су само: *Тврдица*, *Родољубци* и *Покондирена тиква*, као и историјска драма *Сан Краљевића Марка*, што није ни једна трећина Стеријиног драмског позорја које, поред поезије и *Романа без романа*, представља једнако вредан и важан део не само стеридологије, него и српске књижевности. *Роман без романа*, који Милошевић добро пореди са *Тристрамом Шендијем* Лоренса Стерна и *Производним романом* Петера Естерхазија, завршава, нажалост, у можда најјачој негацији овог романа, изреченој на српском језику: „Романи Сервантеса и Естерхазија су ремек-дела, Стеријин памфлет је слаба шала.” Ова паушална оцена, која понавља заблуде многих истраживача, у првом реду Јована Деретића и Мирона Флашара, да Стерија није успео да створи модел раван западноевропском, превиђа да то Стеријина намера није ни била: демантујући свој роман већ од самих почетака, он није желео да створи ликове формата Тристрама Шендија или Дон Кихота, што су учили и Живан Милицавац и Милорад Павић; његова доследна пародијска путања указује на интертекстуалне везе пре свега са слабостима српске литературе, које је достојно и смело пародирала. Иако помиње чак и необјављена дела Бранка Радичевића, Милошевић није навео Стеријине *Календаре Винка Лозића*, нити *Милобруке*. „Антивуковској струји”, какву је имплицирало *Даворје*, а отворено заговарала дела Милована Видаковића (у погледу саме природе књижевности) или Јована Хацића и Саве Текелије (у погледу правописних и језичких решења), није такође посвећено довољно пажње; напротив, као да се наставља линија заноса победом Вукових реформи, а нема адекватне ревалоризације књижевног рада савременика Вука Караџића, чији је рад у српској историографији и науци о књижевности дуго, а посебно у социјалистичком периоду, био омаловажаван и представљан као превазиђен, несистематичан, надасве – заостао. Сличан пропуст направиле Милошевић када за Стевана Сремца буде забележио да овај писац „у духу својих конзервативних схватања” (што је иначе, неоправдана оптужба којом је Сремца етикетирао још Јован Скерлић а која се протеже кроз добар део XX столећа) „сугерише наду да промена не значи обавезну пропаст”. Сам други део реченице, када би се и књижевни опус овог комплексног комичара могао упростити до таквих констатација, демантује њен први део, јер се тешко може бити и конзервативан и отворен за промене у исти мах.

У несразмери са значајем српске романтичарске, посебно вуковске, поезије, стоји још неколико одличних писаца: Симо Матавуљ (добио је две и по странице), Бранислав Нушић (такође две и по), те Борисав Станковић (четири и по странице). Но, чини се да је најоштећенија Исидора Секулић: њој је, у поглављу *Проза, драма и есеј модерне* посвећено

свега 14 редова: по једна реченица посвећена је *Сајућиницима* и *Писми-ма из Норвешке*.

Већу пажњу и минуциозну анализу добијају Иво Андрић, Милош Црњански, Растко Петровић и Станислав Винавер (у поглављу *Модернизам*), Васко Попа и Миодраг Павловић (у поглављу *Неомодернизам*), као и Милорад Павић, на чијој је поетици добрим делом и формиран термин „трик-роман”. Тумачење *Хазарског речника* одаје не само великог поклоника Павићевог опуса, већ и znalца поетике постмодернизма и пратиоца њеног развоја у светским размерама, којима је Павић достигао као мало који српски писац.

Настојању аутора да помене чак и ситније и успутне фигуре савремених литерарних стремљења отеће се неколико грешака: тако ће, услед плурализма који влада на српској књижевној сцени готово од краја Другог светског рата, Милошевић извршити прегруписивања из редова неоавангардисти-постмодернисти или чак традиционалисти-неоавангардисти: тако ће се у поглављу посвећеном неоавангарди наћи Перо Зубац, Милисав Савић или Мирослав Јосић Вишњић, а у поглављу названом *Постмодерна* биће поменути изразити неоавангардисти попут Вујице Решина Туцића. Па и ако се у књизи јављају нека од најновијих књижевних имена, попут Слободана Владушића, Владимира Кеџмановића или Николе Маловића, онда изненађује чињеница да нису поменути аутори попут: Владана Матијевића, Славољуба Марковића, Фрање Петриновића, Ненада Шапоње, Тање Крагујевић, Љиљане Ђурђић, Мирјане Ђурђевић, Дубравке Ђурић, Србе Митровића, Зорана Ђирића, Мирка Демића, Лауре Барне и многих других писаца. С друге стране, Дејану Стојиљковићу, који се до сада представио само романом *Константинсково раскршће*, посвећена је једнака пажња као нпр. Радославу Петковићу, Владиславу Бајцу, Јовици Аћину, Радовану Белом Марковићу. Горан Петровић добио је чак мање простора: свега шест редова.

Посматрајући постмодерну као комплексан цивилизацијски појам који није лако нити одредити нити омеђити, аутор међу постмодернистичким писцима види и: Момчича Бајагића Бајагу, Бору Чорбу, Рамба Амадеуса, Ђорђа Балашевића и друге поп и рок извођаче. Но, чињеница да многе тривијалне форме налазе своје травестијске обраде у овој епоси, не оправдава то да се као њени значајни представници (или, прецизније, представнице) наведу Исидора Бјелица и Мирјана Бобић Мојсиловић. Кокетирање које су оствариле Дубравка Угрешић у хрватској (ексјугословенској) или Љубица Арсић и Мирјана Ђурђевић у српској литератури са тривијалним формама самосвесно је и теоријски осмишљено, за разлику од нискобуџетних романа којима је придат легитимитет који не би смеле имати.

Последње поглавље романа, резервисано за писце из дијаспоре, највећи простор посвећује српским писцима у Мађарској. Овде, како

духовито примећује аутор није могао да избегне ни себе, па тако „све што овде следи треба читати с резервом, јер интерпретатору недостаје историјска и персонална дистанца”. Но, управо када ње нема, Милошевић-писац суверено доминира над историчарем књижевноости, допуштајући себи смеле, каткад веома ласцивне екскурсе, измотанције и неспутане асоцијативне игре. На оваквим местима писац остаје до краја наративан, читљив, штавише, заводљив, али му такав ноншалантни однос према грађи и слободна тумачења појединих књижевних и културолошких појава одузимају компетенцију писца озбиљног уџбеника, приближавајући га пре есејистичком писму него сцијентистички убедљивом рукопису. Но, верујемо да претендовање на поседовање готовог знања и на његово суверено демонстрирање, те покушај било какве канонизације, не би било у духу овог аутора, који је на плану прозе, по пародистичким поигравањима жанровским обрасцима, језичким и знаковним системима и дискурзивним замешатељствима, укрштеним са локалном темом (живот Србина интелектуалца у Мађарској), већ изградио аутентичан прозни модел комуникације са читаоцима у Србији. Степену ове остварености, дакако, умногоме ће допринети и *Сторија*.

Драгана БЕЛЕСЛИЈИН

АГНЕШ ХЕЛЕР О ПОСТМОДЕРНОМ ИСТОРИЈСКОМ РОМАНУ

Heller Ágnes, *A mai történelmi regény* (Данацњи историјски роман), Múlt és Jövő, Budapest 2010

Слика на полеђини књиге представља ауторку како седи под огромним постером Ђерђа Лукача. Тиме се наговештава да Агнеш Хелер (1929), једна од најпознатијих Лукачевих „ученика”, члан „будимпештанске школе”, писац низа међународно запажених филозофских књига, у овој малој монографији о постмодерном историјском роману полази од основних теза познате Лукачеве књиге *Der historische Roman* (1937).

Из Лукачеве теорије Агнеш Хелер издваја три главне црте традиционалног историјског романа и антиципира свој закључак да су оне присутне и у постмодерној верзији овог жанра. То су: 1. „средњи” главни лик (јунак између виших и нижих друштвених слојева), 2. „нужни анахронизам” (дослух с пищевим временом), 3. приказивање „народног живота” (табло маса иза главних ликова). Прве две особине ауторка открива непромењене и у постмодерном историјском роману,

док о трећој каже да је она такође присутна, али с промењеним предзнаком: „народ” је у старијем историјском роману најчешће идеализован, док у постмодерним верзијама налазимо само глупу, залуђену, свирепу, агресивну и манипулисану масу (стр. 58).

Уводни део садржи опажања о разликама између „давне прошлости” и „прошлости данашњице”, о пожељној равнотежи историјских чињеница односно историјске и литерарне фикције: „Историјски роман додуше јесте фикција, али није сасвим аутореференцијална фикција”, јер читаоце „и те како занима како се судбина и прича фиктивних ликова повезује с догађајима које познајемо или можемо познавати из других извора” (стр. 22). Прецизирајући свој предмет, ауторка говори о разликама између историјског, биографског, породичног и сатиричног романа: „Ако јунаци неког романа не учествују у стварним догађајима који формирају историју и ако ти стварни догађаји не утичу на битне промене у њиховом животу, тај роман не спада у категорију историјског романа” (стр. 32).

Говорећи о генези анализираног корпуса, Агнеш Хелер „коригује” народну изреку о једној ласти и пролећу: констатује да је процват постмодерног историјског романа изазвао Умберто Еко својим романом *Име ружје* (1980), у којем се налазе све главне особине разматраног модела. Као прву упадљиву црту ауторка истиче да се политичка радња врти око „културе”: „За разлику од традиционалних историјских романа, овде се рат не води оружјем, него лукавштином и мудрошћу” (стр. 62). Сва приказана дела прате шему *Имена ружје*: „биће у њима убиства и истраге, али на крају највећи значај неће припасти разоткривању убиства, него ће нагласак пасти на праву историјску садржину” (стр. 63).

Агнеш Хелер констатује да писац постмодерног историјског романа најчешће предаје реч неком „оновременом приповедачу, чиме се прошлост смешта у једну фиктивну садашњицу, а догађаји се причају из перспективе неког учесника или сведока” (стр. 67). Тај се потез појавио већ почетком 20. века, када је „одузимање дозволе свезнајућем приповедачу било у вези са сумњом у могућност приказивања тоталитета, с продором субјективности, с Фројдовим утицајем на књижевност, итд.” (стр. 66). Иста техника у постмодерном историјском роману има и специфичну функцију стварања фикције историјске веродостојности.

У традиционалном историјском роману најчешће је реч о ратовима, па међу ликовима доминирају војсковође, краљеви, аристократе и чланови њихових породица, док у постмодерном историјском роману у први план – уместо ратова – избијају сукоби између институција као што су црква, манастири, банке, берза, универзитети, научна, уметничка и верска удружења, док се за главне јунаке постављају црквени људи, политичари, интриганти, полицајци (стр. 68–70). Због таквих ликова

пак, радња постмодерних историјских романа одиграва се претежно у градовима (стр. 70).

Следи интерпретација приступа историји. Док се у старијем историјском роману опажа пишчева вера у напредак и развој, дотле писци постмодерног историјског романа имају негативно мишљење о историји и сматрају да у њој нема суштинске промене, јер иако се „ситуација света стално мења и преуређује се сцена с кулисама, позорница ипак остаје некако иста” (стр. 82). Дешава се да ликови сањаре, јер не познају будућност, но писцима је она позната, зато они не сањаре и не осећају носталгију: „Писац разоткрива лажи носталгије и утопије. Но оставља их на месту. Као што и нама оставља нашу носталгију и утопију, мада нас не подржава у њима. Али нас не исмева. Само се чуди. У томе пак има нечег утешног” (стр. 91).

Представљени романи фокусирају се на две епохе: једни се одигравају у старом Риму од последњег столећа републике до пада империје, други приказују време рађања модерне Европе од 13–14. до 18. века. С временском координатом преплиће се тематска, у њеном глобалном оквиру стоји насиље, а посебно светло пада на погром Јевреја, прогон јеретика и насиље над женама.

Поједине романе ауторка приказује груписане по тематици и времену радње (дакле не по редоследу настајања књига). Анализа је углавном садржајна: „Није ме занимала естетска вредност романа него њихов приступ историји” (стр. 258). Ипак добијамо сажету вредносну оцену већ на почетку: „На велики роман засад нисам наишла” (стр. 65), и на крају: „Међу [овим] романима има добрих и мање добрих, али ’високој уметности’ у естетском или естетизирајућем смислу не припада ниједан” (стр. 258).

Под лупу улази тридесетак романа, а из списка на крају књиге видимо да најранији од њих потиче из 1991, док је претежна већина писана после 2000. Аутори су Richard Blake, James Cannon, Sara Dunant, Richard Dübell, Robert Harris, Jeanne Kalogridis, David Liss, Alexander Lohner, Rita Monaldi & Francesco Sorti, Matthew Pearl, Iain Pears, Peter Prange, Pascale Rey, Steven Saylor, Javier Sierra, György Spiró, Richard Zimler. Међу представницима енглеске/америчке, француске, италијанске, немачке и шпанске књижевности налази се, дакле, један турски и један мађарски писац.

Јасно је да се главна опажања ауторке могу пренети и на српски историјски роман последњих деценија двадесетог и почетка двадесет првог века. Чак нас може чудити што се не спомиње барем Павићев *Хазарски речник* (1984), преведен на светске језике и примећен од познатих теоретичара (уп. Hans Robert Jauss, *Das Religionsgespräch oder: The Last Things Before The Last*, 1994). Понегде се поређење с *Хазарским речником* просто намеће, рецимо када Агнеш Хелер каже да Iain Pears у свом

роману *An Instance of the Fingerpost* (1997) користи четири хроничара а „сви хроничари имају другачију истину, сви сведоци сведоче другачије” (стр. 204). Истина, осим *Имена руже*, сви приказани романи потичу из 1990-их и 2000-их година; ипак је штета што нисмо чули шта мисли о *Хазарском речнику* Агнеш Хелер. А да су у фокус њеног разматрања ушли и српски писци, можда би цела слика постмодерног историјског романа била мало другачија: на пример, била би уочена верзија историјског романа о националној судбини, понекад повезаној с пишчевом личношћу и породичном судбином. (Додуше, у тематском кругу о погрому Јевреја ауторка приказује неке историјске романе о националној судбини, стр. 97–125.)

Агнеш Хелер у овој књизи говори зрелим, једноставним језиком – на високом научном нивоу, без научних манира: искусни теоретичар, филозоф, мудра и обавештена жена, изражава се кратким и јасним реченицама, свој предмет излаже логично и разумљиво, а не либи се ни директног исказа: „У америчким, немачким и мађарским књижарама покуповала сам све историјске романе писане од средине хиљаду деветсто осамдесетих година, засад имам тридесет и један. Никад нећу стићи до краја читања, јер се књиге сличног типа ређају једна за другом, али прочитала сам довољно да бих могла да пишем о њима” (стр. 12).

Петар МИЛОШЕВИЋ

ПИШЧЕВ ПАРАЛЕЛНИ СВЕТ

Шандор Марай, *Синбад се враћа кући*, „Агора”, Зрењанин 2011

На међи два велика рата, тачније на самом почетку Другог, који ће донети нову еру у дотадашњој цивилизацији, настаје Марайјев роман, не као ламент над несталом великом државом у претходном рату, већ као последњи поздрав свету који тоне, нестаје. Остварење *Синбад се враћа кући*, настаје као својеврстан наставак, омаж Крудијевом циклусу прича о Синбаду и потрази за изгубљеним временом, у његовом стилу. Фиктивни, последњи дан приповедача, остарелог Синбада, односно Туле Крудија, Марай је преточио у роман. Синбад морепловац, у Крудијевим причама, слика време сумрака монархије и последње тренутке пред њен нестанак.

Шандор Марай следи слично осећање. Искусивши распад велике и моћне државе, а на прагу новог рата, Марайјев приповедач окреће се идеализованим, а донекле и никад постојећим, сликама прошлости. Време је обједињујући принцип и у његовом *Синбаду*. Синбад приповедач

је стар, уморан и скептичан човек са дозом ироније према животу, а готово према наступајућем и новом. Пишући, он рекапитулира најзначајније тренутке свог живота придајући им извесну митску димензију. Тако настаје нов и комплексан паралелни свет где се снови и сањарења мешају са реалношћу, а све то испричано у једном невероватно надахњујућем лирском тону који открива сасвим јединствену визију света. Болно искусивши смрт цивилизације коју познаје, наратор се својом визијом микросвета брани од надолazeћег безличног индустријализованог, модернизованог друштва. Синбад, морепловац и господин, отискује се на своје последње путовање једног мајског јутра из Старог Будима у циљу да прибави шездесет пенги до вечери. Свет који се отвара тим путовањем је носталгичан свет старе кафане, господе писаца, свет гастрономског уживања, поезије, вина и жена, херојског заноса, свет мириса и укуса. Маранјев роман кружи између неколико тачака од масажа у парном купатилу и испијања вина за столом пивнице хотела „Лондон”, до куповине сланине од гроника. Све је сведено на један дан. Не догађа се много тога, само пред читаоцем промиче један живот богат својим мирисима, укусима и доживљајима.

Слике света који описује углавном су дате у контрасту старо/ново са видно израженим иронијским призвуком према овом последњем. Један од примера је фијакер, међу последњима у граду, и аутомобили за које каже да су превозно средство, репрезент ужурбаног и бежичног живота (*били су брзи и смрдљиви, и возикајћи се њима више није могло*). Фијакер је, насупот томе, Синбаду будио успомене на парно купатило и глумачку школу. Ти једнопрези били су начин живота. Микросвет турског купатила такође представља целину за себе. Не пореди се без разлога бањска купола са небеским сводом једне од прича из *Хиљаду и једне ноћи*. Артур, приповедач испреда приче по Синбадовом расположењу. У топлој води парног купатила он се препушта оном чудном стању и осећању „која се не може упоређивати ни са којом земном ситуацијом која је само овде у парном купатилу обузимала људе одређеног доба и искуства”. Читава плејада различитих ликова у базенима и топлој пари постајала је најближом родбином, јер се такав степен блискости и изузетности из спољног света више нигде није могао наћи. Субкултуру овог света представљају масери, тихи, ћутљиви а опет свезнајући, који поред физичке вештине, због које су ту, приповедају и сва приснија догађања у граду. И вишезначно је, у складу с тим, Синбадово реторско питање: „Куда ли сад иду песници?” Под масеровим прстима, лежећи потрбушке на дрвеној клупи света у нестајању он премишља где пребивају нови песници, ако уопште постоје. И у следећем поглављу он наставља овај разговор с Артуром, приповедачем на шта му он одговара да је мало данас песника и да се о тим младима ништа поуздано не може знати. Артурова изјава: „Не верујем, г. Синбаде да бисте сада много уживали у

песницима. Све се изменило, чак и књижевне кафане”, поново сугерише контрастирање тог новог и, како га он назива, стварног света и његов однос према том свету. Синбадова љубав према храни не описује се само као гастрономски ужитак, већ поново, у истом кључу, као оживљавање несталог раздобља. Тако се наводи да је морепловац јео свуда по Мађарској, не толико због прождрљивости, колико због радозналости. Синбад је, на тај начин, посматрао јеловник, као мапу реконструкције величанствености ремек-дела прошлих времена. Јеловник се могао схватити и као неки тајанствени бедекер који онога који га чита води правим, али тајанственим путевима домовине. Крчму, у којој се точило право вино, посматрао је Синбад као светињу мушког живота, као место ходочашћа. А крчмар, гости, конобар и бројни лутајући продавци сачињавали су један тајновити ред које је на окупу држала тајна чији се смисао није могао изрећи речима, већ само чулима осетити.

Роман почиње јутром, а завршава његовом последњом ноћи, обавијеном утехом снова, оних који га носе у други свет. Тај дан, и кафана у којој се ручава и крчма и пивница и турско купатило представљују координате на мапи тог света можда некад, а можда никад постојећег, света једног путовања са којег се писац никада неће вратити.

Бранислава ВАСИЋ РАКОЧЕВИЋ

КАРОЉ АЧ (ÁCS KÁROLY, Суботица, 1928 – Келн, Немачка, 2007). Песник, антологичар и преводилац, био уредник више часописа и добитник неколико награда. Право презиме му је било Ковач (Kovács). Објављене књиге: *Kéz a kilincsen*, 1953; *Csönd helyett vers*, 1959; *Napjaink éneke, jug. költ. antológia I–II*, 1965–1967; *Menetrend dicsérete*, 1968; *Ének füstje, füst éneke*, 1976; *El nem taposható csillagok. Forradalmi költészetünk 1937–1977*, 1977; *El nem taposható csillagok. Forradalmi költészetünk 1919–1979*, 1979; *Ár ellen. Mártír hidasok 1941–1945*, 1981; *A közbülső világban*, 1983; *Kiásott kard – Jugoszlávia népeinek költészetéből (válogatott versfordítások 1945–1984)*, 1985; *Ács Károly összes versei*, 1988; *Ráklépésben*, 1995; *Az anyag panasza*, 1999; *Megszólítások, versek 1999–2003*, 2004.

САВА БАБИЋ, рођен 1934. у Палићу код Суботице. Критичар, преводилац и теоретичар превода. Објавио је стотињак књига превода с мађарског језика, добитник више значајних награда. Објављене књиге: *На длану*, 1971; *Неусіею іокуцај да се ііарабе оборо*, 1979; *У сенци књиґе*, 1981; *Како смо іреводили Пеіефеіја – ісііоріја и іоеіііка іревода*, 1985; *Разабраііи у ілеіііву – есеји о іреводілачком чину*, 1986; *Превесеји*, 1989; *Љубавни јади младоґ филозофа Ђерђа Лукача*, 1990; *Пеіі вище іеіі – іорііреііі іеіі срііских и іеіі мађарских іісаца*, 1990; *Мађарска цивілізаціја*, 1996; *Милорад Павић мора ірчачііі ірчече*, 2000; *Бібліоґрафіја Саве Бабића*, 2003; *Поводзиви – друґи о Сави Бабићу*, 2004; *Хармонија и дисхармонија Пеііера Есііерхазија*, 2007; *Радионица и арґуменіум – између ориґінала и іревода*, 2007; *Мађарска цивілізаціја – увод у хунґаролоґіју*, 2009.

ЈАНОШ БАЊАИ (BÁNYAI JÁNOS), рођен 1939. у Суботици. Пише студије, есеје, критике, поезију и прозу. Професор универзитета, бави се науком о књижевности, теоријом књижевности и компаративном књижевношћу, уредник је више часописа, члан Сечењијеве академије књижевности и уметности у Будимпешти, члан ДКВ-а и Савеза мађарских писаца, добитник више награда. Објављене књиге: *Alarc felett a nyári nap (Летіње сунце над маском)*, новеле, 1961; *Bonyolult örömök*

(*Сложене радосіи*), студије, 1964; *Súrlódás* (Трење), роман, 1969; *V. Szabó György* (Берђ Б. Сабо), ликовна монографија, 1978. Књиге студија, есеја и критика: *A szó fegyelme* (Дисципллина речи), 1972; *Könyv és kritika* (Књиџа и криџика), 1973; *Könyv és kritika II* (Књиџа и криџика II), 1977; *Talán így. Könyv és kritika III* (Можда овако. Књиџа и криџика III), 1995; *Kisebbségi magyaróra* (Час мањинскоџ мађарскоџ језика), 1996; *Hagyománytörés* (Прекид ѓрадиџије), 1998; *Mit viszünk magunkkal?* (Шџа носимо са собом?), 2000; *Egyre kevesebb talán* (Можда мало мање), 2003; *A védett vesztes. Kisebbségi magyaróra II* (Заџиџићени џубиџник. Час мањинскоџ мађарскоџ језика II), 2006.

ДРАГАНА БЕЛЕСЛИЈИН, рођена 1975. у Новом Саду. Пише критичке и књижевноисторијске текстове. Бави се истраживањем српске књижевности XIX и XX века. Објављене књиге: *Сџеријине ѓрадије – искушења* (џосџ)модерноџ чиџања, 2009; *Дан, конџексџ, брзина веџра*, 2010. Приредила је књигу изабраних песама Тање Крагујевић, *Ружа, одисџа*, 2010.

ПАЛ БЕНДЕР (BÖNDÖR PÁL), рођен 1947. у Новом Саду. Песник и преводилац. Студирао је мађарски језик и књижевност, од 1980. године ради као драматург на новосадском радију. Објављене књиге: *Tiporoézis*, 1969; *Eső lesz*, 1970; *Karszt*, 1974; *Vérkép*, 1978; *Versek / Песме* (двојезично издање), 1978; *Végepsz*, 1982; *Jégyverés*, 1985; *A krupié kosztja őntagát*, 1986; *Ebihalak* (омладински роман), 1987; *A gázló*, 1989; *Örökhatbé* (песме за децу), 1992; *Tegnap egyszerűbb volt*, 1993; *Eleai tanítvány*, 1997; *A változásom könyve*, 1999. Добитник је Шинкове награде и књижевне награде часописа *Híd*. (Д. Р.)

ИШТВАН БЕСЕДЕШ (BESZÉDES ISTVÁN), рођен 1961. у Сенти. Пише поезију, прозу, драме и преводи, уредник више часописа. Књиге песама: *Kívánja-e a pirosat?*, 1988; *Égviziséta, déli tükör*, 1997; *Messziről Andromeda*, 2007. Драме у стиховима за децу: *Rozsdaszín*, 2006. Књига приповедака: *Napkitörés*, 2008.

ФЕРЕНЦ БУЈИ (BUJI FERENC), рођен 1962. у Њиређхази код Дебрецина, Мађарска. Филозоф, пише студије и есеје. Бави се проблемима компаративне религије, библијском теологијом, средњовековном католичком мистиком, ведантом и суфизмом. Школовао се у родном месту, а после матуре је радио готово десет година (1980–89) као приучени радник и исто толико година (1989–97) је водио библиотеку Грчко-католичке више теолошке школе. Објавио је две књиге: *Az emberré vált ember* (Човек ѓреображен у човека), студије, 1999; *Magasles* (Висока чека), есеји и рефлексије, 2003, као и књигу разговора са Андрашем

Ласлом, из које је у овом броју *Лейописа* једно од преведених поглавља. Преведен је и избор његових есеја и студија који чека издавача. Живи у родном месту. (С. Б.)

БРАНИСЛАВА ВАСИЋ РАКОЧЕВИЋ, рођена 1977. у Новом Саду. Пише студије, есеје и критике. Објављена књига: *Сторија о лудилу у доба авангарде – психолошке структуре у прийоци српског модернизма и авангарде (1913–1932)*, 2011.

АРСЕНИЈЕ ДАМАСКИН (Темишвар, 1854 – Будимпешта, 1914). У светоназорном склопу ондашње европске елите, лов на езотичну трофејну дивљач имао је значење престижног, витешког изазова. Било је то време великих, од стране државе, подстицианих експедиција са циљем стварања зоолошких, ботаничких и етнографских збирки. На наговор свога пријатеља, великог истраживача и ловца грофа Самуела Телекија, Дамаскин је 1903. године кренуо из Трста, под патронатом Будимпештанског Народног музеја, заједно са младим музејским препаратором Калманом Китенбергером, потоњим чувеним ловцем и природњаком. По повратку Дамаскин објављује путописну књигу *На масајској висоравни*, 1906. Осим значаја за историју и етику ловног туризма и мапирање још неистражених афричких дестинација, путопис поседује и незанемарљиви социографски аспект (описи контаката са локалним становништвом). Књижевне квалитете Дамаскиновог путописа посведочује и сасвим свеже мађарско издање ове књиге, као и њен актуелни српски превод. (Д. Р.)

ЗОЛТАН ДАЊИ (DANYI ZOLTÁN), рођен 1972. у Сенти. Песник, прозаиста и преводилац, докторирао тезом о Бели Хамвашу на Филозофском факултету Универзитета у Сегедину. Радио је на критичком издању сабраних дела Беле Хамваша. Добитник је награде „Миклош Радноти” за 2010. годину. Најважнија дела (лирска проза): *Párhuzamok flámingóval* (*Паралеле са фламинџом*), 2008; *Hullámok után a tó sima tükre* (*Глајшко огледало језера, кад таласи утихну*), 2010. (М. Ч.)

ТЕОДОРА ДРОЗДИК ПОПОВИЋ, рођена 1987. у Новом Саду. Хунгаролог, бави се теоријом књижевности и савременом књижевности, пише огледе и књижевну критику, преводи с мађарског и на мађарски (Вегел, Блум, Тенгељи, Киш, Терек), преводне објављује у периодици.

ЛАЈОШ КАШАК (KASSÁK LAJOS, Нове Замки, данас Словачка, 1887 – Будимпешта, 1967) књижевник, преводилац, ликовни уметник. Предводник је мађарске авангарде. Стварао је под утицајем

експресионизма, футуризма и, при крају стваралаштва, дадаизма. Објавио је преко двадесет збирки песама. (Б. Р.)

АНДРАШ ЛАСЛО (LÁSZLÓ ANDRÁS), рођен 1941. у Будимпешти. Филозоф традиционалне усмерености. Тек што је започео студије реформатске теологије, морао је да их прекине, јер се обрео у затвору само због једне неопрезне изјаве када је оптужен за удруживање у циљу рушења поретка; ипак је осуђен само на четири месеца затвора. После је ступио у контакт с Будистичком мисијом, најпре је био студент, касније постао и предавач. У то доба је покушавао да се запосли и променио је двадесетак занимања од конобара до асфалтера путева. Ипак је завршио католичку теологију и докторирао с темом „Светлост свемира у човеку” (1975). Када се политичка ситуација поправила, постао је чувен предавач о најразличитијим темама, као што су: однос бивства и свести из угла источних метафитичких традиција; космичко и метафизичко порекло човека, односно његова антрополошка структура; питање смртности и бесмртности; међусобни однос сазнања и деловања; веза левичарства и традиционалности; узајамна веза између слободе, демократије и либерализма; однос друштва и државе, вере и знања; метафизика сексуалности; однос хришћанства и универзалне традиције... Најпознатије његово дело је *Tradicionalitás és létszemlélet* (*Традиционалност и схваћање бивства*), 1995. Он је до сада једини познавалац дела Беле Хамваша који може и да буде критичан према његовим поставкама. – Када сам једном у интервјуу за мађарски часопис међу писце које сам преводио навео и његово име, тражили су од мене да га изоставим, јер би то бацило на мене неповољно светло: „Он је десничар”, – ознака која је некада значила већ пресуду, што значи да се ситуација у многим главама није много променила. (С. Б.)

ШАНДОР МАРАИ (MÁRAI SÁNDOR, Каша, данас Кошице у Словачкој, 1900 – Сан Дијего, САД, 1989). Право презиме му је Грошмид (Grosschmied Márai Sándor). Један је од највећих и најзначајнијих мађарских писаца XX века, чији утицај је у оквиру мађарске књижевности био најснажнији између два светска рата. Студирао у Франкфурту, где је радио као новинар. Године 1945. постаје члан Мађарске академије наука, а три године касније је емигрирао из политичких разлога, борао у Швајцарској, Италији и коначно се настанио 1968. године у Сан Дијегу у САД. И у изгнанству је наставио активно да се бави књижевношћу и публицистиком (од 1952. до 1967. био сарадник *Радија Слободна Европа*). Писао је романи, приповетке, песме, есеје и публицистику, бавио се и превођењем. Романи: *Egy polgár vallomásai* (*Исјавесџиједног грађанина*, роман са аутобиографским елементима у два дела),

1934–1935; *Féltékények* (Љубоморни), 1937; *Eszter hagyatéka* (Есѿерино завещѿање), 1939; *Szindbád hazategy* (Синдбад се враћа кући), 1940; *A gyertyák csonkig égnek* (Свеће ѓоре до краја), 1942; *A novér* (Сесѿра), 1946; *Sértődöttek* (Увређени, у три дела, трећи део заплешен), 1947–1948; *Béke Ithakában* (Мир у Иѿаки), 1952. Објавио је и збирку приповедака *Mágia* (Мађија), 1941, публицистичку књигу *Európa elrablása* (Заробљавање Евроѿе), 1947, књигу мемоарске прозе *Föld, föld!* (Земља, земља!), 1972. и књигу изабраних песама *A delfin visszanézett* (Делфинов ѿглед уназад), 1978.

ПЕТАР МИЛОШЕВИЋ, рођен 1952. у Калазу (српско насеље између Будимпеште и Сентандреје), Мађарска. Дипломирао славистику и мађарску књижевност у Будимпешти, где живи и ради. Пише поезију, прозу, есеје, огледе, критике и уѿбенике, преводи. Књига песама: *Сенѿандрејски ѿиѿик*, 1990. Књига приповедака: *Наћи ћу друѿоѿ*, 1994. Романи: *London*, *Помаз*, 1994; *Ми же Сенѿандрејѿи*, 1997; *Биѿика за Сулејмановаѿ*, 2000; *Вебсајѿи-сѿѿори*, 2001. Књиге есеја и студија: *Огледи и криѿѿике – о савременој књижевности Срба и Хрваѿиа у Мађарској*, 1991; *Az emberiségkölteménytől a trükkregényig* (Од ѿѿеме о човечансѿѿу до ѿѿрик-романа), 2004; *Поезија аѿсурда – Васко Поѿа*, 2007; *Од десетѿерца до хиѿерѿексѿиа – књижевне сѿѿудије*, 2007; *Сѿѿаре болечке лозе*, 2007; *Сѿѿорија срѿске књижевности*, 2010. Приредио: *Где несѿијаје ѿлас? – анѿолоѿија младих ѿесника Срба и Хрваѿиа у Мађарској*, 1984; *На друѿој обали – хресѿомаѿѿија ѿослераѿине књижевности на срѿскохрваѿиском језику у Мађарској*, 1984; *Сеоба Срба 1690* (коаутор), 1990; *Наѿа ѿезија у дијасѿори* (коаутор), 1991; *A szerb irodalom története* (Исѿѿорија срѿске књижевности), 1998; *Песма будилника – анѿолоѿија младих срѿских ѿесника у Мађарској*, 2007.

ПЕТЕР НАДАШ (NÁDAS RÉTER), рођен 1942. у Будимпешти. Студирао је новинарство и фотографију, касније радио као фоторепортер, новинар и лектор-уредник. До данас су на мађарском језику објављене 24 ѿегове књиге: романи, новеле, есеји, драме, критике, студије, репортаже, белешке, дневници. Дела су му превођена на више од 20 језика, а добитник је више награда. Године 1967. му је објављена прва књига под насловом *Biblia* (Библија). Његови најпревођенији романи су *Egy családregény vége* (код нас *Крај једноѿ ѿородичноѿ романа*, 1987), 1981. и *Emlékiratok könyve*, 1986. У априлу 1993, услед инфаркта, доспева у будимпештанску болницу где ће га реанимирати. По том догађају написаће књигу *Saját halál* (Соѿсѿивена смрѿ) која је прво објављена 2002. на немачком језику, а потом 2004. и на мађарском. Ово издање красе 163 фотографије Петера Надаша. Роман *Párhuzamos történetek* (Паралелне ѿриче), 2005. добија неколико престижних награда. Његова

најновија књига је књига есеја *Fantasztikus utazáson* (*На фантастичном путовању*), 2011.

ИВАН ПАВИЧИЋ, рођен 1986. у Вршцу. Од 2011. године је апсолвент Катедре за мађарски језик и књижевност Филолошког факултета у Београду. Области интересовања су му теорија књижевности и књижевно превођење, мађарска лингвистика, вербална и невербална комуникација.

ФРАЊА ПЕТРИНОВИЋ, рођен 1957. у Новом Сланкамену код Инђије. Пише прозу, есеје и књижевну критику. Романи: *Мимезис, мимезис романа* (коаутор Ђ. Писарев) 1983; *Ткиво ојсене*, 1988; *Извештај анђела*, 1996; *Последњи тумач симерије*, 2005; *Траума – сивчајне легенде*, 2009. Књига есеја: *Пред враћима раја* (коаутор Ђ. Писарев), 2002.

ЈАНОШ ПИЛИНСКИ (PILINSKY JÁNOS, Будимпешта, 1921–1981). Један је од најзначајнијих мађарских песника XX века. Католички одгој и култура одредили су његову поетику, а ужаси концентрационих логора које је видео у Немачкој и Аустрији оставили су траг у његовом песништву. Добитник је више престижних награда. Гл. дела: *Trapéz és korlát*, 1946; *Harmadnapon*, 1959; *Nagyvárosi ikonok*, 1970; *Szálkák*, 1972; *A nap születése*, 1974; *Tér és kapcsolat*, 1975; *Kráter*, 1976; *Beszélgetések Sheryl Suttonnal*, 1977.

БОЈАН РАДИЋ, рођен 1980. у Суботици. Пише поезију, прозу, књижевну критику и текстове о српском језику, преводи, бави се новинарством. Објављена књига: *Новосадски скуј „Српско пишање и србистика” – разговори са Пејтром Милосављевићем*, 2008. Приредио је збирку песама Петра Милосављевића *Блокада*, 2009.

ДРАГИЊА РАМАДАНСКИ, рођена 1953. у Сенти. Преводаца, преводи с руског, мађарског и енглеског. Магистрирала и докторирала на наративним стратегијама В. Розанова, односно Ф. Достојевског. Од 1980. прати одређене ствараоце из руске књижевности, преводећи и коментаришући њихова дела (М. Башкирцева, Ф. Сологуб, В. Шкловски, М. Цветајева, есејистика М. Епштејна и А. Гениса, представници руског концептуализма, поезија Ј. Бродског, теоријска продукција Ј. Тињанова итд.). Осим превода у књижевној периодици објављује чланке и приказе.

СИЛВИЈА САБО (SZABÓ SZILVIA), рођена 1982. у Бачкој Тополи. Хунгаролог, бави се теоријом књижевности, филологијом и

превођењем, пише студије и књижевну критику. Објављена књига: *(Ön)-értés-történetek. Identitáslétesítés a jelenkori magyar prózában*, 2010.

ОТО ТОЛНАИ (TOLNAI OTTÓ), рођен 1940. у Кањижи. Пише на мађарском поезију, прозу, драме, есеје и ликовну критику, уредник је више часописа. Књиге песама: *Homorú versek*, 1963; *Sirálymellcsont*, 1967; *Szeplőtlen kis gépek csöp fejedelmi jelvények*, 1968; *Mao-poe*, 1968; *Valóban mi lesz velünk?*, 1968; *Hol a hol – tizenhárom fiatal költő*, 1968; *Zoo-versek*, 1969; *Agyonvert csipke*, 1969; 1969, 1970; *Legyek karfiol*, 1973; *Versek, rekapituláció*, 1975; *Világpor*, 1980; *Elefántpuszi* (за децу), 1982; *Vidéki Orfeusz* (избор), 1983; *Gyökérrágó* (за децу), 1986; *Rokokokokó* (за децу), 1986; *Крик руже* (избор), 1988; *Cápáskám: apu! – gyermekvers felnőtteknek* (за децу), 1989; *Русма или минијум можда* (избор), 1990; *Árvacsáth*, 1992; *Wilhelm-dalok avagy a vidéki Orfeusz*, 1992; *Versek könyve*, 1992; *Balkáni babér – katalékták*, 2001; *Szög a nadirban – Kovács Antal naplója*, 2005; *Ótama egy rotterdami gengszterfilmben – regény versekből*, 2006; *Tolnai Ottó legszebb versei*, 2007. Романи: *Rovarház*, 1969; *Ördögfej*, 1970; *Virág utca 3*, 1983. Књиге приповедака: *Aruház – novellák*, 1986; *Prózák könyve*, 1987; *Június*, 1994; *Kékitőgolyó – új prózák könyve*, 1994; *A pompeji szerelmesek – fejezetek az Infaustusból*, 2007; *Grenadírmars – kisprózák nagyobb tömbök közül*, 2008. Драме: *Végeladás*, 1980; *Bayer aspirin*, 1981; *Végel (ő)adás*, 1996; *A kisinyovi rózsa*, 2010. Есеји: *Gogol halála*, 1972; *Sáfrány Imre*, 1978; *A meztelen bohóc – képzőművészeti esszék*, 1992; *Rothadt márvány – jugoplasztika*, 1997; *Feljegyzések a vég tónusához*, 2007. Књига интервјуа: *Költő disznósírból – egy rádióinterjú regénye*, 2004.

МИЛАН ФИШТ (FÜST MILÁN, Будимпешта, 1888–1967). Спада међу најистакнутије мађарске новелисте, драмске писце, песнике и преводиоце. Своје прво дело објавио је 1908. године у литерарном часопису *Nyugat*. Након студија права и економије у Будимпешти радио је као предавач у пословној школи. Године 1918. наименован је за директора академије Верешмарти, али је био приморан да посао напусти 1921. године. Након нервног слома који је претрпео 1928. године одлази у Баден-Баден. Од 1904. почиње да води *Дневнике* који ће постати његово најобимније и најзанимљивије дело. Нажалост, највећи део страница које су обухватале период 1944–1945. уништене су. Његов најпознатији роман *A feleségem története. Störr kapitány feljegyzései* (*Повести о мојој жени. Бележике капетана Штјера*) објављен је 1942. године, а преведен је и код нас. Професорском занимању враћа се 1947, а следеће године добија највише мађарско признање за књижевност, награду Кошут. Био је номинован за Нобелову награду за књижевност 1965. и сматран за најозбиљнијег кандидата (ипак, награда је додељена Михаилу Шолохову за *Тихи Дон*).

БЕЛА ХАМВАШ (HAMVAS BÉLA, Прешов, данас Словачка, 1897 – Сентандреја, Мађарска, 1968). Мађарски писац, филозоф, есејиста и романсијер. За живота био запостављен и потиснут, а дела су му углавном објављена након његове смрти и још увек се истражују његови рукописи. Код нас је преведено и објављено више десетина његових дела захваљујући Сави Бабићу. Гл. дела: *Scientia sacra*, *Karnevál*, *Anthologia humana*, *A bor filozófiája*, *Patmosz*, *Ugyis*, *Silentium*, *Bizonys tekintetben*, *A láthatatlan történet*, *A magyar Hüperion*, *Óda a XX századhoz*, *Az ősök útja és az istenek útja*, *Forradalom a művészetben*, *Tabula smaragdina*, *Szilveszter*, *Regényelméleti fragmentum* и др.

МАРИЈА ЦИНДОРИ ШИНКОВИЋ, рођена 1950. у Чантавиру код Суботице. Бави се историјом и теоријом књижевности, проучавањем српско-мађарских књижевних веза, историјом књижевне периодике и превођењем поезије и стручне литературе са мађарског језика. Објављене књиге: *Лейџоис културног живоћа (Полиџика. Правда. 1904–1907)*, 1992; *Лейџоис културног живоћа (Полиџика. Правда. 1908–1911)*, 2002; *Ендре Ади у српској књижевности (1906–2006)*, 2007; *Невен – забавно-поучни мисечник за Буњевце и Шокце (1884–1914)*, 2008; *Нова Европа (1920–1941)*, 2010. Приредила: *Банајска периодика XIX и XX века* (коаутор В. Матовић), 1995; *Књижевни север (1925–1935)*, 1999.

МАРКО ЧУДИЋ, рођен 1978. у Сенти. Историчар књижевности, есејиста, преводац, бави се савременом мађарском књижевношћу и теоријом превођења. Преводи дела класичних и савремених мађарских писаца (Деже Костолањи, Петер Хајноци, Ото Толнаи). Објављена књига: *Данило Киш и модерна мађарска поезија*, 2007.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ

САДРЖАЈ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 187, књига 487

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Мирко Демић, <i>Сусједсџанско-комшилијски џамбић</i>	5
Никола Вујчић, <i>Поврајџак</i>	20
Миленко Фржовић, <i>Злајџна нић</i>	23
Лаура Барна, <i>Срце живојџа је џерсјекџива</i>	29
Јован Дунђин, <i>Својсјџва</i>	37
Божидар Мандић, <i>Паукове нићџи</i>	44
Славко Стаменић, <i>Дириђенџи</i>	47
Раде Танасијевић, <i>Ваздух џун џубави</i>	56
Кристоф Мекел, <i>Осам џесама</i>	60
Матија Бећковић, <i>Пет џорџрејџа</i>	279
Миленко Пајић, <i>Увод у безњеницу</i>	283
Јасна Мелвингер, <i>Ни смиље ни босиље рубом џовијесне збиље</i>	297
Петко Војнић Пурчар, <i>Радни и нерадни дани</i>	300
Славица Гароња, <i>Из сна у сан</i>	302
Димитрије Николајевић, <i>Ако дођещ</i>	319
Зоран Вучић, <i>Зађледан у небо</i>	324
Мира Поповић, <i>Сендвич</i>	328
Слободан Ракић, <i>Нищџа од овођа светиџа није моје</i>	511
Милан Буњевац, <i>Јужна обала</i>	519
Радивој Шајтинац, <i>Хроника џаланачкођ робља</i>	537
Слободан Тишма, <i>Бернардијева соба</i>	546
Верољуб Вукашиновић, <i>Помилуј</i>	555
Иво Мунђан, <i>Три џесме</i>	559
Милисав Миленковић, <i>Калемљена џрещња Лава Николајевица</i>	562
Бранислав Живановић, <i>Мрље</i>	571
Новица Тадић, <i>Песник, на џосџељи</i>	757

Миодраг Матицки, <i>Моји градови. Сенјандреја и Сремски Карловци</i>	765
Милан Ђорђевић, <i>Игра</i>	779
Бранко Брђанин Бајовић, <i>Затварање, круга</i>	783
Бахит Кенжејев, <i>Последња четврт</i>	788
Милосав Ђалић, <i>Сурдулица</i>	794
Милан Радуловић Радуле, <i>Књига свейлоси</i>	798
Момчило Антић, <i>Новогодишња ноћ</i>	800
Карољ Ач, <i>Мојим песмама за крај</i>	1001
Јанош Пилински, <i>Рибе у мрежи</i>	1002
Бела Хамваш, <i>Дневник</i>	1013
Лајош Кашак, <i>Коњ ће умрејти, ишце ће излејти</i>	1022
Милан Фишт, <i>Магла</i>	1028
Шандор Марай, <i>Дневник 1955</i>	1031
Ото Толнаи, <i>Ружа из Кишинева</i>	1038
Пал Бендер, <i>Добар дан</i>	1046
Золтан Дањи, <i>Вице нас не веже</i>	1052
Иштван Беседеш, <i>Заиста</i>	1060
Арсеније Дамаскин, <i>На двору Сулџаније Мандаре</i>	1064

ОГЛЕДИ

Владета Јеротић, <i>Са Хераклијом у 21. веку – како ѿумачиши данас неке његове фрагменти</i>	65
Епископ Јован Пурић, <i>Православље и култура еџоизма</i>	85
Питер Берк, <i>Француска историјска револуција: Школа „Анала”</i>	333
Борис Гројс, <i>Имена града</i>	360
Сергеј Хоружи, <i>Театар ситуација</i>	576
Бојан Јовановић, <i>Култура и хришћанство</i>	606
Ненад Николић, <i>Српскохрватска интернационала</i>	804
Марко Чудић, <i>Вишеструки нивои жанровске пародије – роман ѿушовања Петера Естерхазија</i>	1085
Силвија Сабо, <i>На који/које начин(е)чијају Павића у мађарској књижевној култури</i>	1109

СВЕДОЧАНСТВА

Косовски божури

Јелена Гускова, <i>Поводом књиге Карле дел Понџе: „Лов, ја и рајни злочинци”</i>	119
Неђо Шиповац, <i>Један човјек-једна књига и мали свјетски рај ѿрошив Срба</i>	133
Драгољуб Петровић, <i>Арбанаси дошли – с Кавказа?</i>	154

Василије Ђ. Крестић, <i>О Српској енциклопедији</i>	168
Зоран Ковачевић, <i>Српска енциклопедија: подухвати више генерација</i>	172
Обрад Станојевић, <i>Српска енциклопедија: својшћини зборник знања</i>	176
Иван Негришорац, <i>Српска енциклопедија: од ујоћребне до симболчке вредносћини</i>	179
Валентин Распутин, <i>Нови ковчећ</i>	187
Жељко Милановић, <i>Трезвењаци у ћијаној балканској исћорији (Разговор са Мирком Демићем)</i>	192
Александра Манчић, <i>Марио Варгас Љоса</i>	370
Марио Варгас Љоса, <i>Келћов сан</i>	380
Јасмина Лазић, <i>О роману „Келћов сан“</i>	390
Марио Варгас Љоса, <i>Госћоћица из Такне</i>	392
Бојана Ковачевић Петровић, <i>Марио Варгас Љоса као драмски ћисац</i>	400
Марио Варгас Љоса, <i>Сисло: Покрећ и ћромена</i>	402
Хосе Доносо, <i>Лична исћорија „бума“</i>	404
Марио Варгас Љоса, <i>Похвала чћићању и маћћићању</i>	408
Предраг Лазаревић, <i>О чћићирању и „чћићаћћолоћији“</i>	423
Миленко Пајић, <i>Умећносћи је сам живоћи или исћовесћи једноћ концевћићуалноћ умећника</i>	427
Радмила Гикић Петровић, <i>Ѓућћање уоћћиће није злато (Разговор са Миленком Пајићем)</i>	437
Мило Ломпар, <i>О ћроћћивљењу злу у српској кулћури</i>	617
Матија Бећковић, <i>Треба ли нам ћрощлосћи?</i>	631
Миро Вуксановић, <i>Мали оквир за велику анћолоћију</i>	633
Станиша Тутњевић, <i>По јућћу се дан ћознаје</i>	636
Рајко Петров Ного, <i>Држћиће се ви „Лейћоћиса“</i>	641
Мирослав Јосић Вишћић, <i>У оћледалу „Лейћоћиса“</i>	643
In memoriam МОМО КАПОР (1937–2010)	
Бранко Стојановић, <i>Узми ћтрубу и дувај, али ћталенћовано</i>	647
Славко Гордић, <i>О „Пламену и роси“ Слободана Ракићића</i>	655
Слободан Ракитић, <i>У знаку Змаја</i>	658
Зоран Хр. Радисављевић, <i>Змај је и данас ћжив ћесник (Разговор са Слободаном Ракитићем)</i>	664
In memoriam НОВИЦА ТАДИЋ (1949–2011)	
Новица Тадић, <i>Зайсиса</i>	842
Јован Делић, <i>Нијансирање „црноћ ћева“</i>	853
Драган Хамовић, <i>Незамисливи мећдани Новице Тадића</i>	865
In memoriam БОШКО ИВКОВ (1942–2010)	
Иван Негришорац, <i>Учћићи од равнице</i>	871
Петар Милосављевић, <i>Паћриоћске фанћићазиије једноћ Словена</i>	874

Петар Пијановић, <i>Токови српске културе у XX веку</i>	882
Милета Аћимовић Ивков, <i>Трагови читања IV</i>	901
Веселин Марковић, <i>Несиварни свети Набоковљевог романа „Сиварни живој Себастјана Најша”</i>	916
Иван Негришорац, <i>Ушцај рачуна веровајноће на сабласну сиварносћ</i>	932
Веселин Марковић, <i>Игре случаја</i>	938
Радмила Гикић Петровић, <i>Књижевносћ не умире (Разговор са Веселином Марковићем)</i>	940
Сава Бабић, <i>Мудрац Бела Хамвац и ђесник Шандор Верец; Велики ђочетак; „Чевенџур”, Чевенџурци и осћали Чевенџури</i>	1179
Петер Надаш, <i>Сјоменик</i>	1185
Драгиња Рамадански, <i>Уфачловани у чџку јуначке ђесме</i>	1190
Ференц Буји, <i>Од релиџиозног до ђрадиционалног (Разговор са Андрашем Ласлом)</i>	1199

КРИТИКА

Радош Љушић, <i>Басарине исћориоџрафске баханалије (Светислав Басара, Почетак буне ђроћив дахија. Соћија)</i>	200
Жељко Милановић, <i>Врћоглавица ђарадокса као ђрајна ознака иденћићетта (Мирко Демић, Трезвењаци на ђијаној лаћи)</i>	225
Мила Медиговић Стефановић, <i>Ана на хоризонћу ђаћње (Мирко Демић, Трезвењаци на ђијаној лаћи)</i>	228
Ненад Станојевић, <i>Гледање у кућно небо (Миро Вуксановић, Читање ђаванице)</i>	236
Александар Б. Лаковић, <i>Повраћак у завичај и у себе (Никола Вујчић, Докле ђоћлед доћире)</i>	239
Златко Јурић, <i>Лексичко боћаћствво у новом Анућићевом роману (Анћелко Анушић, Прозор оћворен на висибабу и кукурек)</i>	243
Ђорђе Деспић, <i>Лирска ђрилоџија (Милош Петковић, Три)</i>	246
Маја Рогач, <i>Цићаћносћ и „сћваралачки ђлаџијаћ” или искућења ђародије (Драгана Белеслијин, Сћеријине ђародије – искућења (ћосћ)модерних читања)</i>	256
Драгана Белеслијин, <i>Десћабилзација родних маћрица (Викторија Кромбхолц, Плес ђо жици; Чарна Поповић, Аућоканибалзам; Јана Растегорац, Исечак 8; Марија Цветковић, Алоћарћмије)</i>	258
Бранислава Васић Ракочевић, <i>Поћлед из ућла сћранца (Мари Ндије, Врачара)</i>	263
Драган Хамовић, <i>Речи без ћодина (Матија Бећковић, Пућ којећ нема)</i>	458

Александра Ристић, <i>Сведочансџва, сећања, албум породице и ѓријатџеља</i> (Радован Поповић, <i>Маџија</i>)	464
Милета Аћимовић Ивков, <i>Борхесија Миленка Пајића</i> (Миленко Пајић, <i>Имам ѓричу за џебе</i>)	468
Светлана Милашиновић, <i>Причам џи ѓричу да би џи ѓричањем исѓричао ѓричу</i> (Миленко Пајић, <i>Имам ѓричу за џебе</i>)	471
Илија Бакић, <i>Посџојана субверзија</i> (Мирољуб Тодоровић, <i>Торба од врбовоѓ ѓрућа</i>)	474
Александар Б. Лаковић, <i>Лукачев доживљај свеџа хаоса и ѓарадокса</i> (Рајко Лукач, <i>Зайиси из ѓодземноѓ ѓролаза</i>)	477
Миленко Стојичић, <i>Приче о бесебсџву и бесобсџву</i> (Предраг Бјелошевић, <i>У џеџињи без ѓлаве</i>)	480
Јасмина Јокић, <i>Ново ѓумачење ѓрадиџије</i> (Зоја Карановић, <i>Небеска невесџа</i>)	483
Михаел Антоловић, <i>Ревизија сџереѓџиџа</i> (Владимир Гајгер, <i>Судбина јуѓославенских Нијемаца у хрваџској и срѓској књижевносџи – Das Schicksal der Jugoslawiendeutschen in der kroatischen und serbischen Literatur</i>)	490
Маринко Лолић, <i>Раџ у дуџи</i> (Рајко Васић, <i>Прсџи лудих очију</i>)	493
Драгана Белеслијин, <i>Неко нас ѓосмаџра</i> (Горан Петровић, <i>Исѓод џаванице која се ѓусџа</i>)	685
Славица Гароња Радованац, <i>Роман о расулу времена</i> (Гордана Ѓирјанић, <i>Оно џџо одувек жеџици</i>)	689
Зорица Несторовић, <i>У судару меџафизике и исѓорије</i> (Мило Ломпар, <i>Њеѓоџево ѓесниџџво</i>)	695
Љиљана Пешикан Љуштановић, <i>„Важна је само забава – Fun”</i> (Слободан Владушић, <i>Forward</i>)	706
Анђелко Анушић, <i>„Биџи Србин, ѓо значи биџи исѓоријски несрећан човек”</i> (Добрица Ѓосић, <i>Време змија</i>)	710
Александар Б. Лаковић, <i>Сећањима ѓроѓив несџајања</i> (Петар Милорадовић, <i>Последња вечера</i>)	717
Марија Клеут, <i>Живоѓ и књижевно дело Срѓкиње</i> (Радмила Гикић Петровић, <i>Живоѓ и књижевно дело Миџице Сџојадиновић Срѓкиње</i>)	721
Радивој Стоканов, <i>Врџи ѓокојници</i> (Милан Савић, <i>Наци сџари</i>)	723
Маја Белегишанин, <i>Свесѓраносѓ научноѓ ѓринџија</i> (Зборник радова <i>Поѓџика Сџевана Раичковића</i>)	727
Давид Кецман Дако, <i>Одјек иза хоризонџа</i> (Тихомир Петровић, <i>Тамно оѓгледало</i>)	729
Лука Кецман, <i>Хресѓомаџија о ѓозориџџу и филму</i> (Зоран Ѓерић, <i>Позориџџе и филм</i>)	734
Перица Шпехар, <i>Значајан доѓринос срѓској археолоџији</i> (М. Милинковић, <i>Градина на Јелици. Рановизанџџјски ѓрад и</i>	

<i>средњовековно насеље</i>)	738
Драгана Белеслијин, <i>Против сила немерљивих</i> (Веселин Марковић, <i>Ми различити</i>)	952
Миро Вуксановић, <i>Мека прича о тврдом времену</i> (Ранко Рисојевић, <i>Господска улица</i>)	956
Александар Б. Лаковић, <i>Умирање шела је увод у неко будуће рођење</i> (Милован Марчетић, <i>Иза заворених очију</i>)	958
Светлана Томин, <i>Биографија за памћење</i> (Јелка Ређеп, <i>Кашарина Канџакузина, грофица цељска</i>)	962
Љубомир Торилић, <i>Неозначена енергија поезије Блахоја Савића</i> (Благоје Савић, <i>Закључај прах</i>)	965
Игор Јавор, <i>Поезија и/или жврљање</i> (Владислава Војновић, <i>Пе(е)Ме(с)ме</i>)	974
Јована Давидовић, <i>Сваццшара о Радовићевој „Сваццшари“</i> (Зборник радова <i>Душан Радовић и развој модерне српске књижевности</i>)	977
Бранислава Васић Ракочевић, <i>Свети какав би био или какав јесте</i> (Жозе Сарамаго, <i>Слејило</i>)	984
Љубица Поповић Бјелица, <i>Вечни Лаза</i> (Хаџи Зоран Лазин, <i>Векошрај Лазе Косића; Перо Зубац, Ленка Дунђерски</i>)	986
Јанош Бањаи, <i>Мађарска цивилизација по Сави Бабићу</i> (Сава Бабић, <i>Мађарска цивилизација. Увод у хунгарологију</i>)	1234
Петар Милошевић, „ <i>Мађарска цивилизација</i> ” <i>Саве Бабића и империјала залеђеног Дунава</i> (Сава Бабић, <i>Мађарска цивилизација. Увод у хунгарологију</i>)	1237
Фрања Петриновић, <i>Да ли је могућа теорија мађинске књижевности и културе?</i> (Јанош Бањаи, <i>Заццшћени ђубићник</i>)	1241
Драгана Белеслијин, <i>Гђа Сторија. Лично</i> (Петар Милошевић, <i>Сторија српске књижевности</i>)	1245
Петар Милошевић, <i>Агнеш Хелер о постмодерном историјском роману</i> (Агнеш Хелер, <i>Данаццњи историјски роман</i>)	1250
Бранислава Васић Ракочевић, <i>Пиццчев паралелни свет</i> (Шандор Марай, <i>Синбад се враћа кући</i>)	1253
Иван Негришорац, <i>In memoriam МЛАДЕН МОЗЕТИЋ (1958–2011)</i>	497
Бранислав Карановић, <i>Ауштори Лејојиса</i>	266, 499, 742, 991, 1256

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82(05)

ЛЕТОПИС Матице српске / главни и одговорни уредник Иван Негришорац (Драган Станић). – Год. 48, књ. 115, св. 1 (1873)– . – Нови Сад : Матица српска, 1873–. – 24 cm

Годишње излазе две књиге са по шест свезака. – Покренут 1824. год. као Сърбске Летописи. – Наставак публикације: Српски летопис

ISSN 0025-5939

COBISS.SR-ID 7053570